

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL ROMANLARINDA AİDİYET VE KİMLİK

Yüksek Lisans Tezi

Erhan GÖKTÜRK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hüsrev AKIN

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“Halit Ziya Uşaklıgil Romanlarında Aidiyet ve Kimlik” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

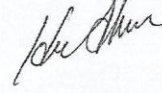

ERHAN GÖKÇÜRK

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Erhan GÖKTÜRK'e ait Halit Ziya Uşaklıgil Romanlarında Aidiyet ve Kimlik adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

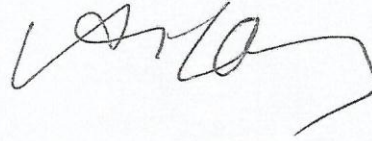
Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Hüsrev AKIN

Jüri : Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ

Jüri : Doç. Dr. Adem CAN

HALİT ZİYA UŞAKLIĞİL ROMANLARINDA AİDİYET VE KİMLİK

Erhan GÖKTÜRK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2019

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hüsrev AKIN

ÖZET

Edebiyatımızda Batılı tarzda ilk başarılı romanların yazılması ve türün teknik özelliklerinin gerçek anlamda belirginleşmesi Halit Ziya Uşaklıgil ile başlamıştır. Bu çalışmada Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarını aidiyet ve kimlik bağlamında inceleyerek belirlediğimiz aidiyet ve kimlik başlıklarından hareketle bu kavramların romanlardaki izleri tespit edilmiştir.

Halit Ziya'nın romanlarında düşünce ve davranışlardan hareketle kahramanların millî aidiyet duygusundan uzaklaştıklarını görmekteyiz. Romanlarda dinî göstergelerin az olması, birkaç kişi dışında kahramanların dinî anlamda davranışlar sergilememeleri karakterlerin dinî aidiyetinin kırıldığını göstermektedir. Mesleki aidiyet duygusundan uzak, mesleklerinden bağımsız olan kadın ve erkek tipolojisinde cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu da cinselliği ön plana çıkaran davranışların yoğunluğu ile verilmiştir. Ancak kişilerin cinsel rollerinde herhangi bir sapma görülmez, aşırı uçlardaki cinsiyet kimliklerine de rastlanmaz.

Halit Ziya'nın roman kişileri, Batı kültürünün etkisiyle millî kimliklerinden uzaklaşmış, kadın-erkek ilişkileri yönüyle yozlaşmış bir ahlaki kimliğe sahip karakterlerdir. Birkaç yaşlı kadın dışında dinî kimliğinden soyutlanmış kahramanların bazıları idealize edilmiş meslekleri bazıları da mevcut şartların yönlendirdiği meslekleri tercih etmişlerdir. Cinsiyet açısından farklı tipolojiler oluşturan kadın ve erkekler daha çok Batılı hayat tarzını benimsemiş kimliklerdir. Bu nedenle Halit Ziya'nın romanlarında Batılı unsurlara, düşüncelere ve davranış şekillerine sıklıkla yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kimlik, Aidiyet, Halit Ziya, Halit Ziya Romanları

BELONGİNG AND İNDENTİTY IN HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'S NOVELS

Erhan GÖKTÜRK

**Erzincan Binali Yıldırım University Institute of Social Sciences Department of
Turkish Language and Literature**

Master Thesis, October 2019

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Hüsrev AKIN

ABSTRACT

Halit Ziya Uşaklıgil, started to write the first successful novels in our literature in the Western style and to make the technical features of the genre clear. In this study, by examining Halit Ziya Uşaklıgil's novels in terms of belonging and identity, the traces of these concepts in the novels have been determined based on the titles of belonging and identity we have identified.

In the novels of Halit Ziya, we see that heroes move away from the sense of national belonging by thinking and behaviors. The lack of religious signs in the novels and the fact that the heroes do not exhibit religious behaviors except for a few people indicate that the religious belonging of the character is broken. In the typology of men and women who are independent from their occupations and away from their sense of professional belonging, the sense of belonging in terms of gender is given by the intensity of behaviors that bring sexuality to the forefront. However, there are no deviations in the sexual roles of the individuals and no gender identities at the extremes are encountered.

Halit Ziya's novels are characters who have a moral identity that has been distanced from their national identities by the influence of Western culture and has been corrupted in terms of male-female relations. Apart from a few older women, some of the heroes who have been isolated from religious identity have preferred idealized professions and some have preferred occupations directed by the present conditions. Women and men who make up different typologies in terms of gender are mostly identities who have adopted the Western lifestyle. For this reason, Western elements, thoughts and behavior patterns are frequently mentioned in Halit Ziya's novels.

Keywords: Identity, Belonging, Halit Ziya, Halit Ziya Novels

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VI
ÖN SÖZ	VII
1.GİRİŞ	1
1.1. Aidiyet	1
1.2. Kimlik.....	4
1.3. Edebî Eserlerde Aidiyet ve Kimlik Fikrinin İşlenişi.....	10
2. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA AİDİYET	18
2.1. Millî Aidiyet	18
2.2. Dinî Aidiyet.....	24
2.3. Mesleki Aidiyet.....	36
2.4. Cinsiyet Yönü ile Aidiyet.....	48
3. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA KİMLİK	54
3.1. Millî Kimlik mi, Kimliksizlik mi?	54
3.2. Yozlaşan Ahlâkî Kimlik.....	65
3.3. Dinî Kimlik	79
3.4. Mesleki Kimlik	89
3.5. Cinsiyet ve Kimlik	98
3.6. Kültürel Kimlikteki Batılı İzler	105
SONUÇ	138
KAYNAKLAR	144

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

bs. : Baskı

C. : Cilt

çev. : Çeviren

haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sad. : Sadeleştiren

TDK : Türk Dil Kurumu

ÖN SÖZ

Her yazar kendi iç dünyasından, yaşadığı sosyal yapıdan hareketle kendisine bir dünya görüşü, bir sanat anlayışı oluşturur. Yazar bu görüşlerini, düşüncelerini ve yaşam tarzını bazen bilerek bazen de farkında olmadan eserlerine yansıtır. Uzun soluklu anlatımı, geniş kişi kadrosu ile geçmişte ve günümüzde yazarların okura sunmak istedikleri yeni anlayışların, fikirlerin ve hayat tarzlarının en elverişli anlatı alanı roman türü olmuştur. Edebiyatımızın tarihsel seyri içerisinde yazarların kullandıkları dil, işledikleri konular, benimsedikleri sanat anlayışları değişiklik göstermiştir. Gerek yazarın içinde yaşadığı dönemin zihniyeti gerekse etkilendiği sanat akımı yazarın eserlerine sirayet eden önemli noktalaradır.

Her insan doğumundan başlayarak ölümüne kadarki süreçte benliğini oluşturmaya ve geliştirmeye çalışır. Bu oluşum süreci cinsel, dinî, ahlâkî, millî, siyasî, mesleki yönlerde çoğulcu bir hususiyete sahiptir. Sosyal yaşantı içerisinde her insanın bir aidiyeti ve kendisini tanımlamaya çalıştığı bir kimlik algısı vardır. Yazarların da belki de daha bilinçli ve geniş bir kültürel süreçte oluşturdukları aidiyet ve kimlik anlayışları mevcuttur. Yazar yaratıcısı olduğu eserde ve esere yaşanmışlık katan kurmaca kişiliklerde kendi aidiyet ve kimlik anlayışını işler. Bazen bunu bilinçli bir şekilde bazen de kurmaca metnin bir gereği olarak bilinçsizce ortaya koyabilir.

Halit Ziya'nın edebî kişiliği ve eserleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil* adlı eserinde yazarın edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durmuş, Olcay Önertoy, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri* adlı eseri ile yazarın romanlarını değerlendirmiştir. Zeynep Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış* adlı eseri ile yazarın romanlarındaki Batılı unsurları tespiti çalışmıştır. Yazarın romanları aile, yapı ve tema, kadın ve erkek eğitimi ve izleksel açıdan birçok teze konu olmuştur. Ancak yazarın romanları üzerinde aidiyet ve kimlik bağlamında daha önceden bir çalışma yapılmamıştır.

Biz de “Halit Ziya Uşaklıgil Romanlarında Aidiyet ve Kimlik” adlı çalışmamızda, yazarın romanlarında görülen roman kişilerinin aidiyet ve kimlik özelliklerini inceleyerek, yazarın dinî, ahlâki, millî, mesleki vb. aidiyet ve kimlik kavramlarına yaklaşımını tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamızda, yazarın sekiz romanı ele alınıp yazılış sırasına göre incelenerek roman kişilerinin aidiyet ve kimlik özellikleri çıkarılmıştır. Yazarın roman kişilerinin aidiyet ve kimlik özellikleri üzerinden okura vermek istediği mesajlar, yeni bir kimlik oluşturma sürecindeki çabaları, roman kişilerinin Batılı tarzdaki davranışları bu çalışmada belirleyici yönleri oluşturmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında, aidiyet ve kimlik kavramlarını açıklamaya çalışarak “Edebî Eserlerde Aidiyet ve Kimlik Kavramlarının İşlenişi”ne değindik. Tezimizin ilk bölümü “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Aidiyet” başlığından oluşmaktadır. Bu bölümde romanlardaki aidiyet kavramını millî, dinî, mesleki ve cinsiyet yönleri ile ele aldık. Tezimizin ikinci kısmı ise “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Kimlik” başlığından oluşmaktadır. Bu kısımda da Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarını kimlik bağlamında millî, ahlâki, dinî, mesleki, cinsiyet ve kültürel yönden inceledik.

Halit Ziya Uşaklıgil, Batılılaşma döneminin en önemli romancılarından ve romanlarında Türk okura yeni bir kimlik kazandırmaya çalışır. Bu çalışmada yazarın romanlarından hareketle, Türk roman okuyucusuna sunulan yeni aidiyet ve kimlik özellikleri ortaya konulacaktır. Çalışmamızda yazarın adını Halit Ziya şeklinde ifade ettik.

Bu çalışmada gösterdikleri sabır ve benden esirgemedikleri yardımları için eşim ve aileme, tez çalışması aşamasında benden bilgisini ve emeğini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüsrev AKIN’a teşekkür ederim.

Erhan GÖKTÜRK

Erzincan, 2019

1.GİRİŞ

1.1. Aidiyet

Aidiyet duygusu, insanın var olma sürecinde anne rahminden başlayarak yaşamı boyunca hissettiği kuvvetli bir duygudur. Arapça kökenli bir kelime olan “aidiyet”, “*ilişkinlik, ilgi*”¹ şeklinde tanımlanmıştır. Bireyin kişilik oluşturma sürecinde, içerisinde yaşadığı sosyal ve kültürel yapının özelliklerini, hassasiyetlerini, dünya görüşünü benimseme noktasında aidiyet duygusunun önemi büyüktür. Yaratılış itibarıyla insan aidiyet ihtiyacı ile dünyaya geldiği için bu gereksinimini karşılamak amacıyla çeşitli bilişsel süreçleri de yaşamak durumundadır. “Buna göre, aidiyet ihtiyacı evrensel, temel, güçlü ve oldukça yaygın bir insan güdüsüdür ve yüksek derecede psikolojik doyum sağlanmaktadır.”² Bu güçlü güdü bireyin yaşamının çeşitli dönemlerinde farklı aidiyet ihtiyaçları hasıl eder. Birey, yaşam alanında temas ettiği dinî, millî, cinsel, mesleki, ideoloji vb. yönlerde hissettiği aidiyet duygusunu aile, sosyal çevre ve etki alanına girdiği diğer paydaşların da tesiri ile oluşturmaya çalışır. “Aidiyet, insanın kendini emniyet ve güven içinde hissettiği bir grupta duygusal bağ kurmasıdır. Böylece kişi, duygusal bağ kurduğu yerden sosyal yaşam kuralları ve davranışlar edinir.”³ Aidiyet duygusuyla kurulmaya çalışılan bu bağ bazen bilinçli bir faaliyet olarak karşımıza çıkarken bazen de bilinçsizce doğal gelişim ve değişim süreci içerisinde gerçekleşir.

Bir yaşam çevresinde aileyi, toplumu ve milleti oluşturan temel duygulardan biri aidiyet duygusudur. Aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı kültür çevresinde yetişen, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan bireyler bu ortak paydalardan hareketle bir bütünlük oluşturur. Aidiyet duygusu; kişinin kendisini güvende hissetmesi, varlığına bir anlam yüklemesi, kendisini sosyal bir çevrenin mensubu olarak görmesi açısından oldukça önemlidir. “Aidiyet; duygusal, zihinsel ve fiziksel-sosyal

---

¹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.05,11,2018.

²Duygu Alptekin, *Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Koçak), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 29.

³ Ahmet Güneş, *Tutunma Çabası Aidiyet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 15-26.

birliktelik olarak üç temel beraberliğin sonucunda oluşur. Bireyler bu birliktelik alanlarını paylaştığı kadar yakınlaşır, aralarında aidiyet hissi geliştirir.”⁴ Bireylerin bu süreçte paylaşma gereği duyduğu dinî, mesleki, kültürel alanlar bir arada yaşama yetisinin en temel yapı taşıdır. Birliktelik alanlarını kuramayan bireyler aidiyet duygusunun somut göstergelere dayanmasını engellemiş olacaktır. Bu da bir toplumu oluşturan temel öğeleri ortadan kaldıracak ve bireyi yalnızlığa itecektir.

Sosyal bir varlık olan insan, içerisinde yaşadığı toplumun kültürel mirasından faydalanarak aidiyet bilincini oluşturur. Nesiller arasında aidiyet bağı sağlayan kültür, çok katmanlı yapısıyla farklı aidiyetleri de beraberinde getirir. “Kimlik ve aidiyet iç içe geçmiş, birbirini bütünleyen kavramlardır. Bireysel bir kimliğin ortaya çıkmasında; bireyin kendini ait hissettiği milliyet bağı, içerisinde bulunduğu toplumsal gruplar, yaşamını ve algılarını şekillendiren kültürel çevresi, değerler sistemi olarak dinî inançları ve sahip olduğu vatan algısı etkili olmaktadır. Özetle kişinin aidiyet bağını ifade eden bu unsurlar; bir taraftan kişinin neye, nereye ve nasıl ait olduğunu ifade ederken, bir diğer taraftan kim olduğunun da cevabını vermektedir. Bu sebeple aidiyet bağları çoğu zaman kimliğin oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır.”⁵ Birey aidiyet duygusunu mensubu olduğu aile, içinde yaşadığı toplumsal guruplar, kültürel çevre ve sosyal yaşam örüntüsüyle besler. Beslendiği bu kaynak örüntüsünün dışına çıkan, bu sosyal çevreden uzak kalan bireylerin aidiyet duygusu ve oluşturduğu benlik değerleri değişiklik gösterebilir. “Her insanda zaman zaman kendi aralarında çelişen ve onu yürek burkan tercihlere zorlayan çoklu aidiyetlere rastlanır. Kimisinde durum ilk bakışta anlaşılır; kimisinde ise daha yakından bakma çabası gerekir.”⁶ Yoğun bir şekilde farklı kültürlerin, yaşam tarzlarının, inançların tesirinde kalan bireylerin aidiyet duygusu ve kimlik algılarında sapma olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında aidiyet duygusunun bir toplum içerisinde ve sağlam bir kültürel mirasla daha sağlam bir şekilde oluşturulabileceği

---

⁴ Güneş, *Tutunma Çabası Aidiyet*, s. 49.

⁵Göksel Göker, Göç, *Kimlik, Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Aytaç), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2013, s. 43.

⁶ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 11.

görülmektedir. Burada ifade edildiği gibi aidiyet duygusunun ve kimlik algısının aşırı olması ya da hiç olmaması bireye, topluma ve ferdi olunan millet yapısına zarar verebilir. Öz değerlerin kaybedilmesi, kültürel aşınma, ortak değerlerin birleştirici gücünün kaybolması olumsuz bir aidiyet ve kimlik algısının sonucu olabilir.

Bireyin temel aidiyetlerinin oluşmasında aile ve içinde yaşanan sosyal yapı son derece önemlidir. Küçük yaşlarda benimsenen, özümseyen aidiyetler bireyin yaşamı boyunca etkili olacaktır. Aile bireylerinden anne-baba içinde yaşadıkları çağa, sosyal yapıya, kültürel atmosfere göre oluşturdukları kendi aidiyetlerini çocuklarına da benimseteceklerdir. “İsteyerek ya da istemeden çocuğun ailesi onu biçimlendirir, oluşturur, ailevi inançları, adet ve alışkanlıkları, davranışları, üzerinde uzlaşmış kuralları, elbette anadilini ve daha sonra korkuları, emelleri, önyargıları, kinleri ve daha başka aidiyet ve ait olmama duygularını ona aşılar.”⁷

Bu anlamda aidiyet duygusunun şekillendiği, dinî, millî, mesleki, cinsel, ideolojik vb. aidiyetlerin oluşmaya başladığı temel evre çocukluk evresidir. Ailenin, toplumun, milletin ve ileri evrede bu unsurlardan oluşan devlet kavramının temelini de söz konusu unsurların bir araya gelmesine vesile olan ortak aidiyetler oluşturur. Aileyi oluşturan temel gösterge kan bağıdır. Aynı anne-babaya ait olma duygusu aile bütünlüğünü oluşturan temel duygudur. “Aidiyet bir başka açıdan bir eklemlenme, çıkarılma ya da bütünleşme sürecidir. Ait olunan şeye ilişkin bir bütünleşme çabasıdır. Dahil olmak, içerilmek gibi benzeri bir takım hissiyatlar ile adeta insan olmanın gereğidir. Buna göre aidiyet bireyi sarmalayan sosyal çevre ile kurulan dolaylı ya da doğrudan ilişkilerde ortaya çıkarak yaşamda somut örneklerini sunar.”⁸ Birey, mensubu olduğu ailenin, toplumun, dinin, mesleğin, cinsiyetin hassasiyetlerini, gereklerini benimseyerek buna göre davranır. Düşünceleri, davranışları, hareketleri dâhil olduğu aidiyet mekanizmasının bileşenlerine göre şekil alır.

---

⁷ Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, s. 26.

⁸ Duygu Alptekin, *Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Koçak), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 29.

1.2. Kimlik

“Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü”⁹ şeklinde tanımlanan kimlik, tanımı ve kapsamı itibarı ile oldukça karmaşık yapıya sahip bir kavramdır. Kimliğin bileşenleri, çeşitleri, özellikleri oldukça geniş bir anlam dünyası oluşturmaktadır. “Kimlik kavramının yazarlara, bakış açılarına ve analiz düzeylerine göre farklı tanımları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Kendi payıma kimliği, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması olarak tanımlıyorum.”¹⁰ Görüldüğü gibi yapılan kimlik tanımı bireyin ya da grubun kendisini ötekinin içerisinde konumlandırmasına ve farklı bir benlik oluşturmaya dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kimlik kavramının tam ve kesin çizgilere dayanan bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu yönü ile kimlik kavramı, kişinin kendisini tanımada ve tanıtmada, diğerlerinden farklı kılmakta kullandığı değerler bütününe teşkil etmektedir.

Aidiyet duygusunun oluşumunda gördüğümüz çok bileşenli bir inşa sürecini kimlik kavramında da görmekteyiz. Bireyin benimsediği aidiyetler kimlik kavramının oluşmasında, gelişmesinde ve görünür kılınmasında önemli bir yere sahiptir. Bireyin aidiyetleri öncelik ve kuvvet sırasına göre kimliğini şekillendirir. Aidiyet temelinde şekillenen ve ifade düzeyleri belirginleşen kimliğin gösterge düzeyleri aynı ağırlıkta değildir. Kişi; dinî, millî, mesleki, cinsiyet kimliklerinden herhangi birini daha baskın bir şekilde hissettirebilir ve kendisini bu alandaki kimliği ile tanıtabilir. “Kimlik insan neslinin doğumuyla ortaya çıkmıştır. Kişi, aşiret, kabile gibi temellere dayanan kimlikleri tayin eden terimlerin yanı sıra kolektif kimlikleri ifade eden ve bir fikir çabası neticesinde oluşan çeşitli kimlikler vardır.”¹¹ Bireyin çocukluk döneminde edindiği kimlik özelliklerinin yanı sıra yaşamının birçok evrensinde de dinî, millî, ahlâkî, cinsel, kültürel vb. gibi alanlarda yeni kimlik göstergeleri ortaya çıkabilir. Bireyin tercihleri, sosyal ilişkiler, yaşanan çağın çok

---

⁹ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.

¹⁰ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar Yayınları, İzmir 2007, s.11.

¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 51.

alanlı değişkenleri, kùltürler arası etkileşim, dinî eğilimler aidiyet ve kimlik kavramlarının inşa sürecini etkileyen temel unsurlardır. “Saęduyu düşünceci ya da popüler anlayış kimliği doğal bir veri gibi görür. Kimliğin bir madde, bir nesne gibi bir öze sahip olduğunu düşünür. Ancak etnik ve cinsel kimlikler gibi, doğal olduğu düşünölenler de dahil olmak üzere hiçbir kimliğin ontolojik özsöl bir gerçekliği yoktur, tüm kimlikler bir inşa ürünüdür.”¹² Bunlardan millî, dinî ve cinsiyet kimliği alanları değişkenliğe karşı diğerlerine göre daha dirençlidir denilebilir.

Sosyal bilimler aısından ‘kişisel kimlik’ ve ‘sosyal kimlik’ şeklinde ayrılan kimlik, bir yönü ile bireyin bilişsel süreçler içerisinde kendisini ve kendi değerlerini nasıl algıladığı ile ilgili ferdî bir anlam taşır. “Kişisel kimlik, bireyin kendisini diğerlerinden ayıran bedensel, zihinsel ve psikolojik özelliklerini nasıl algıladığı ve tanımladığıyla ilgilidir.”¹³ Birey kendisini tanımada, duygularını ve davranışlarını anlamlandırmada bu yöndeki kimliği ile öne çıkar. Kimliğin tamamlayıcı diğer yönü ise bireyin mensubu olduğu sosyal yapı, içerisinde yaşadığı toplum ve etkilendiği kùltür alanı ile ilgilidir. Kimliğin sosyal boyutu bireyin kuvvetli bir aidiyet duygusuyla bağlandığı toplumun değerleri ile bütünleşmesiyle oluşur. Bu bütünleşme bireyin kendisini ait hissettiği grubun, toplumun değerlerini, ideallerini, davranış ve düşünüş biçimlerini benimsemesiyle gerçekleşir. Böylece birey, kendi kimliğini oluşturan özelliklerinin arasına toplumsal-sosyal ilişkilerinden doğan ve ihtiyaç hissettiği yeni özellikler eklemiş olur.

Kimlik, insanın yaşadığı coğrafyadan, medeniyet havzasından ayrı düşünölemez. Bu iki bileşende görölen değişiklikler, yenilikler kısa vadede bireyin uzun vadede ise milletin kimlik özelliklerinde yeni tanımların ortaya çıkmasına neden olabilir. “Bireysel veya sosyal, tüm kimlikler inşa edilmiştir. Bu nedenle kimlikler, esnek bir özellik göstermektedir. Kimliklerin, bir inşa ürünü olmaları, özsöl gerçekliklerinin olmaması demektir; kimlikler, tarihsel ve psiko-sosyal

---

¹² Bilgin, *Kimlik İnşası*, s. 35.

¹³ Jale Minibaş Poussard, *Marina Bastounis, Kimlik ve Sosyal Temsiller: İçimizdeki Eziklik, Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? / Toplumsal Yaşamda Kimlik İzdüşümleri*, (Editör: Hülya Uğur Tanrıöver), Hil Yayın, İstanbul, s. 179.

süreçlere bağımlıdır.”¹⁴ Toplumların tarihsel süreç içerisinde sosyo-kültürel alanda yaşadıkları değişim ve dönüşüm o toplumun mensubu olan bireyin değişimi ve dönüşümü demektir. Osmanlı döneminde İslam medeniyeti içerisinde şekillenen Osmanlı kimliği, Tanzimat dönemi ile birlikte Batı kültürünün etki alanına girmiştir. İleri evrede ise milliyetçilik düşüncesinin tesiri ile aidiyetler ve kimlik tanımları tarihsel sürecin etkisi ile farklılaşmaya başlamıştır. “Yusuf Akçura, Osmanlı İmparatorluğunda üç mümkün birlik temelini inceler ve formülendirir. Birincisi, din ve ırka bakmaksızın ortak bir Osmanlı vatandaşlığı ve bağlılığı kurulması konusunda on dokuzuncu yüzyıl liberal reformcularının emeli olan Osmanlılık’tır. İkincisi, Abdülhamit’in Panislamik politikasında tazelendiğinden beri, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve ondan önceki Müslüman devletlerin geleneksel temeli olan İslamlık’tır. Üçüncüsü, bir imkân olarak, Türkçülüğü – ‘Türk ırkına dayanan bir Türk milli politikası’ni salıkverir.”¹⁵ Görüldüğü gibi dinî ve millî aidiyetler Osmanlı döneminde kimlik tanımlarında en yoğun şekilde değerlendirilen ortaklık alanlarıdır. Bu dönemde Avrupa’da ortaya çıkan Fransız İhtilali (1789) fikir evrenine eklediği yeni düşüncelerle milletleri etkileyecektir. Getirdiği *Milliyetçilik* düşüncesi devletlerin sosyal ve siyasî yapılarını etkileyecektir. Osmanlı İmparatorluğu da çok milletli yapısıyla bu fikirlerden etkilenen devletlerin başında gelir.

“Osmanlı İmparatorluğu tarihteki ilk iki Roma imparatorluğu (eski Roma ve Bizans) gibi kozmopolit bir imparatorluktu. Hanedana bağlılık ve resmi dine mensup olmak, egemen grubun üyesi olmak için yeterliydi. Bu İmparatorlukta Osmanlılık denen bir nitelik ve Osmanlılar diye bir grup vardı. Yaşayış tarzı, sözlü kültürü, mimari ve sanat zevki, dünya görüşü ile Osmanlı denen tip, toplumun yönetici grubunun üyesi veya aday üyesiydi.”¹⁶

Osmanlı kimliği, Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde yaşayan ve resmi dine mensup kişileri tanımlayan, dinî esas alan bir kimlik tanıımıydı. Osmanlı milleti aynı hâkimiyet altında yaşamasına rağmen aynı dine inanan, aynı dili konuşan, aynı kültüre sahip bir yapıda değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nda toplumsal

---

¹⁴ Bilgin, *Kimlik İnşası*, s. 301.

¹⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev: Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. bs., Ankara 1993, s. 324-325.

¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, 2. bs., İstanbul 1987, s. 47.

yapı din ayrımına göre şekillenmiş, milliyet özellikleri öne çıkarılmamıştır. Nitekim Türk olmayıp Müslüman olan birçok fert devlet kademelerinde rahatlıkla ilerleyebilmiş ve söz sahibi olmuştur.

“Tanzimat adamı; Müslümanlar kadar gayrimüslimleri de kapsayan bir Osmanlılık hüviyetine sahipti. İmparatorluğun bürokrasisinde batı dilleri kadar, Türkçeyi de düzgün yazan ve konuşan bu gayrimüslimlere her kademe ve rütbede rastlamak mümkündü. Osmanlılık yeni bir yurtseverlikti ve gayrimüslimlerin içinde hükümdara ve devlete sadakat içinde hizmet eden, Osmanlılık kimliğini benimseyenlerin parlak temsilcileri hiç de az değildi.”¹⁷

Kimlik, sonradan öğrenilen ve bireyin kendi duyguları ile özdeşleştirip benimsediği birçok duyguyu, davranışı ve bilgiyi barındırır. Bir inanca, bir gruba, sosyal bir yapıya ait olduğunu düşünen birey bu anlamda daha mutlu olmaktadır. “Sahip olunan kimlik diğerlerine (ötekilere) karşı insanın duygu ve davranışlarını, inanç ve tutumlarını etkiler hatta çoğu zaman bu hususta belirleyici, yol ve yön gösterici bir güce de sahiptir.”¹⁸ İnançın, grubun ve aidiyet hissi ile bağlandığı sosyal yapının düşünce ve davranış biçimlerini sergileyerek içsel bir sorumluluk bilincini benimser. Bu bağlılık, toplumsal yapıyı kuvvetlendiren, sosyal ilişkileri zenginleştiren, başkaları için de yaşamak duygusunu pekiştiren kuvvetli bir duygudur.

“Kimlik duygusunun-komşularımız veya topluluğumuzun üyeleri veya hemşeri ya da dindaşlarımız gibi-başka insanlarla olan ilişkilerimizin gücüne ve sıcaklığına önemli katkısı olabilir. Belirli kimliklere odaklanmamız bağlarımızı zenginleştirip başkaları için pek çok şey yapmamızı sağlayabilir ve kendimize odaklanmış yaşamımızın dışına çıkmamıza yardımcı olabilir.”¹⁹

Bu anlamda kimliğin ayrıştırıcı özelliğinin yanında çeşitli ortak aidiyetlerin ortaya çıkardığı birleştirici, bütünleştirici bir yönün olduğunu da görmekteyiz.

Kimlik olgusu toplumsal gelişmelere, değerlere ve yeni düşüncelere göre değişkenlik gösterebilir.

---

¹⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 188.

¹⁸ Bilgin, *Kimlik İnşası*, s. 302.

¹⁹ Amartya Sen, *Kimlik ve Şiddet Kader Yanılsaması*, (çev. Ahmet Kardan), Türk Henkel Yayınları, İstanbul 2006, s. 22.

“...kimliklerin, sabit ve değişmez değil, sürekli değişim gösteren kavramsal oluşumlar olduğunu belirtmek gerekir. Aynı zamanda çoğulcu ve değişken olan kimlikleri tek bir disiplin altında ele almak, interdisipliner bir alan dahilinde incelenmesi gereken kimlik nosyonunun eksik ve yetersiz açıklanmasına neden olur.”²⁰

Kişisel ve sosyal kimliğin oluşumu, tarihsel çerçevede bir süreklilik arz eder. Farklı gelenekler, inançlar, düşünceler etrafında şekillenen kimlik; karşılaşılan yeni yaşantılar, yeni paylaşım alanlarının etkisiyle değişebilmektedir. “Kimliğin, bazıları etnik bir tarihe bağlı, bazıları değil, bazıları dini bir geleneğe bağlı, bazıları değil, çok sayıda aidiyetten oluştuğunun kavrandığı an, insan kendi içinde, kendi kökenlerinde, izlediği yolda, farklı mecralar, farklı katkılar, farklı melezlikler, ince ve birbiriyle çelişen farklı etkiler görmeye başladığı an, tıpkı kendi kabilesiyle olduğu gibi başkalarıyla da farklı bir ilişki kurulur.”²¹ Görüldüğü gibi kimlik kavramının olgunlaşma sürecinde etnisitenin, inancın, geleneğin etkisi son derece önemlidir. Birey paylaşım alanı içerisinde bulunduğu toplumsal yapının, toplum ise ilişki içerisinde olduğu medeniyet çevresinin etkisiyle sahip olduğu kimlik değerlerini oluşturur, geliştirir ve yeni bir kültür evreni ile münasebeti sonucu değiştirebilir. İnşa edilen kimlik anlayışındaki bu değişim bazen olumlu bir kimlik algısı oluştururken bazen de bir kriz, buhran ya da kimlik çatışması olarak da değerlendirilir.

“Osmanlı insanının kimliği yüzyıllar boyunca «İslam kimliği» olarak yaşanmış ve uzun süre Batı'da doğan milliyetçi akımlardan etkilenmemiştir. Bu akımların ilk etkilerini Müslüman olmayan ve bu yüzden yönetici zümrenin dünya görüşü ile özdeşleşmeyen Osmanlı ulusları arasında göstermesi son derece doğaldır. Bununla beraber Osmanlılar için de böyle bir akımın etkisi dışında kalmak söz konusu olamazdı. XIX. yüzyılın ulusal akımları «ırk» ve «etni» kavramları çerçevesinde geniş bir araştırma başlatmışlardı. Bu araştırmalar, Sinoloji ve Türkoloji çalışmaları çerçevesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılara da ulaşmıştı. Bununla beraber Osmanlıların İslamcı kimlikten ulusal kimliğe geçişleri, imparatorluğun özel koşullarından doğan güçlüklerle doluydu. Aslında, paradoksal olarak, kutsal tarih ve dinî kimlik Osmanlıları Batı'ya; ırksal ve etnik kimlik ise Doğu'ya doğru yaklaştırıyordu.”²²

---

²⁰ Edibe Sözen, “Kimlik Kavramının Yeniden Tanımlanması”, *Kimlik Tartışmaları ve Etnik Mesele Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 33, Mart-Nisan 1995, s. 111-116.

²¹ Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, s. 30.

²² Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul 1986, s. 51.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı Tanzimat'tan sonra toplum içerisinde oldukça farklı aidiyet ve kimlik tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde devlet bünyesinde yaşayan farklı etnik ve dinsel gruplar, dünyada gelişen fikir akımlarından etkilenecek kendi kimlik ve aidiyetlerini daha belirgin bir şekilde yaşama arzusu ile hareket etmişlerdir. Oysaki bir devletin varlığını sürdürmesindeki temel bağlardan ilki toplumda hasıl olan ortak aidiyet ve kimlik duygusudur. Bu ortaklığın kurulamaması halinde toplumsal bir ayrışmadan, kimlik çatışmasından söz edilebilir. Güçlü bir aidiyet duygusunun beslediği sağlam kimlik yapısına sahip olmayan birey ve toplum farklı kimliklerin etkisi altında kalacaktır.

Kimlik tanımında bireyin bilişsel tercihlerinin yanı sıra kültürel göstergelerin de önemli bir rolü vardır. “Kolektif kültürel kimlik, bu kimliği oluşturan unsurların nesiller boyu sürmüş tek biçimliliğine değil, halkın belli bir kültürel birimine dahil nesillerde var olan bir süreklilik duygusuna, bu birime ait tarihin eski devir ve olaylarının paylaşılmakta olan anılarına ve her bir neslin bu birim ve onun kültürünün kolektif kaderi hakkında taşıdığı tasarıma atıfta bulunmaktadır.”²³

Toplumların kültür tarihlerine dayanan bu birikimlerin en önemli taşıyıcıları edebî eserlerdir. Kimlik inşasında devamlılığı sağlayan edebî ürünler bir sonraki neslin kimlik tasarımında önemli bir role sahiptir. Edebî eserler yazıldıkları dönemin zihniyetini büyük oranda; yazarının gözlem gücünden, dünya görüşünden, siyasî fikrinden ve sanat anlayışının süzgecinden geçirerek yansıtır. Bu anlamda toplumsal ve bireysel aidiyetler, kimlik tasarımları incelenen eserin elverdiği ölçüde tahlil edilebilir. Halit Ziya da romanlarında yarattığı kahramanları aidiyet ve kimlik bağlamında kendi düşünce dünyasında şekillendirdiği yapıyla okura sunacaktır. Bu yapının temsilcileri olan roman karakterleri düşünce ve davranışları ile dönemin sosyal-kültürel iklimini düşünce dünyamıza taşıyacaklardır.

---

²³ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim yayınları, 1. bs., İstanbul 1994, s. 48.

1.3. Edebî Eserlerde Aidiyet ve Kimlik Fikrinin İşlenişi

İnsanın kendini anlatma ihtiyacından doğan edebî eserler duygu, düşünce ve hayalleri çok yönlü bir bakış açısı ile ortaya koyar. Bir anlamda insan hayatını, yazarın düşünce süzgecinde şekillenen yeni formlarla okura sunar. Özellikle olayı merkeze alan anlatılarda toplumsal bir varlık olan insan kimlik, kişilik, aidiyet, kültür gibi yönlerden çok katmanlı bir anlatıma tabi tutulur. Edebî eserlerde olay, zaman ve mekân bütünlüğü ile ele alınan bireyin yaşadığı sosyal çevre içerisindeki konumu, başından geçen olaylar, düşünce ve duygularındaki değişkenlik ayrıntılı bir şekilde ifade edilir. Çok yönlü bir yapıya sahip olan aidiyet ve kimlik kavramları da kurmaca metni temsil eden kahramanlar aracılığı ile derinlemesine işlenmektedir. “Hikâye, roman ve şiir gibi edebi türler, kimliğin temel belirleyenleri arasında yer almaktadır. Edebiyat, ulusal/millî kimlik, siyasal ve dini kimlik, kültürel kimlik, cinsel kimlik gibi kimliklenme oluşumlarına da doğrudan katkıda bulunmaktadır.”²⁴

Görüldüğü gibi edebî eserler, aidiyet ve kimlik kavramlarının yansıtılması noktasında önemli bir yere sahiptir. Aidiyet duygusunun oluşumu ve kimlik inşası millet edebiyatının tarihi seyri ile yakından ilişkilidir. Bu süreçte verilen olay merkezli edebî eserler bazen tarihsel bir gerçekliğe dayanan aidiyet ve kimlik anlayışlarını yansıtırken bazen de yazarın kendi tasarladığı ve okuyucuya sunmak istediği aidiyet ve kimlik özelliklerini barındırır.

Daha çok sosyal bir inşa sürecine dayanan aidiyet ve kimlik kavramlarının edebî eserlerde birey üzerinden yansıtılması geniş bir anlatı alanı gerektirir. Bireyin duygu ve düşüncelerinden davranış şekillerine, söylemlerinden dış görünüşüne kadar uzanan geniş bir alanı kapsayan aidiyet ve kimlik, edebî türler içerisinde uzun soluklu anlatımıyla romana yaklaşır. Roman türünün bireyi derinlemesine ele alış biçimi E. M. Forster tarafından şöyle ifade edilir:

“Romanın özelliği şudur: roman yazarı hem kişileri hakkında bilgi verebilir, hem onların ağzından konuşabilir, hem de kendi kendilerine konuştukları zaman okuyucunun onları dinlemesini sağlayabilir. Elinde

---

²⁴ Köksal Alver, “Edebiyat ve Kimlik”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, İstanbul 2006, s. 32.

kişilerin aklından geçen düşünceleri gösterme olanağı vardır; dilerse düşünce düzeyinden daha derine inerek bilinçaltına da bakabilir.”²⁵

Bu noktada roman bireyin iç dünyasını, yaşantısını, düşünce yapısını, aidiyet duygusunu, kimlik özelliklerini anlatmak için oldukça elverişli bir türdür. “Roman, mahiyeti icabı, çeşitli konu ve meselelerin takdim ve tahlili için imkân kapısı olmuştur. Bundan dolayıdır ki, insanı ve insanlığı ilgilendiren meseleler, romanın geniş dünyasında ele alınmış, çözüme tâbi tutulmuş, hatta zaman zaman neticeye bağlanmıştır.”²⁶ Romanın bu geniş dünyasına dahil olan insan çoğu zaman yazarın yarattığı ve kendi düşüncesindeki niteliklerle inşa ettiği karaktere dönüşür. Romancı tasavvur ettiği karakter aracılığı ile okura yeni aidiyetler ve idealize edilmiş kimlik biçimleri sunabilir. Söz konusu sunum edebiyatın toplumsal bir yapının inşasındaki rolünü de ortaya koyar. “Edebiyat ile kimlik arasındaki ilişki, edebiyatın bir yaşam tarzı önerdiğini dikkatlere sunmaktadır. Edebiyat bir kimlik önerip yaşam tarzlarını biçimlendirmekte ve böylece hayata şekil vermektedir. Böylece edebiyat, hayatın tam da merkezinde yer almakta ve hayata katılmaktadır.”²⁷

Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi ile tanınmaya başlayan roman türü kısa sürede toplumsal olayların belki de en önemli anlatı aracı olmuştur. Bu dönemde romancılar, yeni bir kültür alanına geçmeye çalışırken kültürel bir erozyona uğrayan toplumun aksayan yönlerini dile getirmeye çalışmışlardır.

“Romanın Türk edebiyatına girişinde izlediği seyir, toplumumuzun Batılılaşma serüveniyle paralellik içerisindedir. Önce bir Doğulu ilgisi ve idrakiyle bu ‘Bahlı’yı tanıma... Arkasından tercüme ve adaptasyon devresi... Ama el yordamıyla... Sonra taklit... Ve nihayet onun gibi olunduğu iddiası... Buna karşılık büyük çoğunluğuyla halkın uzaktan ve kuşkulu bakışı...”²⁸

Batılılaşma sürecindeki toplumu gözlemleyen Tanzimat romanı, büyük ölçüde sosyal hayattaki değişimin seyrini kaygıyla karşılar. Dönemin aydınları yeni öğrendikleri roman türünde yarattıkları kahramanlar aracılığı ile toplumsal alanda

---

²⁵ E. M. Forster, *Roman Sanatı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 126.

²⁶ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı ve Romanın Unsurları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, s. 69.

²⁷ Köksal Alver, “Edebiyat ve Kimlik”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, İstanbul 2006, s. 35.

²⁸ M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 21-22.

gözlemledikleri Batılı anlamdaki kimlik değişmelerini kıyasıya tenkit etmişlerdir. “Tanzimat Devri’nin sosyal problemlerinin en iyi görülebileceği alanlardan biri olan Tanzimat romanı; her biri birer Osmanlı aydını olan Tanzimat romancılarının endişelerini çok sağlam biçimde gösteren, sosyal problemlerin tenkit süzgecinden geçirildiği bir zemini oluşturmaktadır.”²⁹ Tanzimat romancıları tarafından bu zeminde tasvir edilen ve eleştirilen Batılı insan tipi, Osmanlı toplumunda geleneksel yaşam biçimlerinden kopmuş, kendi kültürüne yabancı kimliklerdir.

Batılı bir kültür ekseninde ortaya çıkan ve Tanzimat aydını tarafından eleştirilen bu yeni insan tipi Servet-i Fünun romanında daha gerçekçi bir anlatımla betimlenir. Batılı düzeyde bir roman tekniğini kurmayı başaran Halit Ziya, romanlarında Avrupaî tarzda yarattığı karakterleri ön plana çıkarır. Tanzimat Dönemi’yle Osmanlı toplumsal-sosyal hayatında görülen Avrupa etkisi, daha sonraki dönemlerde de kuvvetli bir şekilde devam eder. Sosyal, siyasal, kültürel alanda yeni bir medeniyet eksenine giren Osmanlı toplumu İstanbul çevresinde yeni yaşantı alanları oluşturmuştur. Ancak bu yeni kültürel değişime toplumun her kesimi aynı derecede bir yakınlık göstermemiştir. İstanbul’un belirli semtleri Boğaziçi, Beyoğlu, Kadıköy, Adalar gibi muhitler ve bu semtlerin varlıklı kesimleri bu tarz hayata ilgi duyan çevrelerin başında gelir. Halit Ziya’nın yazdığı sekiz romanda da ana çevre İstanbul’dur. Küçük bir aile yaşantısından başlayıp birbirine bağlı olay örgüsüyle yönünü topluma çeviren yazar, romanlarında çoğunlukla bu zengin semtlerde yaşayan insanların serüvenini anlatır. “Kişilerin yetiştiği ve yaşadığı çevre olarak özellikle o yıllar için İstanbul’un seçkin semtlerinin verildiği görülüyor. Beşiktaş, Şişli, Beylerbeyi, Sultanahmet, Çamlıca, Kanlıca, Erenköy, Büyükaada özellikle roman kahramanlarının köşklerinin, konaklarının ya da yalılarının bulunduğu semtler olarak verilmiştir.”³⁰

---

²⁹ Tamer Namlı, *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*, (Danışman: Doç. Dr. Tarık Özcan), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2010, s. x.

³⁰ Olcay ÖnerToy, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 167.

Halit Ziya, sırasıyla *Sefile* (1886-1887), *Nemide* (1887-1888), *Bir Ölü'nün Defteri* (1890-1891), *Ferdi ve Şürekâsı* (1892), *Maî ve Siyah* (1896-1897), *Aşk-ı Memnu* (1899-1900), *Kırık Hayatlar* (1901-1902), *Nesl-i Ahîr* (1908-1909) olmak üzere sekiz roman yazmıştır. Birbiri ardına yazılan bu romanlardan kısaca bahsedelim.

1886-1887 yıllarında İzmir'de *Hizmet* gazetesinde tefrika edilen *Sefile*, Halit Ziya'nın ilk romanıdır. Mazlume adında bir genç kızın kimsesiz kaldıktan sonra çaresizlik içinde sığındığı kapıların yüzüne kapanması ile fuhuş batağına düşmesini anlatır. Romanda Batılı birkaç küçük motiften başka Batılı hayat tarzını ve kültürünü yansıtan ayrıntılara pek rastlanmaz.

1887-1888 yılları arasında tefrika edilen *Nemide* ise aile içi bir aşk macerasından hareketle dönemin kadın-erkek ilişkileri ve evlilik anlayışı üzerine kurulur. *Sefile*'den en büyük farkı ise *Nemide* ve babası Şevket Bey'den oluşan ailenin Batılı yaşam tarzını benimseyen bir anlayışta olmasıdır. Şevket Bey, babasından kalan mirasla rahat bir hayat süren, annesinin ölümü üzerine öksüz kalan hasta kızı *Nemide*'nin üzerine titreyen, musikiden, resimden, güzel sanatların diğer türlerinden anlayan kültürlü bir insandır. Batılı tarzda idealize edilen Şevket Bey, okumaya da son derece önem veren bir roman kişisidir.

1890-1891 yılları arasında yazılan *Bir Ölü'nün Defteri* Halit Ziya'nın ruh tahlillerinin derinliklerine indiği ilk romanıdır. Olaydan çok kahramanların duygu dünyalarını tasvir eden yazar, Batılı tarzda zengin bir hayat yaşayan bir aile içerisinde geçen aşk hikâyesini anlatır. Vecdi ve Nigar kardeş çocuklarıdır. Annesini kaybeden Vecdi, Çamlıca'da halasının köşkünde kalır. Hüsam ise Vecdi'nin Mektebi Sultanî'den okul arkadaşı olup sık sık yalıya beraber gelirler. Vecdi içten içe Nigar'ı sever ancak Nigar, Hüsam'a âşık olmuştur. Doktor olan Vecdi ile şairliği seçen Hüsam arasında türlü sohbetler, tartışmalar yaşanır ve bu süreçte roman kişilerinin ruh tahlilleri ayrıntılı bir şekilde verilir.

1892 tarihli *Ferdi ve Şürekâsı*; varlıklı, her şeyi elde edebileceğini düşünen ticarethane sahibi Ferdi Efendi ile yazıhanesinde çalışan ve yoksul bir genç olan İsmail Tayfur arasındaki çatışma üzerine kurulmuş bir romandır. Ferdi Efendi, kızı

Hacer'in çocukluğundan beri âşık olduğu İsmail Tayfur'u ticarethanesine ortak ederek kızı ile evlenmesini ister. Hacer, kitap okumayı, piyano çalmayı seven idealize edilmiş karakter olarak karşımıza çıkar. Avrupaî tarzda giyinen, lüks içinde yaşayan Hacer'in karşısında ise İsmail Tayfur'un babasının sokakta bulup getirdiği bir besleme olan Seniha vardır.

1896-1897 tarihli *Maî ve Siyah* Halit Ziya'nın Batılı tarzda yazdığı ilk başarılı romandır. Hem teknik açıdan hem de üslûp açısından başarılı olan roman, âtiye dair hayalleri olan Ahmet Cemil'in yaşadığı sürecin sonunda hayal ettiği her şeyi yitirmesi ile sonuçlanır. Zeynep Kerman, Halit Ziya ilk defa *Maî ve Siyah*'ta Batı kültürüyle yetişmiş bir neslin, Servet-i Fünuncuların, sanat, dil, edebiyat, müzik, tercüme hakkındaki görüşlerinin yanı sıra geniş mânasıyla hayat karşısında almış oldukları tavrı romanlaştırır,³¹ der. Gerçekten de Halit Ziya *Maî ve Siyah*'ta, kendisi gibi Batılı tarzda eğitim almış, yabancı dil bilen, Avrupa'da bulunmuş, Batılı yazarları derinlemesine okumuş bir neslin, dünya görüşünü, sanat anlayışını ve hayal kırıklıklarını işler. Ahmet Cemil, yazdığı şiir kitabını bastırarak şiir alanında tanınacak, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia evlenip hayal ettiği yaşama kavuşacaktır. Fakat kurulan umut ve gayret dolu hayaller gerçekleşmez, önce kız kardeşini kaybeder sonra da hayalini kurduğu her şeyi.

Aşk-ı Memnu, Halit Ziya'nın ünü günümüze kadar uzanan en şöhretli romanıdır, denilebilir. Oldukça varlıklı olan Adnan Bey, çocukları Nihal, Bülent ve yeğeni Behlül'le Boğaz'daki eşsiz yalısında yaşamaktadır. Bir izdivaç düşüncesinde olan Adnan Bey kendisinden yaşça çok küçük olan Bihter'le bir evlilik yapar. Önceleri Adnan Bey'le evlenmenin Boğaz'daki gösterişli ve en büyük yalı demek olduğunu düşünen Bihter zamanla bir aşk ihtiyacı duyar ve bunu Adnan Bey'de bulamadığını anlar. Yaşam tarzı zevk ve eğlence olan Behlül, neredeyse önüne çıkan her kadına kur yapan çapkın bir tiptir. Bir müddet sonra Bihter'le aralarında gizli bir ilişki başalar ve bu yasak aşk Bihter'in sonu olur.

---

³¹ Zeynep Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 77.

Kırık Hayatlar, bir aile dramıyla başlar ve Ömer Behiç'in karısı Vedide ile evlerinin balkonundan seyrettiği hayatın akışı içerisindeki tüm kırık hayatları, bahtsızları, aldatanları, aldatılanları anlatır. Ömer Behiç tahsilini Avrupa'da tamamlamış, karısına, ailesine bağlı bir tabiptir. Dışarıdan seyrettiği ve mesleği gereği şahit olduğu hayatlarda gördüğü iğrençliklerin kendi ailesine sıçraması kaygısıyla yaşar. Ancak bu illet bir müddet sonra ailesine kendisi tarafından buluşturılır. Veli Bey takımı olarak bilinen ve ahlaksızlık yönüyle tanınan bir ailenin küçük kızı olan Neyyir ile yasak bir ilişki yaşamaya başlar. Kızı Leyla'nın amansız hastalığı bile bütün vicdan azabına rağmen Ömer Behiç'i bu ilişkiden alıkoyamaz. Kocasının bu ilişkisinden haberdar olan Vedide içine kapanır, hasta olan kızının başından bir dakika bile ayrılmaz. Nihayet kızları Leyla ölür ve Vedide odasına kapanarak kendisini ibadete verir. Ömer Behiç ise derin bir pişmanlıkla karısı Vedide'ye döner.

Nesl-i Ahîr, Halit Ziya'nın son romanıdır. Yazar belki de yaşadığı dönemin siyasî, kültürel, sosyal alanlardaki en somut görünüşleri Süleyman Nüzhet'in gözüyle bu romanda seyrettirir. Romanda farklı nedenlerden dolayı yurt dışında bir müddet yaşamak zorunda kalan bir grup insanın İstanbul'a döndükten sonra yaşadıkları hayat Avrupa'da yaşadıkları, şahit oldukları türlü olaylarla karşılaştırılarak verilir. İstibdat devrinin siyasî refleksi, hafiyelik teşkilatı, esarlere uygulanan sansür hayatın içindeki vakalardan hareketle eleştirilir. Burada Halit Ziya kendi kişiliğini romanın başkışisi Süleyman Nüzhet'te konumlandırmıştır, denilebilir. İyi eğitimiyle, devlet bürokrasisindeki görevleriyle, Avrupaî hayatıyla aydın bir kişi konumunda olan Süleyman Nüzhet, çevresindeki gençlere fikir veren, onları yönlendiren ve faaliyetlerinden memnuniyet duyulan bir role sahiptir. Yönetime karşı giriştikleri bu mücadelede gençler sürekli hafiyelerin takibi altındadır. Bunların yanında bu gençlerin hepsinin özel bir de aile hayatları vardır ki hepsi de farklı sorunlarla, duygularıyla karşı karşıyadır. Romanda tecrübeli, eğitilmiş ve birçok yönüyle ideal bir Osmanlı olarak tasavvur edilen Süleyman Nüzhet, millî şuurunu yitirmeyen, yönetimin gidişatından memnun olmayan bir kimliğe sahiptir. İdeal bir baba sıfatını taşımasına rağmen kadın-erkek ilişkileri yönünden ahlaki olmayan davranışlar yapmaktan da geri durmaz. İrfan ve Şakir Avrupaî tarzda eğitim almış, Batılı bir

hayat anlayışına sahip yönetime karşı faaliyetlerde bulunan, bazı gizli cemiyetlere üye olan tiplerdir. Romanda bu tarz cemiyetlere üye olan ve yönetime karşı girişimlerde bulunan birçok ihtilalci gençten bahsedilir. Halit Ziya “*Nesl-i Ahîr*”deki diğer ihtilalci tipleri küçük çizgilerle tanıtır. Bunların meslekleri farklı olmakla beraber, hepsi de Batı kültürüyle yetişmiş gençlerdir. Fakat kaderleri ortaktır. Gizli bir ihtilâl cemiyetinin üyesi olan bu gençlerin büyük bir kısmı tevkif edilir.”³² Adalarda kızı Azra ile bir yaşantı kuran Süleyman Nüzhet, bir yandan da çoğuyula Marsilya’dan İstanbul’a yolculuk sırasında tanıştığı bu gençlerin güven duyduğu, fikir aldığı kişi konumundadır. Çok geniş bir kişi kadrosu olan *Nesl-i Ahîr* o dönem İstanbul’unun farklı kesimlerdeki insanların yaşantılarından örnekler sunar. Bu noktada Halit Ziya’nın ilk romanlarındaki aile içi dar çevre genişleyerek toplumsal bir alana yayılır.

Batılılaşma düşüncesiyle toplumumuzda görülen sosyal-kültürel alandaki değişiklikler, Tanzimat dönemi yazarlarından başlayarak sanatçılarımızın dikkatini çekmiştir. Sanatçılardan bazıları işin özüne inmeden gerçekleşen bu yüzeysel ve taklitçi Batılılaşmayı kıyasıya eleştirirken bazıları da bu tarz yaşantıları eserlerinde sık sık işleyerek adeta tanıtımını yapmıştır. Yabancı eğitimcilerin refakatinde yabancı okullarda yetişen çocuklar, öğrenilen yabancı diller, özel dersler alınarak çalınan Batı menşeli müzik aletleri, Avrupaî tarzda giyim-kuşam, yeni eğlence anlayışı, eşyada ve mekânda görülen Avrupa tarzı motifler yaşantımıza giren en somut Batılı kültür göstergeleridir. Halit Ziya, romanlarında içerisinde yaşadığı sosyal çevreyi başarılı bir şekilde anlatır. Ayrıntılı gözlemler, gerçekçi karakterler aslında onun hayat tecrübesiyle şahit olduğu sosyal tabakaların yaşam biçimidir. Kendisi ve ailesi de varlıklı bir hayatın içerisinde Avrupaî tarzda yaşayan muhitlerde varlık göstermiş bir açıdan onlardan biri olmuştur. Bu yönüyle söz konusu yaşam biçimlerini de romanlarında başarı ile yansıtabilmiştir.

“Servet-i Fünun nesli içinde Avrupa’yı her yönüyle en yakından tanıyanların ve eserlerine aksettirenlerin başında Halit Ziya gelir. İzmir’de Mechitariste rahiplerinin mektebinde okuması, ailenin iş muhiti dolasıyla batılı ve batılı tarzda yaşayanları aile ve okul çevresinde tanınması, birçok defa

---

³² Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 123.

Avrupa'ya gitmesi ve Batı edebiyatına derin vukufu, ona, Batı medeniyet ve insanını daha yakından görme ve tasvir etme imkânını sağlamıştır.”³³

Halit Ziya, her romanında Avrupaî hayat tarzını benimseyen insanları ve bu konudaki görüşlerini aynı ağırlıkta işlemez. Yazarın İzmir hayatından İstanbul hayatına giden süreç içerisinde romanlarındaki olayları işleyiş tarzı, roman kişilerinin düşünce yapısı ve sosyal çevre değişiklikler gösterir. Zeynep Kerman, Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*'a gelinceye kadar Avrupaî hayat tarzını benimsemiş insanları sadece dış görünüş, eşya, dekor açısından ele alındığını; *Mai ve Siyah*'tan başlayarak bu hayat tarzı karşısındaki fikirlerini de ortaya koyduğunu söyler.³⁴

Öyle ki yabancı okullarda eğitim almış, Avrupa edebiyatını yakından tanımış olan Halit Ziya, okuyucusunu da Avrupa edebiyatına yönlendirmeye çalışmıştır. Hemen hemen her romanında okumaya ve kütüphane olgusuna çok önem veren yazar, kahramanlarına okuttuğu Batılı yazarlara ait kitaplarla da dikkat çekicidir.

Osmanlı toplumsal yaşamında Batılılaşma olgusunun ana taşıyıcılarından biri de gazetelerdir. Tanzimat Dönemi'nde hem edebiyatın hem de sosyal hayatın kitlelere ulaşmasında, yazılan eserlerin okura ulaştırılmasında ve Batılı eserlerin tercüme edilmesinde gazetenin rolü büyüktür. Avrupa tarzı askerî yenilikler, yurdu dışına öğrenci ve elçiler göndermek gibi resmî girişimlerle başlayan Avrupa maceramız daha sonra Osmanlı İstanbul'undaki birçok çevrenin yaşamına yansımıştır. Bu resmi tesiri destekleyen edebî ve sanatsal faaliyetler, Batılı roman çevirileri, yabancı yazar ve düşünürlerin fikirleri gittikçe yazın hayatıyla yakından ilgili olan çevrelerin zihinlerinde değişik düşünce ve yaşam biçimleri yeşertmiştir. Nuri Bilgin, ...kendini diğerleriyle kıyaslama, hangi yönde ve hangi motivasyonla yapılırsa yapılsın, kimlik inşasını sağlayan en önemli süreçlerinden biridir,³⁵ diyerek Halit Ziya'nın romanlarında yaptığı Avrupa ile Osmanlı sosyal hayatının karşılaştırmasını aklımıza getirir.

---

³³ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 10.

³⁴ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 77.

³⁵ Bilgin, *Kimlik İnşası*, s. 120.

2. HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'İN ROMANLARINDA AİDİYET

2.1. Millî Aidiyet

Millet, kendisine özgü olan ortak aidiyetleri benimseyen bireylerin oluşturduğu en temel topluluktur. Bu büyük kitleyi bir arada tutan en güçlü aidiyetlerden biri de millî aidiyet duygusudur. Birey ait olduğu topluluğun millî aidiyetlerini benimsediği ölçüde kendisini o milletin bir unsuru olarak görür. Aynı duygu etrafında toplanmak, ortak bir ülküyü benimsemek ve bu süreçte birlik, beraberlik içerisinde hareket etmenin temelinde millî aidiyet duygusu yatar. Böylece toplum bir olmak, beraber yaşamak erdemini sağlam bir temel üzerine kurarak ayrışmanın ve parçalanmanın önüne set çekecektir. Kuvvetli bir duygu olan millî aidiyet duygusu insanı konu alan her metinde bireyi tanımlayan bir inşa süreciyle karşımıza çıkmaktadır.

Halit Ziya'nın ilk romanı olan ve çaresizlik içerisinde istenmeyen bir yaşantı alanına sürüklenen bir genç kızın serüvenini anlatan *Sefile*'de roman kişileri millî aidiyet duygularını yansıtacak davranışlarda bulunmamaktadırlar. Bu duyguyu az da olsa yansıtan düşüncelere ilk olarak *Nemide*'de rastlarız. *Nemide* romanında, Nemide'nin çocukluk yıllarında dışarıya gezmeye çıkmadığı zamanlarda tasarladığı bir savaş oyununda oyuncak askerleri ile Osmanlıların mücadele ettiği Fransızları, attığı güllerle Cezayirlilerin ayaklarına serdiği anlar tasvir edilmektedir. “Nemide gezmeye çıkmadığı zamanlar pek ziyade sevdiği kurşundan mamul (yapılmış) askerlerden taburlar, bölükler ile; müthiş harpler teşkil ederek iki elinin arasına sıkıştırarak fırlattığı güllericiklerle yüzlerce Fransızları, Cezayirlilerin ayaklarına sererdi.”³⁶ Osmanlılar ile Fransızlar arasında geçen mücadeleyi bir çocuk oyunuyla içselleştiren *Nemide*, oyunda bu duyguyu sergilemektedir.

Halit Ziya, Osmanlı tarihindeki savaşlara kendi kurguladığı karakterleri dahil ederek mesajlar vermeye diğer romanlarında da devam eder. *Bir Ölüünün Defteri* adlı romanında muharebeye katılacak olan Vecdi'nin Hüsam'a anlattıkları bölümde millî aidiyet duygusunu yine Vecdi'nin muharebe hakkındaki düşüncelerinde ortaya koymaktadır. Bir validenin ifadesi ile harbe giden evladının ölümünü metanetle

---

³⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nemide*, Özgür Yayınları, İstanbul 2005, s. 50.

karşılıyıp bireyin zaten vatana ait olduğunu, vatan için yaşayıp öldüğünü dile getirmektedir.

“Gözlerinin önünden bir sel gibi taburlar akıp gidiyor, biliyor ki, onların ellerinde parlayan tüfeklerin ağzında birer düşman canı var, hayatının pahasını alacak bu binlerce müntakimler (intikam alanlar) onun için en büyük bir teselliyettir (tesellidir)! O biliyor ki ölüm haberi memlekete vardığı zaman anası ‘onu bunun için büyütmişim’ diyerek gözyaşlarını silecek. Bu ölüm bir zafer değil midir ?”³⁷

Bu ifadeler, bireyin millî aidiyet duygusunu işlediği fiillerle somut bir hâle getirmektedir. Ait olduğu değerler için ölen birey bunu bir zafer olarak değerlendirmekte ve bu yöndeki elemler metanetle karşılanmaktadır.

Halit Ziya’nın bütün romanlarında bu annenin ifade ettiği millî duygulara rastlamak mümkün değildir. İzmir dönemi romanlarında basit aşk maceraları içerisine gizlenmiş bazı Batılı görüşlerin dışında Avrupai yaşantıyı tam anlamıyla gösteren, bu tarzda yetişmiş bireylerin davranışlarını, düşüncelerini tasvir eden, millî duygulara ve geleneksel değerlere aykırı olan bölümler oldukça azdır. Ancak Halit Ziya’nın, İstanbul’da Servet-i Fünun topluluğu içerisinde yazdığı romanlarda millî duyguların anlatılması noktasında bir kırılmanın yaşandığını söyleyebiliriz. Yazarın üzerinde etkili olan Batı kaynaklı düşünceler ve Avrupai yaşam tarzı, romanlarda çizilen karakterler üzerinde bir kimlik bunalımına dönüşür. İstanbul dönemi romanlarının ilki olan *Mai ve Siyah*, Avrupaî izlerin fikirlerde, yaşam tarzında ve çevrede büyük ölçüde hissedildiği ilk romandır.

“Halit Ziya’nın İstanbul’a geldikten sonra kaleme aldığı *Mai ve Siyah* romanı, yazarın sanat hayatında önemli bir merhale teşkil eder. Halit Ziya, ilk üç romanında trajik bir şekilde sona eren üçüzlü aşk maceralarını, *Ferdi ve Şürekâsı*’nda buna ilave olarak ‘para’ ile ‘aşk’ın çatışmasını konu olarak almıştı. İlk defa kısmen *Ferdi ve Şürekâsı*’nda rastladığımız çeşitli sosyal tabakalara mensup insanların vücuda getirdiği gerçek hayat tabloları, *Mai ve Siyah*’tan itibaren yazarın eserlerine hâkim olmağa başlar.”³⁸

Yazarın romanlarında çizilen bu yeni hayat tablolarındaki en belirgin rengi Avrupai bir yaşam tarzının anlatısı oluşturur. Batılı bir düşünce örgüsüyle anlatılan

---

³⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, Özgür Yayınları, İstanbul 2005, s. 128.

³⁸ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 76-77.

tüm duygular roman kişilerinin davranışlarında çoğu zaman bir çelişkiye dönüşür. Farklı iki kültürün kuvvetli tesiri altında bulunan kişilerin yaşadıkları çelişkiler bazen aynı romanda karşımıza çıkarken bazen de romanların genelinde hissedilen bir özelliğe dönüşür.

Mai ve Siyah'ta romanın başkışisi Ahmet Cemil'in dil üzerindeki görüşlerinde bu çelişkiyi tespit edebiliriz. Nitekim dil millî aidiyet duygusunun en başta gelen göstergelerinden biridir. Hatta dil, bireyin nesiller arası iletişimini sağlayan, millî mirasın taşıyıcılığını üstlenen en önemli unsurdur. *Mai ve Siyah* romanında Halit Ziya, Ahmet Cemil'in şiir hakkındaki görüşlerini tasvir ederken tarihi seyir içerisinde Türkçe'nin gereksiz bazı yüklerden, kelimelerden kurtularak sadeleştiğini belirtmektedir. Ahmet Cemil, şiirdeki bu sadeleşme eğilimini dilin sadeleşmesi açısından oldukça müspet bir netice olarak görmektedir.

“—Şiirin nasıl bir yol takip ettiğini anlamıyorsunuz. Fuzulî'nin saf ve samimi şiirine tercüman olan o temiz lisanın üzerine sanat gibi, ziynet (süs) gibi iki belayı taslit (musallat) etmişler; lisanda onlardan başka bir şey bırakmamışlar, öyle şeyler söylenmiş ki sahiplerine şair demekten ziyade kuyumcu denebilir. Bir ucundan tutulsa da silkilse taş parçalarından başka bir şey dökülmeyecek... Lisanı camit (cansız) bir kütle haline getirmişler. Bakîler, Nedimler, o deha perisinin nâsiyelerine (alınlarına) ilahi bir nur koyduğu adamlar, bu lisandan, bu camit kütleden ne çıkarabileceklerinde mütehayyir kalmışlar (şaşıp kalmışlar); lisanı –üstünü örten tezeyyün ve tasannu (süslenme ve aşırı sanat yapma) yükünün altında zayıf, sarı, artık ruhu görülmeyecek belki yok denebilecek bir hale gelen ruhu- Veysîlerin, Nergisîlerin eline vermişler; o güzel Türkçeye muamma (bilmece) söyletmişler. Bunu inkâr etmek mümkün değil... Dört yüz sene emekle lisanının üzerine yığılan bu kof şeyler işte nihayet zaman ile yavaş yavaş sıyrılıp savruldu.”³⁹

Millî aidiyet duygusunu, Türkçenin Arapça ve Farsça gibi dillerin etkisinden kurtularak sadeleşmesi üzerinden vermeye çalışan Ahmet Cemil, aynı hassasiyeti Fransızca üzerinde göstermemektedir. Türkçenin, Arapça ve Farsça gibi dillerin etkisinden sıyrılarak ruhunu yeniden bulduğunu ifade eden Ahmet Cemil, kendi ruhunu Edmond Haraucourt'un Fransızca şiir mecmuasıyla beslemektedir. Okudukları Fransızca şiir karşında hissettikleri hayranlık duygusunu şöyle ifade ederler:

---

³⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 21-22.

“Kitabın neresinden başlamak lazım geleceğinde mütehayyir idiler. Anlayıp anlamamak meselesinden de korkuyorlardı.

—Bir taraftan aç! Bakalım, talihimize ne çıkar?

Talihlerine “Makber (mezar)” unvanlı manzume çıktı. Evvela Ahmet Cemil cehren (yüksek sesle), biraz müptedilere (acemilere) mahsus tereddütle okudu. Birden anlayamadılar. Şiirin ötesinde berisinde zihinleri ilişti, yabancı kelimelerin üzerinde bir müddet durdular; sonra anladıklarını anlayamadıklarına hal vasıtası ittihaz ederek (anladıklarını, anlayamadıklarını çözmeye yardımcı edinerek) manzumenin kıraati (okunması) bitince gözleriyle, susarak, ikisi de müştereken (beraberce) uzun uzun süzdüler.

Birden Hüseyin Nazmi:

—Of! Ne yeis ile dolu bir şiir!.. Ne derin bir melal!..dedi. Ahmet Cemil gözlerini ayıramıyordu, sanki bütün maneviyeti bu mağmum şiirin matemi altında eriyip gitmişti...

Hüseyin Nazmi ilave etti:

—İyice anlamak için zihnimde tercüme ettikçe sanki bu güzel yeis levhasının renkleri hep sisleniyor. Kaçıyor. Dikkat ediyor musun? Şu şiirin tavrındaki ahenk meyus ruhuna nasıl yakışıyor.”⁴⁰

Görüldüğü gibi Türkçenin sadeleşmesi üzerine düşüncelerini belirten Ahmet Cemil, yabancı dillerin etkisini yani Arapça ve Farsça dillerini Türkçenin ahengini bozan unsurlar olarak görürken okuduğu ve yarım yamalak anlayabildiği Fransızca şiirin etkisiyle kendinden geçmektedir. Aslında burada söz konusu olan asıl duygu Doğu ve Batı kültürü arasında kalan bir neslin aidiyet duygusudur. Yazar burada şiir dili üzerinde yarattığı bir tartışmayla Batı kültürünü tercih eden bir nesilden bahsederek bir anlamda bu kültüre özendirilmektedir, diyebiliriz. Dikkat çekici diğer bir yön ise romanlarındaki satır aralarında sade Türkçeyi savunan ve okuru buna teşvik eden Halit Ziya'nın romanlarında kullandığı dilin ağır olmasıdır. Yazarın kendisi de bu durumu kabul eder ve daha sonraki yıllarda romanlarını kendi eliyle sadeleştirir. Nitekim *Aşk-ı Memnu*'daki ‘Birkaç Söz’ başlığı altında “Kitabın sadeleştirilmiş olmasına fazla genişlikte bir mana vermemelidir: Yeni nesil için pek tanınmamış olan kelimeler, terkipler Türkçeye çevrilmiş, fakat üsluba, ibarelerin

---

⁴⁰ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 57-58.

teşkilatına (cümlelerin düzenine) hiç dokunulmamıştır.”⁴¹ diyerek sadeleştirme hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

Aşk-ı Memnu romanı Halit Ziya'nın en tanınmış romanlarının başında gelir. *Aşk-ı Memnu*'da görülen roman kişileri yazarın diğer romanlarında hayat verdiği karakterlerle benzerlik göstermektedir. Özellikle dönemin önemli bir hususiyetini gösteren köşk ve yalılarda uşak, mürebbiye, dadı gibi yardımcı hizmetlerde çalıştırılan yabancı uyruklu roman kişileri hemen hemen her romanında görülmektedir. Bu şekilde tasvir edilen yabancı uyruklu çalışanlardan bazıları millî aidiyet duygularını kaybederek mevcut şartlara uyum sağlayan kişilerdir. Bazıları ise aidiyet duygularını kaybetmeyerek davranışlarında, düşüncelerinde millî aidiyet hislerini ön plana çıkarmaktadırlar.

Aşk-ı Memnu'da Nihal'in mürebbiyesi olarak seçilen Fransız Mlle de Courton, Paris'te babasının servetini kaybetmesi üzerine İstanbul'a gelerek köşklere mürebbiye olarak çalışan kadınlardan biridir. Fransız Mlle de Courton bir Türk evinde bir Türk hayatıyla yaşamak merakıyla geldiği Adnan Bey yalısında, Garp muharrirlerinin ve ressamlarının şarka dair hurafe ve efsanelerinden hayal ettiği bir Türk evinin başka bir şey olacağına dair inancını kaybetmiştir. Aidiyet yönü ile millî unsurlara bir hayli uzak olan İstanbullu zengin yalısı Türk kimliğine ve kişiliğine ait herhangi bir yaşantıyı yansıtmamaktadır. Halit Ziya'nın, Mlle de Courton'un hayal dünyası ile çizmeye çalıştığı Türk evinin de aslında geleneksel bir Türk evi ile alakası yoktur.

“Adnan Bey'in yalısına girerken asıl hülya yuvasına giriyormuşçasına kalbi sevincinden helecan içinde kalmıştı. Girdikten sonra bu helecan hayrete munkalip oldu (döndü). O, mermer mefruş (döşenmiş) azim (büyük) bir sofa; taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe; cabeca (yer yer) sedef işlenmiş, şark halılarıyla döşenmiş sedirler; bunların üzerinde elleriyle çıplak ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları daima yaşmaklı, sabahtan akşama kadar zencilerin darbukalarıyla uyuyan yahut bir kenarda küçük gümüş mangaldan amber kokuları etrafa dağılırken elmastraş nargilelerinin yakutlara, zümrütlere müstağrak (batmış) marpuçlarını ellerinden bırakmayan çifte çifte kadınlar tahayyül etmiş, bütün o garp muharrirlerinin (yazarlarının), ressamlarının şarka dair hurafe ve efsanelerinden hatırasında kalan uzak

---

⁴¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 15.

yadigârlarla bir Türk evinin başka bir şey olabileceğine ihtimal vermişti. Kendisini yalının küçük şık misafir odasında görünce istifsar eden (soran) gözlerle delilesine (kılavuzuna) bakmış idi: Sahih! Beni bir Türk evine getirdiğinizden emin misiniz?”⁴²

Nesl-i Ahîr, Halit Ziya'nın yazdığı son romanıdır. Romanda İstanbul'un bazı muhitlerinde yaşayan insanların hayat serüvenlerinden hareketle dönemin siyasî yapısı, devlet işleyişi ve Abdülhamid yönetimini eleştirilmektedir. Süleyman Nüzhet, Marsilya'dan İstanbul'a döndüğü vapurda Türkçe konuşan insanların sesini duyunca içinden geçen duyguları şöyle ifade ediyor:

“Birden bütün vücudunu şiddetle sarsan bir raşe (titreyiş) içinde silkindi, ta arkasında bir ses, ince ve tıpkı demin bir kahkaha içinde fıkırdayan Jeannette'in sesi gibi tatlı, sevimli genç bir ses işitti ki ne kadar zamandır mahrumu olduğu bir lisanla, kendisince lisanların en ruhnevazı (ruhu en okşayanı), en dilâvîzi olan (gönüle en cazip gelen) bir lisanla, o kadar sevdiği, validesinin, hemşirelerinin, kızının, bütün sevdiklerinin, memleketinin, milletinin lisanıyla ‘Evet efendim, kim bilir ne zaman?’ diyordu.”⁴³

Aynı dili konuşan insanlar bir arada yaşamının, iletişim kurmanın yolunu açan kuvvetli bir aidiyet duygusu beslerler. Burada da Süleyman Nüzhet, yabancı dille konuşan insanlar arasında seyahat ederken kendi anadili ile konuşan insanları duyunca millî aidiyet duygusunu derin bir şekilde hisseder. Nitekim Türkçe konuşan gençlerin sesi ona annesinin, kız kardeşlerinin, sevdiklerinin yani ait olduğu toplumun, memleketin sesi gibi gelir.

Fransa'dan dönen Türklerdeki millî aidiyet duygusu, İstanbul'da karşılaşılabilecekleri her türlü zorluğa karşı ağır basmaktadır. Millî aidiyet duygusu bireyin ait olduğu coğrafyayı vatan olarak görmesi ile ilişkili bir hisse dayanır. Vatana aidiyet duygusu ile bağlanan fertler nerede olurlarsa olsunlar vatana dönmek için gün sayarlar. “Fransa'dan avdet eden bu üç Türk'e İstanbul'un nasıl bir heva-yı kayd ü esaret tehyie ettiğine (esaret ortamı hazırladığına), bunların vatanlarına dönmek için her türlü ıztırabat-ı vicdaniyeye (vicdan acılarına) tahammül kuvveti veren derin bir irtibat-ı kalbîden (gönül bağından) başka bir şeyleri

---

⁴² Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 86.

⁴³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-18.

olmayacağına kumandan elbette vâkıftı.”⁴⁴ Sözüünü ettiğimiz roman kişileri her ne kadar Türkçe ve memleket hakkında bu duyguları yansıtılsalar da Fransızca eseler okumaktan, çocuklarını yabancılara ait okullarda okutmaktan, Fransızca’yı öğrenmek için özel öğretmenler tutmaktan geri durmazlar.

Millî aidiyet duygusu bireyin birçok düşüncesini, bu düşüncelerden hareketle sergilediği davranışlarını kapsar. Toplum içerisinde yaşayan bireyin sergilediği bu davranışlardan, ifade ettiği düşüncelerden hareketle bir aidiyet duygusu tespiti yapılabilir. Edebî eserler de bu tespitin yapılabilirdiği en elverişli alanlardır. “Millet inşasının başlangıç aşamasında milliyetçiliğin taşıyıcıları, bir millî bilinç belirleyip kodlayacak kurumlar kurmak isterler. Edebiyat bu tür kurumlardan biridir. Edebiyat kolektif kimliğin aynası olarak hizmet verir ve aynı zamanda onun hikâyesini anlatır.”⁴⁵ diyen Jusdanis’in görüşlerinden hareketle Halit Ziya’nın romanlarında çizilen karakterler tam anlamıyla millî kimlik duygusunu yansıtan aynalar değildirler. Nitekim millî aidiyet duygusu kendi içerisinde bir tutarlılık ve süreklilik gerektiren bir duygu durumudur. Türk-İslam kültürüyle yetişmiş bir toplum içerisinde çıkan yeni bir nesil Batı kültürüyle tanışma sürecinde gözle görülür bir bocalama yaşamaktadır. Roman kahramanlarının ifade ettikleri düşünceler ve sergiledikleri davranışlar bir yönüyle hissedilen millî aidiyet duygusunu gösterse de Batılı hayat tarzının kahramanların düşünce ve davranışlarındaki etkisi bu anlamda gözlenen bir çelişkiyi ortaya koyar. Netice itibarı ile romanlarda gözlemlenen millî aidiyet duygusu Batılı düşüncelerin gölgesinde kalarak karakterlerin kişiliğinde bir ikilem oluşturmuştur.

2.2. Dinî Aidiyet

Din, aidiyet ve kimlik kavramlarının en kuvvetli bileşenlerinden biridir. Dini ortak bir değer olarak kabul eden bireyler aidiyetlerini de inandıkları dinin çizdiği çerçevede oluştururlar.

---

⁴⁴ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 40.

⁴⁵ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (çev. Tuncay Birkan) Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 77-78.

“...dinin bireyler arasında dayanışmayı ve birlik duygusunu sağlayan temel bir unsur olduğu görüşünden hareketle, toplumsal bütünleşmenin bir aracı olarak makro düzeyde dinin etkilerini ve işlevlerini ele alan araştırmacılar da özellikle din sosyolojisinin gelişimi açısından önemli olan tartışmalarda ve yorumlarda bulunmuşlardır.”⁴⁶

Aynı dini benimseyen toplumlarda insanlar, inandıkları dinin emirlerine uymak ve buyruklarını uygulamak konusunda sorumluluk hissederler. Birey, aidiyet duygusuyla bağlandığı dinin davranış biçimlerini sergilemekle mükelleftir. Her aidiyetin bir sorumluluğu olduğu gibi dinî aidiyetin de bireye yüklediği birçok yükümlülük vardır. Bireyler bilinçli bir şekilde kabul ettikleri bu sorumlulukları mensubu oldukları toplum içerisinde yerine getirdikleri yoğunluk oranında dinî aidiyet duygularını göstermiş olurlar.

Dinî aidiyet duygusunun kuvvetli tesiri ile toplumsal hayattaki davranışların sergilenmesi Osmanlı toplumunun da belirleyici bir özelliğidir. Osmanlı toplumunu bir arada tutan en önemli unsur İslam ümmetçiliğine dayanan aidiyet duygusudur. Ümmet anlayışına göre toplumsal bir yapı oluşturan Müslümanlar, dinî aidiyetlerini de bu düşünce etrafında temellendirmişlerdir. “İslam medeniyeti çerçevesinde Osmanlı imparatorluk rejiminin özelliklerinden olarak, devletçe ümmetin yaşamını dinin safiyeti doğrultusunda koruma görevi, bir ideal olarak devam edegelmiştir. Osmanlı devlet-toplum yapısı, her fırsatta tekrarlanan ‘Din ü Devlet’ deyiminde açık ifadesini bulmuştur.”⁴⁷ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Türkü, milliyet kavramını dinî bir aidiyete göre değerlendirmiştir. Osmanlı toplumu, etnik kökenlerinden bağımsız olarak İslam dininin etrafında şekillenen bir ümmet bilincine sahiptir. Bu bilinç sosyal yaşamda bireylerin düşüncelerine, davranışlarına yansiyacak ve toplumun kendisini tanımlamasında, bireyler arasında sağlam bir bağ oluşturmasında etkili olacaktır.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasi partilerin bulunmayışı tebaa hakları ile ilgilidir. Tanzimat’a gelinceye kadar zaten tebaa kelimesine de siyasi vesikalarda rastlanmamaktadır. Osmanlı tâbiiyeti kanunu ise ilk defa Abdülaziz

---

⁴⁶Duygu Alptekin, *Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Koçak), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 76.

⁴⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 198.

devrinde çıkarılmıştır. Osmanlı halkı, Mahmut II. devrine kadar, cemaatler durumunda kalmıştır. Müslüman halk, ‘Muhammed Ümmeti’, Müslüman olmıyan halk ise mensup oldukları kiliselere göre ‘Taife’ veya ‘Millet’ kelimeleri ile ifade edilmiştir.”⁴⁸

Görüldüğü gibi bu tanımlama toplumsal yapının benimsediği bir anlayışın yanı sıra siyasi dilin de açık bir şekilde ifade ettiği bir kimlik tanımına dönüşmüştür. Söz konusu dönüşüm, Meşrutiyet Dönemi’nde II. Abdülhamit iktidarı ile birlikte siyasi bir fikir olarak şekillenir. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde, dağılmayı önlemek için ortaya atılan fikir akımlarından biri olarak karşımıza çıkan *İslamcılık* düşüncesi de temelinde dinî aidiyetin işaret ettiği bir birlik fikrine dayanır. “Pan-İslamizm adı verilen İslamcılık cereyanı yeni siyasi bir ideoloji olarak Osmanlı Devleti’nin milli bir İslam devleti haline gelerek yaşamasını sağlamıştır. Sultan Abdülhamid İslamcılığı, Osmanlı devlet sınırlarında yaşayan Müslümanlar arasında siyasi birlik ve dayanışma kurmak için bir vasıta olarak kullanmıştır.”⁴⁹ Bu özelliği ile İslamcılık fikri, devlet ve toplum içerisinde bir birlik sağlama amacının yanı sıra devletin işleyişi ve yapısı üzerinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* kaynağını dinden alan özelliği ile devletin hukukî yapısının da resmi olarak İslam dinine dayandırıldığını göstermektedir.

“Mecelle Komisyonu yapılacak *code’un* (‘mecelle’nin) kaynaklarını belirlerken şu kararları aldı: esas kaynak, Hanefî okulunun fıkıh eserleri olacaktır. Ancak, bu okulun jüristlerinin görüş birliği bulunmayan sorunlarda ‘nas’ ile ‘maslahat’ ölçülerine göre zamana en uygun olan kuralları kabul edilecekti. Bunların birincisi, *Kur’an’da* hukukçu yorumlamasına ihtiyaç göstermeyecek açıklıkta olan yargılar demektir. İkincisi, ‘zamanın gerekleri’ anlamına gelir ve Hanefî hukukunda Şafîî, Malikî ve Hanbelî okullarından farklı olarak zaten kabul edilmiş bir ilkedir.”⁵⁰

Bu dönemde toplum kimliğini ‘Muhammed Ümmeti’ şeklinde tanımlayan Osmanlı Türk’ünün sosyal ve siyasi yaşamında İslam dininin kuvvetli tesiri vardır.

---

⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara 2007, s. 197.

⁴⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 337.

⁵⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 226.

Sosyal ilişkileri, yaşam tarzı, değer yargıları İslam kaynaklı özellikler taşıyan toplumu dinî değerlerden soyutlamak, İslam düşüncesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Öyle ki Türkçülük ve milliyetçilik düşüncesinin kuramsallaşmaya başladığı dönemler de bile toplumun ifade ettiğimiz dinî kimlik tanımını göz ardı edilememiştir.

“Meselâ, biz Türkiyelilerin müşterek vicdanımızda ‘Türk milletindeniz, İslâm ümmetindeniz, Garp medeniyetindeniz’ ter’ileri vazıh görüşler gibi mer’i olmağa başlayınca, bütün İctimaî hayatlarımız değişmeğe bağliyacaktır. ‘Türk milletindeniz’ dediğimiz için, lisanda, bediiyatta, ahlâkta, hukukta, hattâ dinîyatta ve felsefede Türk harsına, Türk zevkine, Türk vicdanına göre bir orijinallik, bir şahsîlik göstermeğe çalışacağız. İslâm ümmetindeniz dediğimiz için, nazarımızda en mukaddes kitap Kur’an-ı Kerim, en mukaddes insan Hazreti Muhammed, en mukaddes mâbed Kâbe, en mukaddes din İslâmiyet olacaktır.”⁵¹

Türkçülük fikrini sistemleştiren Ziya Gökalp, “Türk milleti ve İslam ümmeti” kavramlarını bir arada kullanarak bu iki ifadenin mahiyetini izah etmeğe çalışmıştır. Dinin Osmanlı toplumundaki belirleyici etkisi ve kimlik tanımındaki öncelikli rolü 19. yüzyıla kadar devam eder. Dinin toplum üzerindeki etkisinin son derece kuvvetli olduğu hatta iktidar sahiplerinin *İslamcılık* düşüncesi üzerinden siyaset yaptığı bir dönemde Halit Ziya, romanlarında seküler bir toplum yapısından bahseder. Dinî duygulardan soyutlanmış, seküler bir yaşam biçimi kurmuş roman kahramanları, yazar tarafından gözlemlenen toplum tabakasının temsilcileri olarak başarı ile anlatılmıştır. Denilebilir ki yazar tarafından tasavvur edilen seküler yaşamın temsili olarak kurgulanan romanlar, dinî aidiyet duygusu kırılan Osmanlı Türk’ünü Halit Ziya’nın penceresinden görülmek istenen şekli ile anlatır. Bu noktada Mustafa Miyasoğlu, Türk romanının yüz yirmi yıllık bir geçmişe sahip olduğu halde kendine özgü bir gelenek oluşturamamasının nedeni olarak Türk romanının kültür ve inanç alanında tutarlı ve bize özgü bir tavır ortaya koyamamasını gösterir.⁵² Kültür ve inanç alanındaki bu tutarsızlığı Halit Ziya’nın romanlarında da görmek mümkündür.

Halit Ziya’nın roman kişilerinde sergilenen dinî aidiyet duygusunu değerlendirmeden önce dinî aidiyet duygusunun yazarın hayatı üzerindeki izlerine

---

⁵¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s. 68.

⁵² Mustafa Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 90.

bakmakta fayda vardır. Halit Ziya'nın romanlarında din konusu genel işleniş yönüyle küçük somut göstergelerin dışına çıkmadan, dinî sembol ve fiillerin tasvir edilmesi ile gerçekleşmiştir. Aslında Halit Ziya'nın din alanındaki düşüncelerini öğrenmek için onun çocukluk dönemindeki eğitimi ile ilgili anıları anlattığı *Kırk Yıl* adlı hatıratına bakmak gerekir. Yazar eserde eğitim hayatına başladığı ilk yılları anlatırken kendi ifadesiyle “eski usul”de eğitim veren bir mektepten “yeni usul”de eğitim veren bir mektebe geçişini şöyle anlatmaktadır:

“Yeşil sarıklı, sallana sallana derslerini ezberleyen çocukların en uzağına kadar uzanabilen bir sopa ile, kürsüsünün başından ayrılmayan bir hocamız, oradan oraya koşup her tarafa yetişen, karalamaları yoklayan, rengârenk yaz-sil kâğıtlarını mühürleyen, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çevirirlerse kulaklarını çeken şişman bir kalfamız vardı. Burada Kur'an okurduk, başka bir şeyin okutturulduğuna vâkıf değildim. Elifbayı hemen öğrenmiş olacağım ki Amme ve Tebareke cüzlerine atladım, çoktan ferkab diye arkamdan bir çocuk fesimi bile kapmıştı. Fakat ben bu mektepten ne kadar soğumuştum, kaç kere sabahleyin oraya kadar gitmemek ve pek sevgili tavuklarımla vakit geçirmek için hastalıklar icat etmiş, hırçınlıklar yapmış, yerlere yatarak tepinmiş, evin bütün ayıplayan halkına, Afrika'nın, Kafkasya'nın çeşit çeşit şiveleriyle “!.. Tövbeler olsun, bu çocuk okumayacak!...” dedirtmişim.”⁵³

Görüldüğü gibi dinî eğitimin verildiği bir mektebe başlayan Halit Ziya, buradaki derslerinde başarılı olmasına rağmen okulundan memnun değildir. Hatta okulunun müfredatı konusundaki eleştirisi de Kur'an'dan başka bir ders okutulmadığına dair cümlesinden anlaşılmaktadır. Bu ilk mektepten sonra minnet duyduğunu ifade ettiği bir hayırseverin ikazıyla “yeni usul”de eğitim veren bir mektebe geçtiğini ifade eder. Bu yeni mektepte yazı yazmayı ve hesap yapmayı öğrendiğini anlatan yazar, daha sonraki bölümlerde dönemin eğitim hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye devam eder. O dönemde hayranlıkla azınlıklar tarafından kurulan okullar ve müfredatları hakkında açıklayıcı bilgiler veren Halit Ziya, son olarak en dikkat çekici bulduğu bir Musevi okulunu şöyle tarif eder:

“Katolik ve Protestan unsurunun, aynıyle (tıpkı) Rumlar ve Ermenilerde olduğu gibi, hususi mekteplerinden bahse lüzum görmüyorum. Bunlardan hemen her mahallede birer ikişer tane vardı. Musevileri bu tatat sırasında en sona bırakıyorum. Zira onu en ziyade dikkati calip (dikkat çekici)

---

⁵³ Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 67-68.

bulmuşumdur. Bu bir Alliance İsrâélite mektebi idi ki garip bir tesadüf eseri olarak tam Rüştîye Mektebi'nin karşısında idi. Ve böyle biri yüksek, büyük cephesiyle, diğeri bodrum katı nakıs (eksik) bırakılmış tek katlı mütevazı ve mahcup heyetiyle karşı karşıya dururken, birinden tatil saatinde alay alay yüzlerce Musevi çocuğu dalgaları taşıdığı sırada, diğerinden mevcudu nihayet yüze zor varan Türk çocuklarının seyrek seyrek kafileleri etrafa dağılırdı. Ve bu manzaranın teşkil ettiği tezat pek acı bir belagatle (ifadeyle) hali takrir ederdi (durumu açıklardı). Sonraları, artık bir genç olunca bu müessesede muallim olan sekiz on kişi tanıdım. Ezcümle Lazariste rahiplerinin birkaçıyla Alliance hocalarından üç beşiyle mükerreren (birçok defa) buluştum. Rahiplerin arasında kimyada, fizikte, heyette, riyaziyatta vasi (geniş) iktidar sahipleri vardı ki mektebin mükemmel tatbiklerinde ve mümkün mertebe ihtiyaca kâfi gelecek rasathanesinde bir yandan şakirtlerine (öğrencilerine) fennin feyzini verirken, bir yandan kendileri tettebularına devam ederlerdi. Hele Alliance İsrâélite'in ekser muallimleri Paris merkezinde tahsillerini ikmal ettikten sonra gönderilmiş, mesleklerine âşık, zekâlarının ve milletlerine müfit (yararlı) olmak sevdasının kıvılcımlarıyla gözleri ışıldayan gençlerdi.”⁵⁴

Görüldüğü gibi eğitim hayatı hakkında bilgiler veren yazar, İslamî usullerde bazı eğitimlerin de yer aldığı bir okulda okumaktan ziyade o dönemde yabancı azınlıklar tarafından kurulan okullardan hayranlıkla söz etmektedir. Yazarın bu görüşlerindeki dikkat çekici yönlerden bir de dinî ağırlıkta eğitim veren bir okuldan ayrıldıktan sonra yine çoğunlukla dinî motiflerle süslenen, azınlıkların kurduğu din orijinli cemiyetlere bağlı okullara hayranlık duymasıdır. Neticede Avrupaî tarzdaki eğitimi özendiren bu ifadeler geleneksel eğitim kurumlarında kıyasıya eleştirilen hocaların karşısına her yönüyle idealize edilmiş, müspet düşüncelerle betimlenmiş rahipleri çıkarmaktadır. Bu yönde düşüncelere sahip olan yazarın romanlarında yarattığı karakterlerin dinî aidiyet duygusunun kendi görüşlerinden izler taşıması kaçınılmazdır.

Bu bağlamda *Sefile* romanında roman kişilerinin dinî aidiyetleri ve bu yöndeki duyguları açığa vuran davranışları açık bir şekilde betimlenmemiştir. Romanda dinî bir gösterge olarak görülen tek unsur romanın başkişilerinden olan Mazlume'nin evsiz kaldığı ilk gün avlusuna sığınmak zorunda kaldığı cami motifidir.

“Mazlume'yi hiçbir komşu alıkoymak istemediğinden ve zavallı kız “Beni kabul ediniz” sözünü telaffuza kendisinde kâfi bir iktidar göremediğinden Rahime Hanım'ın vefatından sonra on beşinci geceyi Sultan

---

⁵⁴ Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 158-159.

Beyazıt avlusunun bir köşesinde geçirmeye mecbur oldu. Mazlume için bu gece ne dehşetli, ne mûhiş (ürkütücü) bir surette cereyan etti. Kızcağız caminin köşesinde baygın, lâya'kıl (kendinden geçmiş halde) düşüp kalmıştı.”⁵⁵

Romanda kişilerin dinî yaşantılarından hemen hemen hiç bahsedilmemiştir. Yazarın bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde roman kişilerinin bu yönünü belirgin göstergelerle ortaya koymaması roman kişilerinin dinî aidiyet duygularının oldukça zayıf olduğunu göstermektedir.

Bireyin aidiyet duygusu kişilik oluşumu sürecinde değişik alanlarda farklı ağırlıklarda gelişme göstermiştir. Dinî aidiyet duygusu baskın bireyler davranışlarını ve kendilerini ifade etme noktasındaki becerilerini bu dinî kimlikle sergiler. Bu düşünceden hareketle incelediğimiz *Nemide* romanında da roman kişilerinin dinî aidiyet duygularını ortaya koyabilecek davranış biçimlerinin belirgin bir çerçevede anlatılmadığını görüyoruz. Herhangi bir ibadetten, dinî yükümlülüklerden, dine dayalı bir davranış biçiminden bahsedilmeyen romanda *Nemide*'nin uzun kış gecelerini nasıl geçirdiği anlatılırken dinî bir gösterge olan ve üzerinde bir kişinin namaz kılabileceği halı, kilim ya da kumaştan yapılan seccadeden söz edilmektedir. Dinî bir işleve sahip olan seccade romanda bu işleviyle değil, evin bir köşesinde duran sergi görünümünde sunulmuştur.

“*Nemide*, uzun kış gecelerini büyük bir koltuk sandalyesine gömülmüş olduğu halde bir kitap mütalaasına istiğrak eden (okumaya dalan) babasının ayakları altında seccadenin üzerinde yatarak hareketsiz, dalgın ciddi düşünceler ile meşgul gibi geçirirdi.”⁵⁶

Burada realist bilinen Halit Ziya'nın romanlarında çizdiği tablolarda bir anlamda keyfi davrandığı ve gerçeklikten uzaklaştığı düşüncesi akla gelebilir. Nitekim roman sanatında anlatılanlar beşeri bir tasavvurun süzgecinden geçerek kurmaca bir gerçekliğe bürünür.

“Bizdeki kadar politize olmuş ve üst üste tez yağmuruna tutulmuş başka bir toplum yoktur. Bütün aydınca faaliyetler gibi sanat faaliyeti de keyfi bir nitelik göstermekte, edebiyatın bütün türlerinde olduğu gibi roman alanında da

---

⁵⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, Özgür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2016, s. 30.

⁵⁶ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 50.

yapay bir kültür atmosferinin canlılıktan mahrum ürünleri ortalarda dolaşmaktadır.”⁵⁷

Sanatta alanında ki bu keyfilik bazen var olan gerçeği değil de anlatılmak istenen gerçeği okura sunmaktadır.

Nemide'deki bu somut göstergeden sonra *Bir Ölünün Defteri*'nde Vecdi, aşk hülyalarının hüsrarla sonuçlanması üzerine eczanede tesadüf ettiği iki arkadaşının harbe katılacağını duyar ve harbe katılma fikrini zihninde canlandırmaya başlar. Harbe katılma kararı alan Vecdi vedalaşmak maksadı ile uzun bir aradan sonra halasını ziyarete gider. Halası ile bir süre duygusal bir muhabbeti sürdüren Vecdi ayrılırken halasından kendisi için dua etmesini ister. Dinî açıdan edilen duanın maksadının temiz yürekli insanlarda tecelli edebileceğini belirterek dinî bir aidiyet beklentisini ifade etmektedir.

—Beni dualarınızdan mahrum etmeyiniz. Sizin gibi yüreği temiz olanların duaları bedbahtlar (mutsuz insanlar) için Allah'ın lütfunu celbe vasıta (çekmeye yardımcı) olur, dedim.⁵⁸

Bu duygu *Ferdi ve Şürekâsı*'nda, çok sevdiği İsmail Tayfur'un varlıklı bir kız olan Hacer'le evlenerek mutlu olması için kendi aşkından vazgeçen Sâniha'nın İsmail Tayfur'un zevcesi olmayacağına dair ettiği yeminle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Sâniha, İsmail Tayfur'a kendisini sevmediğine ve zevcesi olmayacağına dair şu yemini eder:

“Genç kız, elini uzattı, bütün mukaddes mutekadat-ı mukaddesesini (kutsal inançlarını) işhad ediyormuş (şahit gösteriyormuş) gibi:

—Cenab-ı Hakk'ın ism-i muazzamına (büyük ismine) yemin ederim ki sizin zevceniz olmayacağım!” dedi.”⁵⁹

Halit Ziya'nın İzmir döneminde yazdığı romanlar ile İstanbul'da Servet-i Fünun topluluğu içerisinde yazdığı romanlar arasında neredeyse her alanda bir kırılma yaşandığını ifade etmiştik. Burada da görüldüğü gibi küçük bir sosyal çevrede yaşayan birkaç aile içerisinde geçen olayları anlatan İzmir dönemi

---

⁵⁷ Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, s. 90.

⁵⁸ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 126.

⁵⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, Özgür yayınları İstanbul 2014, s. 191.

romanlarında geleneksel kültürü ve dinî aidiyet duygusunu yansıtan bazı düşüncelere ve davranış şekillerine rastlamaktayız.

İzmir dönemi romanlarındaki bu rastlantıların Servet-i Fünun döneminde yazılan romanlarda çoğunlukla dinî aidiyet duygusundan mahrum kişilerin İslam dininin hoş görmediği davranışlarına dönüştüğünü görmekteyiz. Öyle ki *Mai ve Siyah* romanında, toplumda hissedilen dinî hassasiyetin izlerini nerdeyse hiç göremiyoruz. İdealize edilmiş dünyevî düşüncelere sahip roman kişilerinin dinî kimlikleri romandaki tespitler ve gözlemler açısından dönemin realitesinden uzaktır. Kişilerin birçok davranışı, İslam dininin temel esaslarına uymayan davranış şekillerine örnek gösterilebilir.

“Sofrada artık yemek sonuna mahsus bir dağınıklık hüküm sürüyordu (görülüyordu); kahvenin gelmesine kadar unutulmuş bırakılmış elma, portakal kabuklarıyla dolu son tabaklar, diplerinde kırmızı cür’alar (damlacıklar) görünen şarap kadehlerinin yanında duruyor; sofranın kenarından yer yer çıkan tütün dumanı bir müddet dalgalanarak lambanın etrafında bir bulut şekli teşkil ettikten sonra dağılıyor...”⁶⁰

Bu aykırı davranışlar *Aşk-ı Memnu*’da, İslam dininin zina olarak değerlendirip yasakladığı evlilik dışı ilişkiler, içkili eğlencelere iştirakler şeklinde devam eder.

Dinî kimlik, bireyin mensubu olduğu dinin gereklerini yerine getirme içgüdüsüyle örülüdür. Birey mensubu olduğu dinin emrettiği fiilleri yapmak, yasakladığı fiillerden uzak durmak durumundadır. “Din, toplumun bireye kazandırmak istediği pek çok değerlerin kaynağı olarak görülmektedir. Din, tüm öğretiler gibi bireyin yaşamını düzenleme konusunda bireye değerler önererek ondan bu değerlere uygun davranışlar sergilemesini bekler.”⁶¹ Bu noktada Müslüman olan Osmanlı toplumunda, İslam dininin esaslarına son derece zıt olan davranışların roman kişileri tarafından sıkça sergilenmesi söz konusu bireylerin dinî aidiyet duygularının zayıf olduğunu göstermektedir.

---

⁶⁰ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 14.

⁶¹ Filiz Orhan, *Ergenlerin Dinî Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi*, (Danışman: Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 2.

Roman kişilerindeki dinî yozlaşmayı her kahramanda aynı derecede gözlemek mümkün değildir. *Kırık Hayatlar*, Halit Ziya'nın Servet-i Fünun dönemine denk gelen zaman diliminde yazdığı son romanıdır. Aile ilişkileri üzerinden dönemin toplumsal-sosyal hayatı ile ilgili birçok mesajı barındıran romanda dinî aidiyet ile ilgili unsurlar diğer romanlarına oranla daha fazladır. *Kırık Hayatlar* romanının başkişisi Ömer Behiç evli bir aile babasıdır. Ancak kendi içinde çatışmalar yaşayan, birçok kez kendisini sorgulayan, Neyyir'e karşı olan zaaflarını yenemeyen bir kişiliğe sahiptir. Ömer Behiç dinî aidiyet duygusunun gerektirdiği fiilleri yerine getirmemekle birlikte düşüncede dahi olsa Neyyir ile ilgili duygularının günah olduğunun bilincindedir. Aslında kendi açısından sağlam bir kişiliğe sahip olduğunu düşünen Ömer Behiç bu konuda ne kadar zayıf olduğunu da her defasında kendi kendine itiraf etmektedir. Bütün bu iç çatışmalara rağmen Neyyir'e olan zaafından kurtulamamış ve günah olduğunu bile bile Neyyir'le yasak bir ilişki yaşamaya başlamıştır. İslam dini insanın özellikle nefesine⁶² karşı mücadelesinde galip gelmesine önem veren bir anlayışa önem verir. Ömer Behiç bu yönü ile dinî aidiyet duygusu sağlam olmayan bir karakter görünümündedir.

“Onun her türlü safvet ve nezahet (temiz ve ince) hissiyatına karşı, hayatın yalnız elemelerine ve meşakkatlerine (acılarına ve eziyetlerine) maruz ömründe, bir günah, evet, fakat ruhunu belki o vakte kadar tadılmamış seki (sarhoş edici) lezzetleri içinde uyuşturup mestliğin en yüksek mıntıklarına çıkararak bir günah ihtiyacı vardı. Bu günaha bile bile gelmişti, gelmemek olmayacağına da ta ilk dakikasında vâkıftı. Bütün o mücadele, o münakaşa, temaşagerana mahsus bir şeydi, o temaşageran ki kendilerine şu kadarcık bir takayyüd (bağlılık) borcunun îfa edilmesine lüzum görmüş olan yine kendi güzide (seçkin) hissiyatından ibaretti.”⁶³

Ömer Behiç'in din alanındaki duygu zayıflığı kızı Leyla'nın amansız hastalığı karşısındaki tavrında da kendini göstermektedir. Nitekim insanoğlunun dinî duygulara sarıldığı en yoğun anlar zor durumda kaldığı anlardır. Ancak Ömer Behiç, Leyla'nın hastalığı karşısında tıbbî çözümlerin dışında dua etmek, Allah'tan yardım

---

⁶² Kur'an-ı Kerim'de “Kendi nefislerine ihanet edenlerden yana mücadeleye girişme. Hiç şüphesiz Allah, ihanette ilerlemiş günahkârı sevmez.” (Nisa Sûresi, 107. Ayet) ile “O gün, herkes kendi nefsi adına mücadele eder ve herkese yaptığı için karşılığı eksiksiz ödenir. Onlar zulme uğratılmazlar.” (Nahl Sûresi, 111. Ayet) gibi ayetlerde bunun önemi vurgulanır.

⁶³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, s. 226.

dilemek gibi manevi destek yollarını hiç tercih etmemiştir. Aksine bu ağır evlat acısı karşısında o bir terzi odasında Neyyir’le şehvetinin esiri olarak ilişki yaşamayı tercih etmiştir.

“Ömer Behiç, bu terzi odasında, adi bir mülakat (buluşma) evi kabilinden gelinen bu karanlık ve mülevves (pis) yere itiraz edecek oldu; sonra düşündü ki daha emin bir yer bulmak mümkün değildi. Belki ileride, başka şeyler düşünebilirdi... Bu son mülahazaya (düşünceye) yine hüviyetinin afif (benliğinin erdemli) Ömer Behiç’i isyan etti. Daha ilk mülakatta istikbal için geniş bir ihtimal ufku açmaya teşebbüsünü teyib eden bir sesle âdeta kendi kendisine:

—Yazık!.. dedi.

Şimdi Neyyir iki ellerini omuzlarına koymuştu ve veda etmek üzere ona dudaklarını veriyordu; tekrar başını döndüren bir sekr (sarhoşluk) havası içinde bu dudakları alarak emdi.”⁶⁴

İkinci Meşrutiyet öncesi İstanbul’unu anlatan *Nesl-i Ahîr* siyasî baskıları, hafiyelik teşkilatının faaliyetlerini Batılı eğitim almış, çoğu bir müddet Avrupa’da yaşamış insanların gözüyle anlatır. Yazar, romanın başkişisi Süleyman Nüzhet’in gözüyle anlattığı İstanbul’u İslam dünyasının umut ve ruh kâbesi olarak tarif eder. İstanbul şehrinin örneğinde aslında Osmanlıyı İslam’a ait olan, İslam’ı temsil eden bir memleket gözüyle görür. Bir memleketin manevî kimliği ile o memleketin insanının kimliği arasında sıkı bir bağ vardır. İslam’ı temsil eden, İslam’ın umut beldesi olan bir memleketin insanı da İslam dinine ait, bu dine aidiyet duygusu besleyen bir millet demektir. İslam’ın umudu olarak görülen bu memleketin son zamanlardaki durumundan hoşnut olmadığını ortaya koyan bir düşünceyle bir anlamda da iktidar sahiplerine bir eleştiri yöneltiliyor.

“Yüzlerce akvam ve edyanın (kavimlerin ve dinlerin), milyonlarca insanların mehd-i hayatı (hayatının beşiği), altı yüz senelik bir mevcudiyet-i tarihiyenin mabed-i muazzamı (altı yüz senelik bir tarih varlığının büyük tapınağı), bütün cihan-ı İslâmiyet’in Kabe-i ümid ü ruhu (bütün İslam dünyasının ümit ve ruh Kâbesi) olan bu memleket otuz sene bir avuç şirzime-i sefilenin tu’mesi (sayısı az sefil topluluğunun lokması), her türlü hukuku ve kabiliyeti pâmâl-i tahkir ü tezyif olmuş (hakaret ve küçümsemenin ayakları altında çiğnenmiş), tabakat-ı beşeriyenin (insanlık tabakalarının) en yüksek zirvelerinde yaşamaya salahiyetdâr iken (yetkinen) en zelil ü miskin bir zümre-i mahlûkat sefaletiyle (en alçak ve miskin bir yaratıklar grubu

⁶⁴ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 231-232.

sefaletiyle) çirkeflerde sürünmeye mahkûm edilmiş bir millet haline esir-i isâet (kötülüğün esiri) olup kalmış idi.”⁶⁵

Kerbela Olayı⁶⁶ İslam tarihi açısından çok önemlidir. Hep derin bir üzüntüyle bir felaket olarak anılan bu olay İslam tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Halit Ziya romanda İstanbul’un mevcut halini Süleyman Nüzhet’in gözüyle tasvir ederken gördüğü manzarayı Kerbela olayına benzetiyor. Halit Ziya, Abdülhamit devri İstanbul’unu şehitler kanıyla sulanmış Kerbela topraklarına benzeterek Süleyman Nüzhet’in benliğinde kendi kaygı ve eleştirilerini ifade ediyor. “İşte bu güzel semanın, bu bîşaibe (lekesiz) maliklerin, bu parlak mehtabın tenvir ve tetvic etmek (aydınlatmak ve taçlandırmak) için uğraşan ziyaları altında memleketin Kerbela-yı şehadet ü mazlumiyeti, işte o manzara-i dil-hırâş ü sineçâk (göğüs yaran ve yürek parçalayan manzara) ve işte onun hûn-ı şehadetiyle (şahitliğinin kanıyla) mülemma (bulanmış) hâk-i makhuriyetine (kahredilmiş toprağına) yüzlerini bulayarak sürüne sürüne ağlayan çocuklar...”⁶⁷

İstanbul’un manevi iklimini bu ifadelerle hissederek tasvir eden bir kişiden dinî aidiyet duygusunu yansıtacak davranışlar beklemek oldukça doğaldır. Ancak Süleyman Nüzhet roman boyunca dinî yönünü ortaya koyabilecek hiçbir davranış sergilemez. Denilebilir ki Süleyman Nüzhet’teki dinî duygu, Osmanlı’nın İslam dinine verdiği hizmetlerden dolayı kazandığı değerler bakiyesi üzerinden verilen içselleştirilmemiş bir din duygusudur.

Süleyman Nüzhet’in çevresinde dinî aidiyet duygusunu içselleştiren kişilere az da olsa rastlamak mümkündür. Kayınvalidesi Nefise Hanım, Türkçeyi oldukça zarif konuşan, bilgili, kültürlü bir hanım efendidir. Bu özelliklerinin yanında dikkat çeken bir yönü de kuvvetli bir dinî aidiyet duygusuna sahip olması ve ibadetlerini yerine getirmesidir. Nefise Hanım, bu yönüyle dinî aidiyet duygusu bakımından Halit Ziya’nın roman kişileri arasında en sağlam karakterlerden biridir. Öyle ki damadı

---

⁶⁵ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 110.

⁶⁶ H.10 Muharrem 61/M.10 Ekim 680’de, Hz. Hüseyin’le Emevî hükümdarı Yezid kuvvetleri arasında cereyan eden Kerbela savaşı, İslâm tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Hz. Hüseyin ve taraftarlarının şehadetiyle sonuçlanan savaş.

⁶⁷ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 111.

Süleyman Nüzhet, her fırsatta bu sağlam karakterli kadına karşı duyduğu hayranlığı dile getirir. “Nefise Hanım’ın görülecek işleri vardı. Evvela biraz geç kalan akşam namazını kılacaktı. O bütün etrafında vukuunu gördüğü temayülat-ı mübalatferamuşaneyeye rağmen vezaif-i dinîyesine mülazemetten (dinî vazifelerine devam etmekten) hiçbir vesile ile fâriğ olmazdı (vazgeçmezdi)...”⁶⁸

Nefise Hanım’ın muhafaza ettiği bu değerlerden hareketle roman kişileri arasında dinî vecibelerini yerine getiren kişilerin sadece yaşlılar olduğunu görmekteyiz. Kişi kadrosundaki ilk kuşağı temsil eden Nefise Hanım’ın dışında dinî vecibelerini yerine getiren ikinci ve üçüncü kuşaktan kişilere rastlanmaz.

Dinî aidiyet duygusu bireyin yaşamında tutunduğu, huzur bulduğu, bir anlamda kendisini ve çevresindekileri türlü olumsuzluklarda teselli ettiği en kuvvetli duygudur. Bu duygu aileden başlayarak içinde yaşanılan toplumun dinî değerleri ile şekillenir. Halit Ziya’nın, Osmanlı toplumunun benzer yaşam tarzlarını benimseyen bir tabakasını ele alarak oluşturduğu roman karakterlerinin dinî aidiyet duygularının kuvvetli olmadığını değerlendirebiliriz. Romanın taşıyıcıları olan ana karakterlerin davranışları, düşünceleri bütün yönleri ile benimsenmiş bir dinî aidiyet duygusunu yansıtmaz. İncelediğimiz romanların genelinde dinî aidiyet duygusu ile hareket eden birkaç yaşlı kadın dışında bu duyguyu yansıtan kişilere rastlanmaz. Dinî vecibelerini yerine getirmenin dışında herhangi bir fikir belirtmeyen bu kişiler de edilgen konumda olan roman kişileridir. Bu noktada Halit Ziya, Osmanlı toplumunu dinî aidiyet duygusundan uzaklaştırarak seküler bir çerçevede ele almıştır. Bir anlamda Osmanlı Türk’ünün dinî aidiyet duygusunu kırmış, yarattığı karakterler aracılığı ile de idealindeki insan tipini ortaya koymuştur, diyebiliriz.

2.3. Mesleki Aidiyet

Bireyler hayatlarını sürdürebilmek için birer meslek edinirler. Meslek edinme süreci bazen daha önceden kurgulanan ideallerin neticesinde hayal edilen bir meslek şeklinde bazen de mevcut şartların gereği olarak edinilen meslekler biçiminde gelişir. Bireyin hayatını sürdürebilmesi, temel ihtiyaçlarını karşılayarak geçimini sağlaması

---

⁶⁸ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 248.

için bir mesleğe ihtiyacı vardır. Kişinin geçimini sağladığı mesleğe karşı duyduğu bağlılık ve sevgi mesleki aidiyet duygusunun temelini oluşturur. Mesleki aidiyet duygusu, bireyin mesleğine has bir kişilik geliştirmesi, hayata ve dünyaya kendi mesleğinin penceresinden bakması, meslektaşları ile ilişki kurması gibi hususları gerektirir.

Bu anlamda Osmanlı toplumunda devletin kuruluşundan bu yana mesleki alanda bir düzen sağlamak, dayanışmayı arttırmak ve mesleki anlamda bir standart sağlamak amacıyla var olan en önemli teşkilat Ahilik'tir. "...ahiliğin gayesi; zenginle fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ilişkiler kurarak sosyal adaleti gerçekleştirmek ve ahlâkî bir toplum düzeni meydana getirmektir."⁶⁹ İlkeleri ahlak üzerine kurulan bu teşkilatın temel amacı üretici, esnaf ve tüketici arasındaki düzeni sağlayarak karşılıklı bir memnuniyet ilişkisi kurmaktır. Bu anlayışla gerçekleştirilen meslek faaliyetlerinde kıyasıya bir rekabetten ziyade elde edilen çok yönlü bir faydadan söz edilebilir. Aynı meslekten olan kişilerin birbirleriyle ilişki kurması, mesleki faaliyetlerin ahlâkî bir davranış biçimine dönüştürülmesi, mesleklerin esaslarının belirlenmesi ve bu esaslara uyulması, mesleki faaliyetlerin denetiminin yapılması Osmanlı döneminde Ahilik teşkilatının gerçekleştirdiği en önemli faaliyetleri örneklemektedir. Burada en fazla önem arz eden nokta ise meslek alanındaki disiplin ve ahlâkî davranış şekilleridir. Emile Durkheim, mesleki teşkilatsızlığı ve disiplin yoksunluğunu meslek ahlakını ortadan kaldıran sebepler arasında gösterir.⁷⁰ Osmanlı'da meslek alanındaki teşkilatçılığı, ahlâkî olgunluğu ve usta-çırak ilişkisi ile zanaatkâr yetiştirme işlevini Ahilik teşkilatı üstlenmiştir. Osmanlı toplumunda mesleki faaliyetler daha çok zanaatkâr denilen kişiler eliyle sürdürülmüştür. Güçlü bir mesleki aidiyet duygusuna dayanan Ahilik teşkilatı, aynı meslek yapan insanlar arasında da sıkı bir ilişki kurulmasını sağlamıştır.

---

⁶⁹ Cemal Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1991, s. 64.

⁷⁰ Emile Durkheim, *Meslek Ahlakı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 15.

Ancak 18. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'daki ekonomik gelişmeler, sanayi alanındaki yenilikler Osmanlı toplumundaki mesleki yaşamı da etkilemiştir. Sanayi Devrimi'nin Osmanlı ticaret hayatını etkilemesi, özel sektöre yönelik iş alanlarının yaygınlaşması toplumdaki meslek, para ve kazanç anlayışının değişmesine neden olmuştur. Osmanlı'da mevcut olan ticaret anlayışının tamamen kâr amacı gütmek yerine karşılıklı fayda ilişkisine dayanması, yeni ticaret hayatının getirdiği rekabet-kâr düzeni karşısında Osmanlı insanını geride bırakmıştır.

“Hem Osmanlı-Türk insanı hem de devlet maddeye, paraya ve toprağa aşırı bağlanmamış; üretilen tüm değerler tüketilmiştir. Böylece aynı dönemde batıdaki gibi para kazanmayı ibadet sayan, kâr peşinde koşan bir sınıf ortaya çıkmamış; böylece Osmanlı toplumundan ne sermaye birikimi ne de girişimci-kapitalist bir sınıf doğmamıştır.”⁷¹

Görüldüğü gibi geleneksel ticaret anlayışı Osmanlı iktisat hayatının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Daha çok memuriyet hayatı ile mesleki alandaki yaşantısını sürdüren Osmanlı insanı Sanayi Devrimi ile oluşmaya başlayan yeni iktisat anlayışına uyum sağlamakta gecikmiştir. Bu nedenle özel sektöre bağlı ticari faaliyetler daha çok yabancılar eliyle yürütölmeye başlamıştır.

“Osmanlı-Türk insanının batılı anlamda girişimci olmaması sonucunda doğan boşluğu veya başka bir deyişle Osmanlı-Türk insanının iktisadi maddeden uzak kalışındaki boşluğu Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Levantenler doldurmuştur. Bu da yavaş yavaş sadece azınlıkların ve 19. yy. den sonra yabancıların ticarete ve endüstride söz sahibi olmasına yol açmıştır.”⁷²

Azınlık gruplarının yeni iktisat hamlesi ile ticaret ve sanayi kollarında varlık göstermesi beraberinde mesleki teşkilatlanmayı getirmiştir. Bu noktada Osmanlı Türk'ü bu yeni iktisat hayatında mesleki anlamda Ahilik tarzı bir teşkilat kurmaktan uzak kalmıştır.

---

⁷¹ Cem Doğru, “Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, s. 82.

⁷² Cem Doğru, “Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, s. 89.

Halit Ziya'nın romanlarında oluşturduğu karakterler de mesleki anlamda yukarıda söz ettiğimiz teşkilatlanmadan ve sağlam bir mesleki bilinçten uzak kişilerdir. Romanlardaki mesleki hayat planlı ve belirli amaçlar doğrultusunda gelişmekten ziyade dönemin sosyal ve ekonomik şartlarının insanları türlü kazanç yollarına sevk etmesi şeklinde gelişmektedir. Bu savruk yapı içerisinde edinilen mesleklere karşı bir aidiyet duygusu tesis etmek, müspet bir mesleki bilinç oluşturmak oldukça güçtür.

Sosyal ve ekonomik şartların belirlediği mesleklerden ilkinde *Sefile* romanında rastlarız. Halit Ziya'nın ilk romanı olan *Sefile*'de Mihriban Hanım'ın kocasından kalan mirası genç erkeklerle bitirdikten sonra geçim sıkıntısına düşmesi yeni kazanç yolları aramayı zorunlu hale getirir. Annesini bir erkeğin kucağında gören İkbâl bu duruma tepki olarak fuhuş yolunu seçer. Bu seçim anne ve kızın geçimlerini sağlama yolunda yeni bir pencere açmıştır. İstanbul'un zengin konaklarını gezerek vakit geçiren Mihriban Hanım, bu seyranlarda kızına müşteri de bulmaktadır. Böylece İkbâl, mevcut şartların yönelttiği bir zaruretle İhsan Bey'in metresi olur. Romandaki mesleklerin çoğu daha önceden hedeflenip gerekli şartlar yerine getirilerek edilen meslekler değil, içinde bulunulan şartların sürüklediği mesleklerdir. Eserde roman kişilerinin geçimlerini sağlamak için başvurdukları başlıca yol fuhuş yapmaktır.

“İhsan Bey'in Mazlume'ye âşık olmasından, kızının hastalanmasından ve feci ölümünden sonra Mihriban Hanım, Mazlume ile birlikte kalır. Bir annenin, kızının ölümünden dolayı da olsa sorumlu olanlara hizmet etmesi, ilk bakışta garip görülebilir, fakat feleğin çemberinden geçmiş Mihriban Hanım gerçekçidir, hayatı olduğu gibi kabul etmeği çoktan öğrenmiştir. Mazlume ise, hiç direnmeden namuslu bir hayat kurmayı düşünmeden İhsan Bey'in metresi olur. Genç adamdan nefret etmesine rağmen, onun sağladığı geçim yolunu kabul eder.”⁷³

Görüldüğü gibi romanda geçim sıkıntısına düşen çaresiz kadınlar hiç düşünmeden ya da başka bir geçim yolu bulmayı denemeden fuhuş yolunu tercih ederler. Bu açıdan bakıldığında yazarın kadınları başka çözüm yolları aramadan böyle bir geçim yoluna sevk etmesi oldukça dikkat çekicidir. İçinde bulunulan şartların yönlendirmesi ile kişiler onurlu bir benlik ve ahlak algısının dışında bir

---

⁷³ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 132.

geçim yolunu kabullenebilmektedirler. Böylece karşımıza mesleki aidiyet duygusundan ziyade kazanç sağlama yolundaki düşkünlük duygusu çıkar. Mazlume'nin İhsan Bey'den intikam almak düşüncesi ile fuhuş yapılan bir batakhaneye giderek fuhuş yapması da bu düşkünlük duygusunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

“Lâkin Mazlume için bu netice tabîî görünüyordu. Başka bir hayat görmemiş olan bu bedbaht kız, kendisi için bu hayatı zarurî (kaçınılmaz) buluyordu. Yalnız duçar-ı ye's olanların (ümitsizliğe düşenlerin) alabileceği bir kararla meşakkatten kurtulmak için kendisini bir girdab-ı meşâkka (sıkıntı girdabına) atmak istemişti. İşte Mazlume bu fuhuş-hanenin önünde bunun için bulunuyordu.”⁷⁴

Romanın bir başka yerinde ise zor şartlarda yaşamalarına rağmen geçimlerini sağlamak için fuhuş dışında işler yapan kadınlara da rastlarız. Bu noktada Mazlume ve annesi Nesime Hanım'ın ev sahipleri Rahime Hanım'ın geçimini sağlamak için izlediği yol dikkat çekmektedir. “Romanın kahramanı Mazlume'nin annesi Nesime Hanım, hayatını dikiş dikmekle, ev sahipleri yaşlı ve iyi kalpli Rahime Hanım ise evini oda oda kiraya vermekle kazanır.”⁷⁵ Görüldüğü gibi romanda kadınlar, idealize mesleklerin dışında içinde bulunulan olumsuz şartların bir neticesi olarak hayatlarını sürdürebilecekleri kazanç yollarını seçmektedirler.

Tercih edilmek zorunda kalınan bu kazanç yollarından sonra *Nemide* romanında, belli bir eğitim gerektiren ihtisas mesleği olan hekimlikle karşılaşırız. Osman Bey, Şevket Bey'in hem yakın dostu hem de *Nemide*'nin hekimidir. Romanda Osman Bey ile Şevket Bey arasında geçen bir sohbet hekimlik mesleğine yüklenen değer ifade edilmektedir. Şevket Bey bu mesleğe yüklediği değer ve ehemmiyet neticesinde yeğeni Nail'in tabip olmasını ve bu mesleğe yönelmesini uygun görmüştür. İdealize edilmiş tabiplik mesleği neredeyse Halit Ziya'nın bütün romanlarında küçük farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır.

“İki dost karşı karşıya sandalyelerinde uzanmış oldukları halde tıptan bahsediyorlardı. *Nemide*'nin tıbbî takayyüdata (tıbbî kontrole) ihtiyacı tahakkuk ettikçe (gerçekleştikçe) Şevket Bey'in bu fenne merakı tezayüd

---

⁷⁴ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 155.

⁷⁵ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 132.

ediyordu (artıyordu). Hatta Şevket Bey cemiyet-i beşeriyenin (insanlığın) en ziyade istifade ettiği fennin, tıp olduğuna kanaat etmiş olmasından naşi idi ki, Nail'in bir tabip olmasını tensip etmişti (uygun görmüştü).”⁷⁶

Halit Ziya'nın romanlarında tasvir edilen hayat tarzları içerisinde farklı meslekler ya da para kazanmaya dönük uğraşlara sıkça rastlanır. Bunlardan bazı roman kişileri var olan serveti kullanarak hayatını sürdürmekte iken bir kısmı da mevcut şartların yönelttiği para kazanma yollarını tercih etmektedirler. “Halit Ziya'nın romanlarında geçim ve para meselesi aşk kadar, hatta ondan da fazla, insanların hayatını tayin eden bir amil rolü oynar.”⁷⁷ Avrupaî hayat tarzını benimsemiş servet sahibi insanlar eğitimleri, dünya görüşleri, sahip oldukları olanaklar yönüyle yazar tarafından idealize edilmektedir. Öyle ki *Aşk-ı Memnu*'da Adnan Bey, *Nemide*'de Şevket Bey hemen hemen hiçbir iş yapmadan günlerini geçirirler, okumaya vakit ayırırlar ve çocukları ile ilgilenirler. Romanlardaki diğer insanlar adeta onlar için vardır, onların rahatı için çalışırlar, fikir beyan etmezler. Geçim sıkıntısı çeken insanların yöneldikleri mesleklerin çoğu idealize edilen varlık sahibi insanların hizmetine yönelik iş alanlarıdır.

Mesleki aidiyet hakkındaki ilk görüşlere *Bir Ölünün Defteri*'nde rastlamaktayız. Vecdi ile Hüsam arasında geçen bir diyalogda insanın bir meslek sahibi olabilmesi için doğuştan o mesleğe yatkın bir kabiliyetle doğması gerektiği vurgulanmaktadır.

“Bir insanı anası, babası, oğlum şiir söylesin diye beslemez ya... Bir meslek tutmak için insan senin gibi meslek ile beraber doğmalıdır. Ben nasılsa doğarken öyle bir ihtiyatlı doğmadığım için gözlerimin önünden bütün mevcut meslekleri geçirdim.”⁷⁸

Mesleki aidiyet duygusunun genetik bir donanım vesilesi ile oluştuğunu ifade eden Vecdi bu anlamda sonraki sürecin bir kararsızlık duygusu barındırdığını ifade etmektedir. Konuşmanın devamında Hüsam, hekimlik mesleği ile hissi bir bağının olmadığını ifade ederek mesleğin icrasındaki bazı hususları mesleğe karşı olan husumetinin sebebi olarak sıralar. İdealize edilmiş bir meslek olan hekimlik roman

---

⁷⁶ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 56.

⁷⁷ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 131.

⁷⁸ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 79.

kişisinin şahsında mesleki aidiyet duygusunun gelişmediğini gösteren bir ruh hali tasvir edilmektedir.

“Bir kere sen beni gideceğim yere takip etmeyeceksin. Senin tababete husumetin var.

Sen dedin ki:

—Evet, tamamıyla bu fikirdeyim. Ölmeye hazırlanan bir vücudun nabzını eline alıp da iyi işleyip işlemediğini anlamak isteyen bir saatçi gibi dinlemek, müzmin bir marazın çirkaıyla memlu (hastalığın çirkefiyle dolu) bir yarayı kesip biçmek için elindeki neşteri bir terzi gibi kayıtsız kullanmaktan ibaret olan bir mesleğe ne kadar husumet etsem azdır.”⁷⁹

Meslekler hakkında buna benzer olumsuz düşünceleri *Mai ve Siyah* romanında da görmekteyiz. Ahmet Cemil maddi kazanç sağlamak amacıyla dergilere ve gazetelere makaleler yazmak, tercüme yapmak emeli ile birçok girişimde bulunmakta fakat istediği derecede bir sonuca ulaşamamaktadır. Bu noktada kendisini ait hissettiği edebiyat âlemi ve tercih ettiği matbuat mesleği istediği maddi ve manevi tatmini sağlamayınca mesleki aidiyetini sorgulamaktadır. “Edebiyat âlemi, matbuat (basın) mesleği bu muydu? Hiç olmazsa bu kadar zahmetine, zilletine katlanmaya başladığı şu meslekte altına imzasını gurur ile, iftihar (övünç) ile koyabileceği şeyler yazabilse...”⁸⁰ Matbuat mesleğinin türlü zorluklarına katlanan Ahmet Cemil bu alanda istediği verimi alamamaktan şikâyetçidir. Görüldüğü üzere tercih edilen ya da bir şekilde icra edilmek zorunda kalınan meslekler birey üzerinde çok çeşitli etkiler bırakmaktadır. Mesleğin zorluk derecesi, maddi ve manevi yönden tatmin derecesi birey ile mesleği arasındaki duygu durumunu belirleyen temel etkenlerdir. Bireye mutluluk veren, maddi getirisi iyi olan ve icrası aşamasında huzurlu bir ortam sağlayan bir mesleği tercih eden bireyde güçlü bir mesleki aidiyet duygusu oluşacaktır. Ahmet Cemil’in icra ettiği meslekte istediği beklentilerin gerçekleşmemesi icra ettiği mesleğe karşı olumsuz bir aidiyet duygusunun gelişmesine sebep olmuştur.

Mai ve Siyah’ta mesleki aidiyet konusunda dikkat çeken bir başka yön ise Mir’at-i Şuûn gazetesi çalışanlarıdır. Yazarın romanın başında bir iş yemeği ile tasvir

⁷⁹ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 49.

⁸⁰ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 84.

etmeye çalıştığı Mir'at-i Şuûn gazetesi imtiyaz sahibi, başyazarı ve çalışanları ile hiyerarşik yapısını kurmuş bir müessese görünümündedir. Gazetenin kuruluşunun onuncu yıl dönümü sebebi ile çalışanlarına yemekli bir eğlence tertip etmesi mesleki aidiyet duygusunun bir ifadesidir denilebilir. Düzenlenen yemek bu anlamda bir birlik sağlamak, kurum kültürü oluşturmak, meslektaşlar arasındaki birlikteliği kuvvetlendirmek açısından oldukça önemlidir. Yemek boyunca gazete çalışanlarının meslekleri ile kişilikleri üzerine yapılan değerlendirmeler birey ve meslek arasındaki ilişki düzeyini ortaya koymaktadır. Gazetede uyumsuz davranışları, kıskançlığı ve yersiz tenkitleriyle mesleki insicamı bozan roman kişisi Raci'dir.

“Matbaada onu kimse sevmez, hele idare memuru –o kendisine Ahmet Şevki Efendi diyen yuvarlak adam- Raci'den bahsolunsa ateş püskürür; onun kadar mahsuben para alan, matbaada kimse bulunmadığı zamanlar tesadüf ederse, gelen ilanların ücretlerini haczeden bir muharrir – işte matbaa işlerinde bulunalı on sene oluyor- hiç görmemişti.”⁸¹

Görüldüğü gibi meslek ahlakına aykırı davranışlar sergileyen Raci, Mir'at-i Şuûn gazetesinin genel işleyişini bozan uyumsuz kişidir. Mesleki hayatta kaçınılmaz olan rekabet gazete çalışanları arasında bir mücadeleyi gerektirir. Raci'nin gelen yazılarda hata arayışı bu mücadelenin bir göstergesidir. Aynı meslek grubunda olanlar ve aynı meslek kuruluşlarında çalışanlar arasında tesis edilen meslektaşlık bilinci, Raci'nin arkadaşlarının hatalarını arayıp tahkir eden davranışları sebebi ile zarar görmektedir. Matbuat âlemindeki mesleki aidiyet duygusunun ve meslektaşlık bilincinin mesleki ilişkiler noktasında oldukça zayıf olduğu Ahmet Cemil'in şu ifadeleri ile karşımıza çıkar:

İnsan olsa olsa kendi mesleği haricinde olanlarca yani bitarafılarca (tarafsızlarca) takdir edileceğine şüphe etmez. Onu arkadaşları seviyorlardı, fakat o muhabbet (sevgi) içinde kim bilir ne kadar saklı kinler, ne derin hasetler (kıskançlıklar) mevcuttur (vardır)! Bugün kendisini takdir edenler yarım – kendisini düşürmeye sebep olabilecek bir şey yazsın- bakınız nasıl gülerler. Ah! Bu matbuat âlemi (basın dünyası).⁸²

Mir'at-i Şuûn gazetesinin mesleği ile öne çıkan en önemli yüzü başmuharrir Ali Şekip Bey'dir. Başmuharrir alçak gönüllülüğü, matbuat alanındaki bilgi ve

---

⁸¹ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 29.

⁸² Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 89-90.

tecrübesi, siyasetten haberdarlığı ile mesleki bilince sahip, matbuat alanındaki inceliklere vakıf bir roman kişisidir.

“Bakınız başmuharrir Ali Şekip büsbütün başkadır. Raci ile tam bir tezat teşkil eder (karşıtlık ortaya çıkarır)... ‘Mir’at-i Şuûn’ yazı heyetinin en ziyade malumat (bilgi) sahibidir. Hukuka nispeti (bağlılığı) vardır, çok kitap okumak sayesinde az çok her şeyden anlar, küçük yaşından beri matbuatta çalışmıştır, cihan siyasetinin en ehemmiyetten ari (önemsiz) tafsilatı (ayrıntıları) bile ezberindedir, sanki bir kamus-ı ulûm (ansiklopedi) gibi beyninin içinde yapraklar döndükçe malumat tenevvü eder (bilgiler çeşitlenir)...”⁸³

Mesleki aidiyet bireyin mesleğine uygun bir kişilik geliştirmesi, mesleki incelikleri kavraması, dünyaya ve hayata kendi mesleğinin penceresinden bakması anlamına da gelir. Böylece birey hayatı ve mesleği arasında kurduğu güçlü bir bağla mesleğin gerektirdiği davranışları sergileyerek mesleki anlamda yaşamsal bir bütünlük oluşturur. *Mai ve Siyah*’ta Mir’at-i Şuûn gazetesi çalışanlarında Saip mesleği ve kişiliği arasındaki bağı kurabilen roman kişilerinden biridir. Her şeyden haberdar olması, herkesten ziyade işinin başında olması, kulakları ve gözlerinin daima çevresiyle meşgul olması Saip’in matbuat mesleği ile kişiliği arasında kurduğu aidiyeti bağına ortaya koyar.

“...matbaaya giriniz, yazıhanenin kenarında ‘Selanik hususi muhabirimizden (özel habercimizden) aldığımız bir mektuptur’ diye başladığı bir kâğıda suni (yapma) bir mektup uydurmakla meşgul olurken görürsünüz. Matbaada herkesten ziyade o çalışır, mütenevvi (çeşitli) makale yazar, ecnebi (yabancı) gazeteleri okur, tercüme eder, taşra mektuplarını hülasa eder (özetler).”⁸⁴

Yazarın bir başka romanı olan *Aşk-ı Memnu*’da mesleki aidiyet duygusu kuvvetli olan Mlle Courton’la karşılaşırız. Boğazda bir yalı sahibi olan, gösterişli bir hayat süren Adnan Bey, çocuklarının eğitimi ve iyi bir yabancı dil öğrenmeleri amacıyla uzun süren bir araştırmadan sonra Mlle Courton’u yalıya mürebbiye olarak almıştır. Bu dönemde İstanbul’un varlıklı aileleri yaşadıkları köşk ve yalılara çocuk eğitimi için özellikle Fransız olan kadınları mürebbiye olarak alınmaktaydı. Bir şekilde memleketlerinden ayrılmak zorunda kalan bu yabancı kadınlar zengin yalılarında çalışarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bir meslek alanı olan mürebbiyelik

⁸³ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 30.

⁸⁴ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 33.

daha çok çocukların eğitimi, terbiyesi üzerine icra edilen bir çalışma alanıdır. Adnan Bey, uzun araştırmalardan sonra hem kişilik yönünden hem de mesleğindeki yetkiliği açısından başarılı bulduğu Mlle Courton'u yalaya davet eder ve aralarındaki iş görüşmesinin içeriği şöyle tasvir edilir:

“Mlle Courton’un asalet vakarına (onuruna) karşı feda olunamayan birtakım hisleri vardı. Bunlar Adnan Bey’in evine intisabı (kapılanması) esnasında hükmünü icra ederek birkaç esas şartın takarrürüne sebebiyet vermişti: Çocuğun adi hizmetlerine karışmayacaktı, giydirilmesine nezaret edecekti, fakat yıkanmasına müdahale etmeyecekti, kendisinin yalnız nefesine ait bir odası olacaktı, şöyle yapılacaktı, böyle edilecekti...”⁸⁵

Görüldüğü gibi mesleğinde başarılı ve yetkin bir insan olan Mlle Courton, yalıda başlayacağı işi ile ilgili bazı şartlar ortaya koyar. Barınma ve çalışma şartlarını önceden belirleyerek yalıdaki işine başlamıştır. Mürebbiyelik mesleğinde başarılı bir mazisi olan ve sağlam bir kişiliğe sahip olan Mlle Courton, bu özelliklerle sağlam bir mesleki aidiyet duygusuna sahiptir.

Meslek sahibi olan birey her ne şekilde olursa olsun kendisi ile mesleğini bütünleştirdiği ölçüde mutlu olur. Mesleki başarı da aidiyet duygusunun itici gücüyle sergilenen çalışmaların sonucunda gelir. Bu bağlamda *Kırık Hayatlar* romanında, tabiplik yapan Ömer Behiç bazen basit bir nezlenin, bir öksürüğün karşısında çaresiz kaldığında fenden, bilimden şüpheye düşmekte, fennin iflas ettiğine inanmaktadır; fakat daha sonra güçlü bir aidiyet duygusuyla bu tür vakalar karşısında ümitli olmayı başarmaktadır.

“Yarabbi! Tabiplik hayatında kaç kereler, adi bir nezlenin muannid bir öksürüğün ellerini ovuşturılmaktan başka bir şey yapamamaya mahkûm oldukça fenden şüphe etmiş, fennin iflasına inanmak istemişti. Fakat sonra itimadına ârız olan (güveninde ortaya çıkan) bu muvakkat tezellülü müteakip (geçici sarsıntıyı takip eden) ümit yeniden hâkim olurdu. Bu acz ve meskenetle beraber fennin fütuhâtı (fetihleri) ve muzafferiyatı (zaferleri) ne şaşaalı bir muvaffakiyet silsilesi teşkil ediyordu.”⁸⁶

Fennin hatırladığı zaferleri, Ömer Behiç’in bu mağlubiyet duygusundan kısa zamanda kurtulmasına, ait olduğu mesleğin aydınlık geleceğini düşünmesine vesile

---

⁸⁵ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 28.

⁸⁶ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 59.

olmaktadır. Romanda mesleğin parlak geleceği ile ilgili anlatılan bu olumlu düşünceler icra edilen mesleğe karşı da güçlü bir aidiyet duygusunun gelişmesini sağlamaktadır.

Nesl-i Ahîr romanında, Halit Ziya'nın romanlarında işlevsel olarak anlattığı, temsilini verdiği mesleklerin yanı sıra farklı meslekler ya da uğraşlar göze çarpmaktadır. Mühendislik, hukuk, tabiplik, mimarlık gibi mesleklerin paralı meslekler olarak değerlendirildiği görülmektedir. İrfan'ın zabit olan babasının ömür boyu bir maaş zammının peşinden koşarak geçen ömrü ona meslek konusunda bir tercih yapmanın önemini ifade ediyordu.

“Babası askerdi, küçük bir zabitti. İrfan'dan başka çocuğu yoktu ve hayatta İrfan'ı adam etmekten başka bir emelle yaşamazdı. Onu ya tabip, ya da hukukşinâs (hukukçu), ya mühendis, ya mimar velhâsıl öyle bir şey yapmak istiyordu ki hayatı senelerce arkasından koşulan yetmiş beş kuruşluk bir zammı maaşı (maaş zammını) bekleyerek çürüyüp gitmesin.”⁸⁷

Meslek aidiyeti bireyin sahip olduğu duygu ve yetenekten ziyade sağladığı maddî getiriye göre şekillenmektedir. Bu düşünce bireyin kendi tercihlerinden kaynaklanacağı gibi mensubu olduğu sosyal çevrenin düşüncelerinde de kaynaklanabilir.

İrfan'ın hayalinde piyano okumak ve bunun için Avrupa'ya gitmek düşüncesi oluşunca Zaptiye Nezareti'ndeki memurlar onun bu hayalini ortadan kaldırmaya çalışırlar. Burada çalışan memurların bu düşünce karşısındaki tavırlarını İrfan taklit ederek şöyle ifade ediyor:

“—Avrupa'ya mı, oğlum? Ne işin varmış senin Avrupa'da? Çalgıcılık öğreneceksin öyle mi? Amma yaptın ha, öğreneceksin de kaç para kazanacaksın?...”⁸⁸

Burada görüldüğü gibi mesleki aidiyet duygusunun oluşum sürecinde aile ve dış etkenler oldukça etkilidir. Mesleki aidiyet duygusunun gelişmesi, bireyin bu yöndeki duygu birikimi toplum tarafından engellenmektedir. Bireyin kendi ilgi, bilgi

---

⁸⁷ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 29.

⁸⁸ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 30.

ve becerileri doğrultusunda benimsediği meslek ailenin, çevrenin tepkileri doğrultusunda yeniden şekillenebilmektedir. Bu şekillenme bazen olumlu yönde olabildiği gibi çoğunlukla olumsuz bir mesleki aidiyet duygusu ortaya koyar. *Ferdi ve Şürekâsı*'da Hasan Tahsin Efendi, Ferdi Efendi'nin kızı Hacer ile evlenmesi karşılığında teklif ettiği ortaklığı kabul etmeyeceğini söyleyen İsmail Tayfur'a şunları söyler:

“Servet, senin pâ-yı galibiyetine (ayağının altına) atılıyor, sen, elini uzatacak olursan ne için vicdanına (kendine) karşı muâteb (suçlu) olasın? Sen, Ferdi'ye damat olmakla vakarını, haysiyetini, ulüvv –cenâbını, izzet-i nefsinin (onurunu, şerefini) satacak değilsin. Bugün sana her türlü meziyat-ı nisvaniyeden (şehevî arzulardan) başka büyük bir servete mâlik (sahip) bir kız veriyorlar; bu kız, sana zevce olmaya şayeste (uygun) olmasaydı, o vakit bir izdivaç (evlenme) değil, bir iş (ticaret) yapmış olurdun. Sana bir zevce teklif ediyorlar, o zevcenin meziyatına (niteliklerine) bir de servet ilave ediyorlar, sen kabul etmiyorsun, neden?”⁸⁹

Metinde görüldüğü gibi meslektaşının yönlendirmesi, kendi iç dünyasındaki makam ve kazanç düşüncesi ile Ferdi Efendi'nin teklifini kabul eden ve Hacer'le evlenen İsmail Tayfur'un işleri hiç de hayal ettiği gibi gitmeyecektir.

Netice itibarı ile Halit Ziya'nın roman kişileri birkaç istisna dışında mesleki aidiyet duygusundan uzak kalmış kişilerdir. Kahramanların büyük bir çoğunluğu meslekleri ile kişilikler arasında bağ kuramamış, mesleki bilinci kavrayamayan karakterlerdir. Romanlarda bahsedilen kişiler genellikle mesleklerinden bağımsız kişilerdir. Romanlarda meslekleri ile bütünleşmiş, iş ve kazanç sürecini davranışa dönüştürüp bütüncül bir kişilik sergileyen tiplere rastlamak oldukça zordur. Kişiler mesleki anlamda birbirinin benzeri, geçinmek için bir şekilde kazanç sağlamayı amaçlayan sıradan karakterlerdir. Halit Ziya'nın romanları, çok çeşitli meslekleri tercih etmiş ya da geçimlerini sağlayabilmek için bazı meslekleri yapmak zorunda kalmış kahramanlarla doludur. Hayat şartlarının ağırlığından dolayı sadece geçimini sağlayabilmek için tercih edilen mesleklerin kahramanları maddi ve manevi yönden tatmin etmediğini görmekteyiz. Bu tür mesleklerin içerisinde olan insanlar ağır şartlarda çalıştıkları için icra ettikleri mesleklere bir aidiyet duygusuyla bağlanamamışlardır. Dönemin gözde mesleği olan hekimlik yazar tarafından

⁸⁹ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 104-105.

neredeysi her romanda öne çıkarılarak özendirilen mesleklerin başında gelir. Bu tür mesleklerin saygınlığı, maddi getirisi, mesleğin geleceği ile ilgili gelişmeler bu meslekleri tercih eden kahramanlar üzerinde güçlü bir mesleki aidiyet duygusu oluşturmuştur. Görüldüğü gibi mesleki aidiyet duygusu, birey ve meslek arasındaki maddi ve manevi beklentiler doğrultusunda şekillenmektedir.

2.4. Cinsiyet Yönü ile Aidiyet

Kişiliğin şekillenmesinde cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunun rolü büyüktür. Birey yaratılışı itibarı ile sahip olduğu cinsiyetin davranış özelliklerini sergiler, his dünyasını cinsiyetine göre şekillendirir. Biyolojik bir vergi olan cinsiyetine göre bir duygu ve davranış örüntüsü oluşturur. “Toplum içerisinde cinsellikle alakalı cinsiyetlere özgü kabul edilen değerler ve normlar, onların cinsel tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkilidir.”⁹⁰ Toplum dinî, ahlakî ve sosyal normalar aracılığı ile bireyin cinsel davranışlarını belirli kalıplar çerçevesinde kontrol altında tutar. S. Freud’un “İnsanda olsun, hayvanda olsun, cinsel gerekimler olgusu biyolojide cinsel itkinin kabul edilmesiyle dile getirilir.”⁹¹ şeklindeki görüşü bireyin cinsel davranışlarının yaratılıştan gelen bir güçle şekillendiğini ifa eder. Bu şekillenme bireyin var oluş sürecindeki genetik etkiler, sosyal çevre ve değer yargılarının etkisiyle devam eder. Cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu, Halit Ziya’nın romanlarında daha çok kadın ve erkek kimliği üzerinde yoğunlaşan cinsel davranışların tasviriyle ortaya konmaktadır.

“Bilindiği üzere Tanzimat döneminde edebiyatımıza Batı edebiyatlarından pek çok çeviri eser kazandırılmıştır. Bu çevirilerin etkisiyle verilen ilk örneklerde cinsellik ve kadın erkek ilişkileri aslında çok ilgi çekmesine rağmen, Osmanlı toplumundaki kapalılık, yazarları bu konudan uzak durmaya sevk etmiştir. Ancak Halit Ziya’yla bu durum değişir. Halit Ziya’ya gelinceye kadar edebiyatımızda bir kadın vücudunun bu kadar ayrıntılı

---

⁹⁰ Ersan Ersoy, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, Elazığ 2009, s. 225.

⁹¹ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve normal Dışı Davranışlar*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 21.

bir şekilde tasviri, cinselliğin bu kadar açık seçik anlatıldığı, edebî değeri olan bir eser adı vermek sanırsanız mümkün değildir.”⁹²

Cinsel arzulardaki bu açıklık Avrupaî düşünce tarzının verdiği bir rahatlıktan kaynaklanmaktadır, diyebiliriz. Yeni hayat tarzını benimseyen zengin muhit insanı cinsel arzularını tatmin etme noktasında çoğu zaman sınır tanımamaktadır. Bu konuda Selçuk Çıkla'nın aşağıdaki tespitleri oldukça önemlidir:

“Bilindiği gibi kadın-erkek ilişkilerinin Avrupaî olabilmesi, ancak bu iki cinsin evde, sokakta, alış verişte, pastahanede, tiyatrodan vs. birlikte bulunabilmesine ve bazen de yalnız kalabilmelerine bağlıdır. Yabancı (namahrem) kadın ve erkeğin birbirini ancak uzaktan ve bazen de pencere panjurlarından, kapı aralarından görebildiği bir toplumda batı hayatında yaygın olan günah ve çirkinliklerin sayısı ve bu işlerin ifşası, hâliyle çok az olacaktır. Burada Osmanlı toplumunda fuhuş olmadığını iddia etmiyoruz. Fuhuş bu tür toplumlarda batı toplumuna göre sayıca az, ancak biraz fazlaca gizli olarak hüküm sürer. İşte Osmanlı toplumunda ahlâkın zayıflaması, dinî kayıtlara bağlılığın azalması ve Avrupa hayatının cazip yanlarının ithaline meraklı insanların sayısının artması neticesinde iki karşı cinsi aşka götüren tanışıklıklar, her fırsatta âşık değiştirmeler, kendini ifşa etmeler bir hayli çoğalmıştır. Bu dönemden itibaren aşk kelimesinin ifade ettiği gerçek anlam unutulmuş ve çoğunlukla fuhuşa, aşk denmeye başlanmıştır.”⁹³

Bu şekilde tarif edilen yeni aşk anlayışı ile neredeyse bütün romanlarını bir aşk temi üzerinde kurgulayan Halit Ziya, kadın-erkek ilişkilerini de yoğun olarak cinsellik üzerinden vermektedir. Nitekim cinsel duyguların açık bir şekilde tasvir edildiği *Sefile* romanında yazarın çizdiği kadın portresi, cinsel arzularına yenik düşen hatta bazen bu arzuları bir hastalık derecesinde yaşayan bir cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunu içerir.

“Ben fecî muaşakalar (trajik aşklar), şairane muhabbetler (şiiirli sevgiler), tasavvur (hayal) ederdim. Fakat heyhat!.. Bir ihtiyara, lezaiz-i kalbiyeden bîhaber (gönül tatlarından habersiz) bir zevce müsadif olmuşum (karşılaşmışım). Şu son sözler Mazlume'yi hayrette bıraktı. Zeki kız anlamıştı ki İkbâl Hanım vücudunu müsin (yaşlı), bir zevcin aguşuna (kucağına), attığı zaman, hükmettiği (zannettiği) gibi hissiyat-ı şübbanesi (gençlik duyguları) müstevlî-i zulmet olmuş (karanlıklar içinde kalmış) değildi. Bilakis bu kadında

---

⁹²Yasemin Mumcu, “Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Fizyoloji-Psikoloji İlişkisi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 7, Erzurum 2018, s. 102.

⁹³ Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 146.

hissiyat-ı şehvaniyeye (cinsel duygulara), lezaiz-i hayata (hayatın tatlarına) şiddetli bir arzu, meftunane bir inhimak (aşırı bir düşkünlük) vardı.”⁹⁴

Yazar roman kişilerinden İhsan Bey’in iç dünyasını betimlerken tarif ettiği duygu sadece doğal bir ihtiyacı karşılamak için hissedilen cinsel istekten kaynaklanan aidiyet duygusudur.

“Bu muaşaka evvelki kadar şedit (şiddetli) değildi. Artık İhsan Bey İkbâl’in aguşuna (kucağına) çılgıncasına atılmıyordu. Mevtin (ölünün) rayiha-i müthişesi (korkunç kokusu) muaşakalarına bir bürudet (soğukluk) vermiş idi. Artık İhsan Bey İkbâl’in aşkından bir lezzet-i ruhaniye (manevi bir tat almıyordu) hissetmiyordu, bir ihtiyac-ı tabiîyi teskin ediyordu (doğal bir isteği yatıştırıyordu).”⁹⁵

Görüldüğü gibi İkbâl ve İhsan Bey tarafından sergilenen davranışlar, sahip olunan cinsiyet kimliğinin fiziksel ihtiyaçlarından ibarettir. Sevgi, aşk gibi duygulardan soyutlanmış bu cinsellik duygusu her iki cinsel kimliği de etkisi altına alarak fuhuş denilen bu bataktan çıkmalarına engel olur.

Birey sahip olduğu cinsel kimliğe özgü davranışları sergilerken kişiliğini oluşturan diğer aidiyetleri de göz önünde bulundurmaya zorundadır. Cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu, bireyin benlik algısı ve mensubu olduğu toplumun değer yargıları ile çatışmamalıdır. Sağlam bir benlik algısına sahip birey cinsel kimliğinin gerektirdiği saygınlığı kaybettirecek davranışlar karşısında güçlü olmalıdır. “İkbâl ve Mihriban Hanım, Mazlume’ye düzenli ve sıcak bir yuva verirler. İkbâl’in aşığı İhsan Bey’in tecavüzüne uğrayan Mazlume, İkbâl’in hastalanması ve ölmesinden sonra onunla beraber yaşamakta bir mahsur görmediği gibi Mihriban Hanım da onu terk etmez.”⁹⁶ Neticede Mazlume, bir anlamda İkbâl’in ölümüne sebep olan, kendisine tecavüz eden İhsan Bey’le yaşamını sürdürmekte bir mahzur görmemektedir. Mazlume’nin hemcinsine ve kendisine yapılan bu olumsuz davranışlara karşı hiçbir tepki vermemesi cinsiyet kimliğinin oluşumunun sağlıklı bir yapıda olmadığını göstermektedir.

---

⁹⁴ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 51.

⁹⁵ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 104.

⁹⁶ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 64.

Nemide'de, Şevket Bey'in tensibiyle Tıbbiyeye giren Nail'in mektebe gidiş süreci anlatılırken Nemide de tıpkı Nail gibi Tıbbiyeye gitmek istediğini söyler. Bunun üzerine Şevket Bey, Nemide'nin okumak bilmediği ve erkek olmadığı için Tıbbiyeye gidemeyeceği ifade eder. Bu noktada Nemide, cinsiyet yönüyle aidiyeti ve kimliği üzerinde bir bunalım yaşamaktadır; iç huzursuzluğu ile kız olduğuna üzülmemektedir.

“—Ne için beni de mektebe vermiyorsunuz? Ben de Nail ile beraber okurum.

—Nail tabip olacak... Sen onun gideceği mektebe gidemezsin ki...

—Neden?

—Çünkü o okuyup yazmak bilir... Hem bir çocuğun Tıbbiyeye girebilmesi için erkek olması iktiza eder (gerekir).

Nemide, Nail ile beraber Tıbbiyeye gidemeyeceğinden dolayı kız olduğuna teessüf etmiş gibi göğüs geçirerek mahzun bir sada ile;

— Ben de okumak isterim, dedi.”⁹⁷

Tahsil hayatında toplumsal bir engelle karşılaşan Nemide, cinsiyet yönüyle aidiyeti ile ilgili bir pişmanlık yaşamaktadır.

Bir Ölünün Defteri'nde ise cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu ile ilgili düşünceler bir erkek karakterin düşünceleri ile verilmektedir. Romanda Fuat, babasının kucağına oturarak bir gürültü neticesinde korkmadığını belirtmek için korkmak eyleminin kızlara mahsus bir davranış olduğunu ifade ediyor. Fuat, gürültüden korkan İsmet'e cesaret yönünden bir üstünlük kurmak maksadı ile cinsiyet yönüyle kimlik olgusunun genel bir yargısı olan kadın ve korkaklık ilgisini dile getiriyor.

“Fuat babasının dizi üstünde kurularak kahramanca diyordu ki:

—Bak ben korkar mıyım?.. Gök gürlüyor, şimşek çakıyor, değil mi baba, korkacak ne var?.. Ben erkeğim... İsmet gibi kız değilim ki...”⁹⁸

Fuat'ın bu düşüncesi içinde yaşadığı toplumun cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu üzerinde kalıplaşan gündelik yargılarından kaynaklanmaktadır. Birçok

---

⁹⁷ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 52-53.

⁹⁸ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 14.

davranış ve özelliğın kadın ve erkek kimliklerine ihale edildiğı bu söylemler bireyin cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunu olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Buna benzer bir yargıya *Mai ve Siyah*’ta da rastlarız. Yazar, Ahmet Cemil ile kız kardeşi İkbâl’in çocukluk yıllarındaki mutlu ev hallerinden birini tasvir ederken kız kimliğinin daima anneye yöneldiğini ifade etmektedir.

“Cemil bir köşeye büzülür, dersine çalışır; validesi oğluna bir gömlek, yahut kızına esvap dikmekle meşguldür; İkbâl-kız çocuklarını daima valdelerin eteklerine sevk eden (yönlendiren) bir hisle-annesinin yanında mesela babasının eskimiş para kesesine kaim olmak (para kesesinin yerine geçmek) üzere yeni bir kese örür; ara sıra bu dört kişiden birinin ağzından çıkıvermiş bir serseri kelime musahabeye (sohbete) vesile olur, Ahmet Cemil başını kaldırır, İkbâl güler, babası bir hikaye söyler.”⁹⁹

Toplumsal yapıda kadın ve erkek kimlikleri için çizilmiş kalıplaşmış roller vardır. Her toplumda bazı farklılıklar göstermek sureti ile cinsiyet kimliğinin tasarımı da mensubu olunan toplumun değer yargıları ile şekillenir. Halit Ziya’nın romanlarında kadın kimliğindeki bu şekillenme hem Doğu hem de Batı kültürünün etkisi altında gerçekleşmektedir. “*Mai ve Siyah* romanıyla beraber, günün büyük bir bölümünü evin dışında geçiren ya da çalışmak için evin dışında olan kadınları görürüz. Günümüzde olduğu gibi, estetiğı ve cinselliğı ile eğlence sektörünün vazgeçilmez metası olan kadının, o günlerdeki konumu da aynıdır.”¹⁰⁰ Burada da görüldüğü gibi birçok kadın mevcut şartların ağırlığı altında ezilmekte, kullanılmakta ve derin bir karmaşanın içerisinde kıvranmaktadır.

Toplumsal ve sosyal şartların cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu üzerindeki bu belirleyici etkisinin yanında *Aşk-ı Memnu*’da cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu genetik bir kalıtsallığa bağlanmıştır. Bihter, birçok davranışın yanında cinsel yönden de istenmeyen davranışlar sergileyen annesi Firdevs Hanım’a benzemekten korkmaktadır. Firdevs Hanım’ın kızı olmanın onun sergilediğı davranışları sergilemenin kaçınılmaz bir son olduğunu düşünen Bihter bu korkuyla yaşamaktadır.

---

⁹⁹ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 45.

¹⁰⁰ Sevda Altunbaş, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, (Danışman Yrd. Doç. Dr. Sabahattin Çağın), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 201.

Geleneksel Osmanlı kültüründe ve İslamiyet'te toplum içerisinde saygın bir yeri olan kadın, Batılı düşünce ile sosyal hayat içerisindeki saygın yerini kaybetmeye başlamıştır. Romanlarda çizilen kadın tiplerinde sistemli bir şekilde gözlemlenen bu saygınlık ve değer kaybının en temel sebebi ise cinsel anlamda sergilenen davranışlardır. “Romanda Bekir Servet ve Sadettin gibi sık sık kadın değiştirenlerin yanı sıra, sık sık erkek (âşık) değiştiren kadınların sayısı da hiç az değildir. *Kırık Hayatlar*'daki Kamer Hanım ayda bir kere âşık değiştirdiği hâlde kocasını aldatıldığına ikna edemeyen bir kadın, Neyyir ise annesinin eski âşıklarından Sakıb Süleyman'la beraberliğe (fuhşa) başladığını söyleyen birisidir.”¹⁰¹

Görüldüğü gibi incelenen romanların genelinde cinsiyet yönüyle aidiyet duygusu kahramanların düşünce ve davranışlarında ön plana çıkarılan cinsel arzular şeklinde belirginleşmektedir. Bu durum kahramanları sağlam bir cinsiyet yönüyle aidiyet duygusundan uzaklaştırmıştır. Romalardaki cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunu hem kadın hem erkek tipolojisi üzerinden değerlendirdiğimizde cinsel rollerde herhangi bir sapma görülmez, cinsiyet yönüyle aşırı uçlardaki tiplere rastlanmaz. Ancak değişen kültür yapısının ve benimsenen Batı medeniyetinin tesiri ile cinsel davranışların oldukça açık ve rahat bir şekilde sergilenmesi dönemin karakterlerin cinsiyet yönüyle aidiyeti açısından oldukça önemlidir.

---

¹⁰¹ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 102.

3. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA KİMLİK

3.1. Millî Kimlik mi, Kimliksizlik mi?

Millî kelimesi, “Milletle ilgili, millete özgü, ulusal”¹⁰² gibi anlamları karşılamaktadır. Birey ait olduğu milletin dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini, davranış biçimlerini, duygu durumunu, kutsiyet addettiği türlü unsurları benimseyerek millî bir kimlik kazanır. Değer yargıları ile millet geneline bağlanan birey bir arada yaşamak ülküsünü de benimser. Böylece milletlerin bir arada yaşama anlayışı, ortak bir ülküde buluşma duygusu, millet değerlerini ve aidiyetlerini muhafaza duygusu kuvvetli bir örüntüyle gelişir.

“Millî kimlik ve millet, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasî pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır. Kendi devletlerinde ifadesini bulsun ya da bulmasın, müştereken paylaşılan anılar, mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği topluluk fertleri arasındaki dayanışma bağlarını gösteren bu kavramlar, devletin tamamen yasal ve bürokratik nitelikli bağlarından tümüyle farklıdır.”¹⁰³

Bu fark büyük ölçüde soyut bir çizgide oluşan duygusal yönelimlerin birlikteliğidir. Bireyler ait oldukları milletin değerlerini benimsedikleri ölçüde millî kimliklerini oluştururlar.

Çok farklı etnik gruplardan oluşan Osmanlı toplumunda bireylerin oluşturdukları millî kimlik duyguları da çeşitlilik gösterir. Bu dönemde Osmanlı toplumu farklı etnik unsurların kendi siyasetlerini yürüterek ortaya koyduğu ayrışma çabalarına karşı devlet eliyle yeni kimlik tanımları ortaya atılmıştır. “...1856'dan tam yürürlüğe sokulan Osmanlılık siyaseti tüm Osmanlı vatandaşlarını din, dil, mezhep farklılıklarının üzerine çıkmış yeni bir siyasi kimlik yani Osmanlı kimliği altında birleştirmek gayesini gütmüştür.”¹⁰⁴ Osmanlılık kimliği başlarda bu dönemde ihtiyaç duyulan birlik ve beraberliği sağlamak ve dağılmaya karşı oluşturulan bir refleks görünümünde iken 19. yüzyılda bir devlet siyaseti hâline gelmiştir. Bu evrede Sultan Abdülhamit'in İslamcılık fikrini bir devlet politikasına dönüştürmesi Osmanlılık

¹⁰² Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/.05>, 11, 2018.

¹⁰³ Smith, *Millî Kimlik*, s. 33-34.

¹⁰⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 66.

kimliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. “Sultan Abdülhamit’in İslam’ı bir ideoloji olarak kullanması Osmanlılık ideolojisini, psikolojik ve kültürel bakımdan tamamlamıştır. İslamcılık, dinden yani İslamiyet’ten kaynaklanan bir ideoloji olarak toplumun Müslüman kesiminin din esasına dayanarak bir millet hâlinde biçimlenmesini ve o şekilde siyasi açıdan bilinçlenmesini sağlamıştır.”¹⁰⁵

Kimlik tanımının bu şekilde resmileştiği Osmanlı toplumunda bir yandan da Batılı düşüncenin kaynaklık ettiği farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerden hareketle Osmanlı toplumunun belli bir kesimi Avrupaî tarzda bir düşünce yapısını benimseyerek kendisini her alanda bu yeni yaşantıya dahil etmeye çalışmıştır. Ancak oldukça hızlı gelişen bu değişim sürecine ayak uydurmaya çalışan birey iki kültür arasında bir kimlik bunalımı yaşayacaktır. “Batılılaşma bağlamında yaşanan bu değişimin toplumun aynası olan romana değişik boyutlarla yansması ve farklı izdüşümlerinin olması yadsınamaz. Türk edebiyatında kimlik bunalımı özellikle II. Meşrutiyet sonrası Batılı yaşam standartlarıyla yaşanan çatışmayla belirginlik kazanır.”¹⁰⁶

Bu çatışma ortamında millî kimliğin sağlıklı bir şekilde anlatılması, tasvir edilen toplumun millî değerlere yaklaşımı, coğrafi bölgenin kültürel özelliklerini yansıtan düşünceler ve yazarın dünya görüşünden etkilenmektedir. Bu açıdan baktığımızda Halit Ziya’nın romanları İzmir ve İstanbul’da yazılmıştır. Halit Ziya, yazarlık serüveninin ilk dönemlerini İzmir’de geçirir. Roman türündeki ilk eserleri arkadaşlarıyla çıkardıkları *Hizmet* gazetesinde tefrika edilir. Yazar, edebiyatımıza yeni giren roman türündeki ilk eserlerinde hikâye benzeri bir anlatım tekniği ile basit, düşünce derinliği olmayan aile içi olayları anlatır. “İzmir devresi romanlarında iki erkek arasındaki bir kadın ya da iki kadın arasındaki bir erkek çatışmasına dayalı bir kompozisyonu kullanır. Eserler dönem edebiyatının tipik bir özelliği olarak daha çok aile ilişkilerine dayalıdır. Ancak *Ferdi ve Şürekâsı*’ndan itibaren aile içi meselelerin

---

¹⁰⁵ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 71.

¹⁰⁶ Nurullah Ulutaş, Emine Ulu, “Türk Romanında Kimlik Bunalımı”, *Turkish Studies*, Volume 10/8 Spring 2015, p. 2095-2114

sosyal meselelerle birlikte verildiği bir döneme geçilir.”¹⁰⁷ Roman türündeki ilk ürünler olmaları, Tanzimat roman ve hikâyelerinin etkisi nedeni ile İzmir dönemi romanlarında yerli ve millî unsurların ağırlıkta olduğunu görmekteyiz.

Bununla birlikte Halit Ziya, ilk romanların kahramanlarının kimliklerini çizerken yer yer hissettirdiği Batılı kimlik izlerini İstanbul’da yazdığı romanlarında daha somut bir şekilde görmekteyiz. Zengin bir aileye mensup olan Halit Ziya, her ne kadar modern bir yaşantının içerisinde büyüse de fikir ve sanat alanındaki düşünceleri bir süreç içerisinde şekillenecektir. Bu şekillenmede almış olduğu Avrupaî tarzdaki eğitimin, okuduğu Batılı tarzdaki eserlerin, amcası ile kısa bir süre de olsa yaptığı Paris gezisinin ve öğrendiği Fransızca’nın etkisi yadsınamaz. Romanlarındaki bireysellik, Halit Ziya’nın bu süreçte oluşturduğu Batılı düşünce motifleriyle süslü dünya görüşüyle birlikte yerini toplumsallığa bırakacaktır. Halit Ziya’nın edebî kişiliğinde yaşanan bu kırılma noktasına hayranlık duyduğu İstanbul’a çeşitli vesilelerle yaptığı ziyaretlerin etkisini de unutmamak gerekir. Nitekim bu dönem İstanbul’u sanat, siyaset ve kültür faaliyetlerinin merkezi durumundadır. Avrupaî yaşam tarzının en yoğun şekilde hissedildiği İstanbul’da yaşamak, İstanbul siyasetinin havasını solumak, sanat ve edebiyat faaliyetlerine yakından vakıf olmak, yeni yeni sanatçıları ve fikirleri tanımak Halit Ziya’nın Servet-i Fünun dönemi romanlarının atmosferini oluşturacaktır. Bu noktada Halit Ziya’nın benimsediği realizm akımının etkilerine de değinmek faydalı olacaktır. Olay ve kişileri gerçekçi betimlemelerle ele almayı gerektiren realizm, bu sayede hem karakterlerin kişilik ve kimlik özelliklerini hem de toplumsal yaşamın ana hatlarını gözler önüne serer.

Bu bağlamda millî kimlik olgusuna dahil edebileceğimiz ilk düşünceleri *Bir Ölümlün Defteri*’nde görmekteyiz. Romanda, Hüsam ve Vecdi arasında geçen bir diyalogda Vecdi muharebeye katılacağını ifade ederek bir millet adına muharebeye katılmanın sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

“O vakit dedim ki:

---

¹⁰⁷ Hülya Argunşah, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Romanı”, *Türkiye Araştırmaları, Literatür Dergisi*, C. 4, S. 8, İstanbul 2006, s. 78.

— Hüsam, ben gidiyorum.

— Nereye?

— Muharebeye (savaşa).

— Muharebeye mi? Çıldırıyor musun?

— Hayır, aksine hiçbir zaman bu kadar akla mâlik (sahip) olduğumu hatırlamıyorum.

— Lakin ne yapacaksın?

—Muharebede ne yaparlar? Devlete millete hizmet ederler değil mi? Şu damarlarımda o iki velinimetin ekmeği ile cevelan eden (akan) kanı burada, meskenet ve atalet (miskinlik ve tembellik) içinde kurutmak, onun her katresinde (damlasında) inşial eden şebabı (alevlenen gençliği) bir hiçlik içinde söndürmekten ise sahibine iade etmek hayırlı değil mi?"¹⁰⁸

Romanda, Vecdi'nin bu ifadeleri devlet ve millet kavramlarına büyük bir kutsiyet yükleyen milletin bu iki değer karşısındaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. "Millî kimlik, bir millete mensubiyetin özellikleridir; o kişiyi, başka milletlere mensup olanlardan ayıran, onu farklılaştıran kültürel özelliklerdir; dil, din, müzik vb. İlk bakışta kavranabilen bu özelliklere *nesnel kimlik* diyoruz. Bu özelliklerden bir veya birkaçını gördüğümüzde, o insanın milliyetini/kimliğini anlarız ve ona göre davranırız."¹⁰⁹ Somut olan bu göstergelerle bireyin içinde yaşadığı topluma, üzerinde yaşadığı toprak parçasına yüklediği mensubiyet duygusunun birleşmesi ile millî kimlik bütünlük kazanır. Ancak burada Vecdi'nin muharebeye katılma kararı verdiği süreçteki psikolojik durumu da oldukça önemlidir. Vecdi halasının kızı Nigâr'a âşıktır, ancak o Hüsam'ı sevmektedir. Bu süreçte Vecdi'nin, harbe katılma kararını güçlü bir millî kimlik duygusuyla vatani bir görev sorumluluğuyla mı yoksa karşılıksız aşkın verdiği üzüntüyle harp meydanını bir kaçış, gerçeklerden uzaklaşma alanı olarak gördüğü için mi aldığı belirsizdir. Bir savaş sürecinde olan devletin millî şuuru sağlam olan bütün bireyleri vatan için mücadele etmenin bilincindedirler. Fakat Vecdi ise arkadaşlarının muharebeye katılma konusundaki konuşmaları duyduktan sonra bu bilinci kazanır, öyle ki şahit olunan konuşmalardan önce

---

¹⁰⁸ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 126-127.

¹⁰⁹ Nevzat Köseoğlu, *Türk Olmak Ya Da Olmamak, Millî Kültür, Mozaik Kültür, Etnisite*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 84.

Vecdi’de böyle bir millî bilinç hissedilmez. Bu nedenle Vecdi’nin muharebeye katılmaya karar vermesinin sebebini karşılıksız aşkın bir neticesi olarak görebiliriz.

Mai ve Siyah’ta Ahmet Cemil, Hüseyin Nazmi’ye şiir sanatı hakkındaki görüşlerini ifade ederken vezin ile şiirin uyumlu olması düşüncesine değinmektedir. Söz konusu vezin ve şiir uyumunun millî ölçümüz olan hece ölçüsü ile de sağlanması gerektiğini düşünmektedir; ancak Arapça ve Farsça’nın istilasına uğrayan Türkçe ile bunun mümkün olmadığını belirtmektedir.

“O ahengi husule getirmek için bizim elimizde haddi zatinde (zaten) bir musikiden ibaret bir veznin tarabı (çoşkunluğu) varken niçin nazmımızın eczasına (şiirimizin aruz ölçüsü parçalarına) dikkat ettiğimiz gibi mişvarında da veznin şiir ile hemdem olmasına dikkat etmeyelim?.. Hece veznine de bu hizmeti ifa ettirmek (yaptırmak) mümkün olabilirdi, Eğer Türkçe kendi halinde kalsaydı. Fakat lisan Türkçelikten çıkınca, Arabî’nin Farsî’nin istilasına maruz kalınca (Arapça’nın ve Farsça’nın işgaline uğrayınca)... Şimdi bir şiir söyleyiniz ki... Sözün bu noktasına gelince kendisini kaybeder, vezin hakkında bitmez tükenmez nazariyelerini (kuramlarını) anlatırdı.”¹¹⁰

Türk dilinin Arapça ve Farsça’nın etkisinde kaldığını belirten Ahmet Cemil bu sebeple hece veznini kullanarak şiir ve veznin uyumunu sağlamanın güçlüğünden bahseder. Bu yöndeki ifadeleri millî kimliğin temel taşlarından biri olan sade dilin önemini ortaya koymaktadır.

“Yaşayan bir organizma olarak dil, kültürün en önemli taşıyıcısı ve parçasıdır. İnsan türüne özgü olan dil, milli kimliğin oluşumunda etkilidir. Dil özelliklerini insanın bilinçaltından alır. Milletın zekâsı, espri anlayışı, hayat felsefesi, eleştirileri hep dil yapılarında anlamını bulmuştur. Dilin edimi insanın bilinçaltını etkilemekte olduğuna göre, dil edinimi ile millî kimlik edinilir. Dilin bu edinimdeki fonksiyonu milleti oluşturan en önemli unsurdur.”¹¹¹

Dilin sadeleşmesi konusundaki düşüncelerini Ahmet Cemil aracılığı ile ifade eden Halit Ziya, sadeleşme konusunda sadece Arapça ve Farsça’yı hedef almaktadır. Ahmet Cemil romanda yabancı dillerden Arapça ve Farsça’ya itiraz ederken başka bir yabancı dil olan Fransızca’ya hayranlık duyar. Burada taraflı bir tutum söz

¹¹⁰ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 130.

¹¹¹ Mine Damla Özdemir, *Ziya Gökalp’in Şiirlerinde Dil, Milli Kültür ve Aidiyet Kavramlarının Göstergebilim Açısından İncelenmesi*, (Danışman: Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010. s. iii.

konusudur. Tanzimat’la başlayan Avrupa hayranlığı dönem insanını bilinçsiz bir dil arayışına yöneltmiştir. Zengin ve gösterişli bir yaşam süren bu insanlar günlük hayatlarında birkaç Fransızca kelime kullanmayı bir saygınlık göstergesi olarak değerlendirmişlerdir. *Aşk-ı Memnu*’da Nihal ve Behlül arasında geçen bir diyalog şöyle verilir:

“Behlül’ün bu sözü kulaklarında, istirhamlar dökerek (yalvararak), sanki helecanından çırpınarak tekerrür ediyordu; Nihal, sapsarı, bir kelime söylememek için dudaklarını sıkarak, gözlerini yumdu ve uzun bir baş eğmesiyle evet dedi; sonra birden kamçısının uzun bir temasıyla atın karnını okşayarak arabayı yıldırım süretiyle sürdü, Fransızca olarak:

—Lakin susunuz, rica ederim, dedi; birazdan, yukarıda, çamlıkta... Sizin Beşir’den haberiniz yok. Beşir hasta...

Sonra derin bir göğüs geçirerek ilave etti:

—Ve fena hasta...¹¹²

Görüldüğü gibi Türkçeyi sadeleştirmek düşüncesi ile Arapça ve Farsça üzerinden mesajlar veren yazar, Nihal ile Behlül gibi iki Türk kahramanın günlük konuşmalarını bile Fransızca olarak yansıtır.

Yazarın Türkçenin sadeleşme süreci ile ilgili çelişkili düşüncelerine başka örnekler vermek de mümkündür. *Aşk-ı Memnu* romanında idealize edilen roman kişilerinin neredeyse tamamı Fransız bir mürebbiyenin eğitim ve terbiyesinden geçerek, modern ve Avrupaî bir öğrenim hayatı olan karakterlerdir. Bu atmosferde millî kimlik temellerinin oluşması oldukça zordur. Romanda çocukların yabancı dillerinin gelişmesi için tercih edilen Fransız bir mürebbiye bulma hassasiyetini Türkçe için görememekteyiz. Arapça ve Farsça’yı şiir üzerindeki tartışmalardan hareketle kıyasıya tenkit eden Halit Ziya, küçük yaştaki çocuklara Fransız mürebbiyeler tarafından Fransızca öğretilmesine itiraz etmez. Hatta her romanında buna benzer bir dil eğitimi tasviri yaparak Fransızca öğrenimini adeta özendirir. Oysaki dil millî kimliğin gelişmesinde, nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasında en önemli unsurdur. Küçük yaşlardaki çocukların Türkçe eğitimi millî kimliği sağlam bireylerin yetişmesi açısından oldukça önemlidir.

---

¹¹² Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 440 - 441.

“Nihal, devrine göre modern ve Avrupaî bir eğitim ve öğretim görmüştür. Piyano, nakış, yabancı dili iyi bir şekilde öğrenmesine rağmen, Türkçesine pek dikkat verilmeyişi dikkat çekicidir. Yabancı bir mürebbiye tutabilecek maddî imkânlarla sahip Adnan Bey, çocuklarına bir Türkçe hocası aramayı aklına bile getirmez, kendi meşgul olmayı tercih eder. Kültürlü bir insan olmasına rağmen Adnan Bey bir öğretmen değildir ve öğretmenliğin ilk şartı olan sabır onda yoktur. Nitekim, muayyen fasılalarla defalarca başlayan Türkçe dersleri, kısa zamanda sıkıntı veren ve unutulmuş anlar olur.”¹¹³

Nesl-i Ahîr'de ise millî kimlik konusundaki ilk çelişkiyi Süleyman Nüzhet'in kişiliğinde görmekteyiz. Romanda Süleyman Nüzhet'in Taksim'de, Bon Marche'de, Luxembourg'da gezerken giydiği kıyafetler, taktığı aksesuarlar betimlenirken Avrupalı görünüşün altındaki Türk kimliğinin tamamen gizlendiği ifade edilmektedir. Batılı tarzdaki giyim-kuşama tercih eden, davranış biçimlerini ustalıklı sergileyen Süleyman Nüzhet adeta Türk kimliğinden sıyrılmış bir insan görünümündedir. “Taksim Bahçesi'nde, Bon Marche ile Luxembourg arasında, pek nadir kullandığı tek gözlüğüyle ona tesadüf edenler, henüz dün Paris'ten gelmiş bir sefaret memuru mişvar (tavır) ve kıyafetinden bir dakika ayrılmayan giyişi, yürüyüşü altında sağlam bir Türk unsurunun ihtifagüzün olduğuna (gizlenmeyi seçtiğine) ihtimal veremezlerdi.”¹¹⁴ Millî kimlik, hem görünüş hem davranış hem de düşünce açısından bir bütünlük gerektirir. Millî kimlik duygusu kuvvetli olan birey yaşadığı coğrafyaya bağlıdır; manevî değerlere, kültürel yapıya uygun davranır. Ancak yazar tarafından idealize edilen insan tipini temsil eden Süleyman Nüzhet'in kişiliği bu bütünlüğü yansıtmamaktadır. Buna rağmen Zeynep Kerman, romanın esas kahramanları olan Süleyman Nüzhet, İrfan ve Şakir'i Avrupa'da ve Türkiye'de Batılı eğitim yapan okullarda yetişen, vatansever, çağdaş kültürle Türklük şuurunu sentezlemiş aydınlar olarak görür.¹¹⁵ Söz konusu roman kişileri, İstanbul'un gidişatını beğenmeseler de yönetim anlayışından ve özellikle hafiyelik teşkilatından şikâyetçi olsalar da memleket için kaygılanan tiplerdir. Ancak bu kaygı tek başına sağlam bir millî kimlik bilincini yansıtmamaktadır. Bir milletin gelecek kaygısı politik düşüncenin dışında, dildeki yozlaşma, kültürel aşınma, ahlak değerlerinin

---

¹¹³ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 103.

¹¹⁴ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 26.

¹¹⁵ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 115.

kaybolması gibi birçok alanı kapsar. Romadaki son neslin kaygısı ise daha çok idarenin bir şekilde değiştirilmesi kaygısıdır. Bu değişimin gerektirdiği yöntemleri ifade eden Süleyman Nüzhet, ilginç fikirler ortaya koyar. Mevcut sosyal şartlar içerisinde bir kurtuluş ümidi arayan Süleyman Nüzhet, kurtuluşu sadece idarenin değişiminde değil damarlarda yavaş yavaş gezinen Asya kanını değiştirmekle mümkün görmektedir.

“Bu şerait-i ictimaiye (sosyal şartlar) dairesinde Süleyman Nüzhet bir ümmid-i reha ü necat (bir kurtuluş ümidi) beslemiyordu; kendisinden, etrafındakilerden, işte İrfan’dan, Şakir’den başlayarak memleketi sertâser (baştan ayağa) öyle bir unsurla memlû (dolu) buluyordu ki bunun üzerinden sihr-âmîz bir nefha (sihirli bir esinti) geçip de sade idareyi, mâîşeti değil, kanı - o damarlarımızda dinlene dinlene, düşüne düşüne yuvarlanan Asya kanını değiştirmedikçe asırlar geçse yine böyle olacaktı.”¹¹⁶

Terakki düşüncesini bu kan değişimine bağlayan Süleyman Nüzhet, bir sonraki safhada Türk ırkının farklı nesillerden meydana geldiğini ifade eder. Türk ırkının yaratılışından gelen bir gevşekliğe düşer olduğu görüşünü savunan Süleyman Nüzhet, Türklerin Akdeniz sahillerinde kaslarını yeni hayat faaliyetlerine alıştırmaları gerektiğini vurgular.

“O zaman Süleyman Nüzhet, uzun nazariyat-ı irkiyeye (ırklarla ilgili teorik bilgi vermeye) girdi, Asya unsurlarını tadvik etti, Türklerin münâselât-ı mütehalife (farklı nesiller) arasında tâbi oldukları tesirâtı keşf etmek istedi; bu rehabet-i fitriyenin (yaratılıştan gelen gevşekliğin) muhit ve mâîşete, rivayat-ı tarihiye vü âdât-ı mevruseye taalluklarını (tarihteki rivayetler ve atalardan kalan âdetlerle bağlantılarını) saydı; ve netice itibarıyla, Asya’yı sagîrede, (küçük Asya’da) İstanbul’da, sevhil-i bahr-ı sefidde (Akdeniz sahillerinde) bu unsuru, eğer silkinip adalatını hayat-ı faaliyeye alıştırmayacak olursa, anâsır-ı sâire arasında öyle bedbinane âkıbetlere mahkûm buldu ki nihayet kendi nazariyatından kendisine de hafakan gelerek ayağa kalktı.”¹¹⁷

Geleneği ve tarihi bakiyeyi reddeden bu görüşler roman kişilerindeki millî kimlik kaybını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Romanın asli kişilerinin kültürel mirasın reddiyle başladıkları Batılı kimlik inşası süreci bir yönü ile de kişilerdeki aşağılık kompleksinin bir göstergesidir denilebilir.

---

¹¹⁶ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 334.

¹¹⁷ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 334-335.

“Modern insan, yapı itibariyle geleneğe ait değerlerinden sıyrıldığı ve köksüzlük hissi ile toplum içinde var bulunduğu için eline geçen her türlü manevî değeri tüketip atar. Bu kullan-at döneminde birey, şahsına ait kimlikleri de sürekli tüketecek ve yeniler ile değiştirme hissiyatı yaşayacaktır. Bireyde oluşan kimlik bunalımı sonucu çöküş kaçınılmaz olacaktır.”¹¹⁸

Türk ırkı hakkında birçok tafsilatın yer aldığı romanda Şadi Revnak, Türkler hakkında şunları söyler:

“Kur’a efradından (kur’a ile askere alınanlarda), vilâyet ahalisinden, bilhassa asıl Türk yatağı olan yerlerde bazı emrazın da inzımam-ı tahribatıyla (bazı hastalıkların da yol açtığı tahribatların eklenmesiyle) âdeta kemiklerin bozulup boyların kıaldığından bahsetti; sonra İstanbul çocuklarını, fena beslenen, fena yaşatılan, müteaffin (kötü kokan) havalar içinde, kapanç (kapalı) odalarda, pamuklarla, tartılarla, hırkalarla büyütülen göğüsleri kabarmış, omuzları çıkmış, boyunları incelmış, bacakları eğrilmiş çocukları anlattı.”¹¹⁹

Görüldüğü gibi Türk ırkının kökenlerine kadar inilerek ortaya konan bu düşüncelerin ardında millet geçmişindeki başarıları, tarihe yön veren bir medeniyetin bakiyesini reddetme duygusu yatar. Millî kimliğe, millî aidiyet duygusuna ters düşen bu ifadeler Batı düşünce tarzının yoğun tesiri altındaki son nesli bir anlamda kimliksizliğe götürmüştür, denilebilir.

Bütün bunlara rağmen romanda millî kimlik bilincine sahip olan karakterleri de görmek mümkündür. *Nesl-i Ahîr*'de millî kimliği sağlam temellere oturan kişilerin başında Nefise Hanım gelir. Değişime ve gelişime, yeniliğe asla karşı olmayan Nefise Hanım, gelenek ve göreneklerine bağlı, giyinişi, düşünüşü yönüyle tam bir Türk kadınıdır. Değişime ve yeniliğe karşı olmamakla birlikte buna gerçekçi bir sınır koyabilen bir yapısı da vardır. Süleyman Nüzhet bu ideal davranışları nedeni ile Nefise Hanım'a saygı duyar ve bütün Türk kadınlarının yanında gerektiğinde dur diyebilecek bir büyükanne olarak bulunmasını ister.

“Nefise Hanım İstanbul hayat-ı kibaranesinin en ziyade hoş giden numunelerinden biriydi. O, Şarklılığa, Türklüğe ait olan kadın hayatının en küçük inhiraflarından (sapmalarından) bile âzade müstevî (hep aynı tarzda) yolunu âsûde ve emin hatvelerle (rahat ve emin adımlarla) geçerek etrafında vukua gelen tahavvülata (değişimlere) itiraz etmeyerek, tayib ü muaheze eden

---

¹¹⁸ Gamze Özgül, *Rasim Özdenören'in Hikâyelerinde Moral Değerlerin Çözülüşü ve Kimlik Bunalımı*, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 112.

¹¹⁹ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 415.

(ayıplayan ve kınayan) nazarlarla bakmayarak, bütün kızlarını, torunlarını alacakları terbiyede, giyecekleri elbisede serbest bırakarak, hatta onların bu vadide sakatatından (düşmelerinden) masum kalmalarına da takayyüd ederek (çalalayarak) kendisi öteden beri tarih-i maişet-i milliyede kurundan kuruna intikal eden müraat u âdâta (millî yaşayış tarihimizde zamandan zamana intikal eden görenek ve geleneklere) sadık kalmıştı. Onda katâ (asla) taassup yoktu; bilâkis her fikr-i teceddüdü (yenilik düşüncesini) her teşebbüs-i terakkiyi hoş bulan mütekayyid bir nazar- tecessüsle (her ilerleme girişimini hoş bulan dikkatli bir öğrenme bakışıyla) etrafının cüretini teşvik edercesine vüsat-ı fikr-i bürhanları (görüş genişliğinin delillerini) göstermekten hazzederdi. Yalnız zemin-i namusta onun hiçbir müsaadeye tahammül etmeyen bir vaz-ı tayibi (ayıplama tavrı) vardı.”¹²⁰

Romanlardaki millî kimliğin bir başka yönü de İstanbul’da yaşayan ve çoğunluğu azınlıklardan oluşan yabancı kimliklerdir. Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti de dinî kimliği ile şekillenmiş bir yapıya sahiptir. Toplumsal ayırışma ve sosyal grup tanımları dinî bir şekillendirmeye sahiptir. Öyle ki devletin milletle olan münasebetlerinin başında gelen vergi sistemi bile dinî kimlikler üzerinden belirli prensiplere göre düzenlenmiştir. “Osmanlı millet nizamı belli bir coğrafyada yaşayanlar kadar, dağınık yerleşme biçimi gösteren ve bazen aralarında dil vahdeti olmayan (Musevîler gibi) grupların da imparatorluğun ömrü boyunca kültürel değilse de dinî kimliklerini korumasını sağlamıştır. Hatta o kadar ki bu sistem sayesinde, dinî kompartımanın içinde geçişme ve kimlik özümsemeleri olmuştur.”¹²¹ Ağırlıklı olarak dinî kimliklerin şekillendirdiği Osmanlı toplumunda Türk kimliğinin dışında birçok yabancı kimliğe de rastlanmaktadır. Ticaret, sanat, siyaset gibi birçok alanda yabancı kimliğe sahip insanlarla karşılaşabiliriz. Halit Ziya’nın romanlarında yabancı kişilerin yoğunluk kazandığı alanlar köşkler ve yalılardır. Tanzimat’tan sonra benimsenen Avrupaî yaşam tarzı köşklere ve yalılarda farklı etnik unsurlara da birer hizmet alanı temin etmiştir. Nitekim köşklere, yalılarda varlıklı ailelerin hizmetindeki helayıklar, mürebbiyeler, uşaklar, hizmetçiler farklı millî kimliklerin yaygın olarak görüldüğü hizmet alanlarıdır.

“Gözler hep Ahmet Cemil’den hizmetkâra –galiba Bilal- Bilal’den Ahmet Cemil’e gidip geliyordu. Zenci hemen beyazlanmak raddesine

---

¹²⁰ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 233-234.

¹²¹ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s. 177.

(derecesine) gelmişti... Sonra ne oldu? Ahmet Cemil artık ötesini bilmiyor, o kadar tahattur ediyor. Çocuklukta hep böyle değil midir?”¹²²

Toffler’a göre toplumsal değişimlere koşut olarak birey ve grup kimliklerinde yapısal değişimler ortaya çıkmaktadır.¹²³ Birey içinde bulunduğu sosyal, siyasal şartların etkisiyle kimlik algısını yeniden şekillendirebilir. Özellikle İstanbul’un demografik yapısı bu dönemde oldukça karmaşıktır. Birçok millî kimliğin varlık gösterdiği İstanbul’da karşılaşılan bazı şartlardan, ihtiyaçlardan dolayı insanlar millî kimliklerini gizlemişlerdir.

“Bugün Alman olduğunu iddia ederken ertesi gün Sofya Yahudilerinden olduğu anlaşılan, geldiği zaman bir İtalyan kocadan dul kalmış görünerek bir hafta sonra hiç tehhül etmediğini (evlenmediğini) ağzından kaçırarak kadar yalancılıkla hatırası sağlam olmayan bu mürebbiyelerden o kadar korkmuştu ki Adnan Bey kızı için başka çareler düşünmeye başlamıştı.”¹²⁴

Aşk-ı Memnu romanında geçen bu bölüm kişinin millî kimlik tanımını içinde bulunduğu şartlara göre yeniden şekillendirdiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Halit Ziya’nın romanlarındaki millî kimlik algısı, roman kişilerinin metin akışı içerisinde ifade ettikleri düşüncelerin arka plana yerleştirilmiştir. İlk bakışta bazı roman kişilerinin beyan ettikleri fikirler ve sergiledikleri davranışlar sağlam bir millî kimlik algısı oluştursa da düşüncelerin alt yapısı gerçek anlamda bir millî kimlik kaybına işaret etmektedir. Öyle ki Avrupaî yaşam ve düşünce tarzının koşulsuz bir şekilde benimsendiği bu dönemde güçlü bir millî kimlik duygusu inşa etmek nerdeyse imkânsızdır. Nitekim yazarın Türkçenin sadeleşmesi konusundaki Arapça ve diğer diller arasındaki taraflı tutumu, Süleyman Nüzhet’in Avrupaî tarzındaki görüntüsü ile birlikte Türk ırkıyla ilgili görüşleri roman kahramanlarının millî kimlik anlayışından uzaklaştıklarını göstermektedir.

---

¹²² Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 49.

¹²³ Alvin Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*, (çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1977, s. 177-178.

¹²⁴ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 85.

3.2. Yozlaşan Ahlâkî Kimlik

“Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağtöre”¹²⁵ şeklinde tanımlanan ahlak din, gelenek ve töreyle edinilen davranışlar bütünüdür. Bazı toplumlarda ağırlıklı olarak dinî bir yoğunlukta olan ahlak anlayışı bazı toplumlarda ise töreden ve geleneksel örüntüden daha fazla beslenir. “Ahlak: yanlış ve doğru, iyi ve kötü, erdem ve kusur ile yaptıklarımızı ve yaptıklarımızın sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir.”¹²⁶ Bu değerlendirmede bireyin davranışları din, örf ve adetler, töre ölçütlerine göre anlamlandırılır. “Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden uzaklaşmak, bozulmak, dejenere olmak, tereddi etmek.”¹²⁷ şeklinde tanımlanan yozlaşma ise var olan değerlerin, müspet ilkelerin özünden uzaklaşması anlamına gelir. Ana kaynağı din olan, toplumun gelenek-görenekleri ve değer yargıları ile şekillenen ahlak kurallarının özünü yitirmesi, sıradan hale gelmesi de ahlakî yozlaşmayı ifade eder.

Osmanlı toplumunda ahlâkî kimlik daha çok dinî öğelerin ön planda olduğu bir yapıya sahiptir. Tanzimat’la birlikte dinî öğelerin temellendirdiği bu güçlü yapı hızla bozulmaya başlamıştır. Özellikle yabancılar tarafından gerçekleştirilen işgaller, yabancı unsurların İstanbul’da artması bu süreci hızlandırmıştır. “Batılılaşma hareketleriyle eğlence anlayışında önemli değişiklikler olsa da asıl değişimleri savaş ve işgaller getirmiştir. Uzun yıllar süren savaşlar ve arkasından yaşanan işgal ile şehir sosyal, kültürel ve ahlaki yönden çökme noktasına gelmiştir. Şehir, tarihinde görülmemiş bir nüfus artışıyla karşı karşıya gelmiş, alkol, kumar, fuhuş ve pek çok salgın hastalık hızla yayılmıştır.”¹²⁸ Avrupaî yaşam biçiminin bazı zengin kesimler tarafından benimsenmesi Osmanlı toplumundaki kadın-erkek rollerini de olumsuz yönde etkilemiş ve ahlakî yozlaşmanın hızlanmasına sebep olmuştur.

---

¹²⁵ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/08>, 11, 2018.

¹²⁶ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s. 15.

¹²⁷ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.(16,05,2019)

¹²⁸ Cafer Ulu, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme”, (1914-1922), *Tarih Dergisi*, S. 58, İstanbul 2013, s. 114.

Nurettin Topçu, toplumdaki ahlâk bunalımının sebepleri arasında, millî hayatın temellerinin sarsılmasını, millî tarihe veda edilmek istenmesini, geleneklerin yeni nesiller tarafından itham edilmesini göstermektedir.¹²⁹ Tanzimat'la birlikte Batı edebiyatı etkisiyle yetişen, Avrupa'da eğitim gören, Batılı bir düşünce yapısıyla evrilen yeni nesil geleneğe, geçmişe ve yerleşik kültürün birçok unsuruna karşı çıkan bir düşünce yapısını benimsemiştir. Ahlakî değerler de bu yeni neslin bakış açısıyla mevcut formlarından uzaklaşmış, yozlaşmış ve ihtiyaçlara cevap verir bir esneklikte değerlendirilmeye başlanmıştır.

Toplum ahlakındaki bu keskin kırılmayı Halit Ziya'nın romanlarında anlatılan vakalarda da görmek mümkündür. Romanlarda ahlakî yozlaşmanın en belirgin izlerini kadın-erkek ilişkilerinin niteliğinde görmekteyiz.

Bu bağlamda *Sefîle* romanında sosyal hayatın akışı içerisinde sergilenen genel ahlâka aykırı, bireyin ve toplumun değer yargıları ile bağdaşmayan birçok yaşantı ile karşılaşmak mümkündür. Romanda eşi öldükten sonra zevk ve sefa âlemine düşen Mihriban Hanım'ın genç bir erkekle olan ilişkisi şöyle betimlenir:

“Bir gün, bilmem niçin kemal-i telâşla (çok aceleyle) selâmlık dairesini harem dairesine birleştiren odaya girdim. Kapıyı açar açmaz gözlerim garip bir manzaraya tesadüf etti. Validem, evet validem, hiç tanımadığım, o zamana kadar asla görmediğim bir erkeğin dizleri üzerindeydi. O kadar hayret ettim, hususiyle o kadar korktum ki bir hareket etmeye, geri dönüp avdete (odama gitmeye) muktedir olamadım (güç bulamadım).”¹³⁰

Mihriban Hanım, içerisinde yaşadığı sosyal çevrede çöken ahlakî yapının en önemli temsilcilerinden biridir. Kocasından kalan mirası genç erkeklerle zevk ve eğlence peşinde tükettikten sonra maddi açıdan zor durumda kalır. Zengin köşklarine ve yalılarına gezintiler yapmaya devam eder ve buradaki hanımlarla muhabbetler kurar. Bu sayede kendi evlerinde fuhuş batağına düşen kızı İkbâl'e de müşteri bulmaktan geri durmaz. Bu durumdan şikayetçi olan İkbâl'in derin bir ruh sıkıntısı içinde Mazlume'ye ettiği itiraf, fuhuş batağı içerisinde kıvranan bir kadının iç muhasebesini yansıtır.

---

¹²⁹ Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizâmı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 113.

¹³⁰ Uşaklıgil, *Sefîle*, s. 44.

“Fuhuş! Ne müstekreh (irenç) kelime!.. Ecnebî (yabancı) birtakım adamların enîsi (dostu) olmak, nefret ettiğin kimselere en tatlı sözleri ibzal etmek (bol bol söylemek), muhabbet göstermek; onları memnun etmek için her türlü yeisleri (acıları), kederleri unutmaya çalışarak gülmek; ağlamak istediğin zamanlar sürur (neşe) göstermek; vücudunu bir ecnebinin huzuzat-ı nefsanîyesine hadim etmek (nefsine ait zevklerin hizmetçisi yapmak); kendi zatından tecerrüt ederek (sıyrılarak) başkası için yaşamak; dünyada her türlü lezzetten mahrum olup da sairlerinin sürurunu husule getirmek (başkalarını neşelendirmek)... Ah Mazlume, çıldıracağım... Sen beni mes’ut mu yaşıyor zennediyorsun?..”¹³¹

İçinde bulunduğu durumdan bu derece şikâyetçi olan İkbâl, evliliği süresince de bu tarz ahlak dışı ilişkiler kurmaktan geri durmamıştır. Cinsel arzularına bir türlü hakim olamayan İkbâl, evliliğinde cinsel ve duygusal tatmini bulamayınca kocasını aldatma yoluna gitmiştir.

“İkbâl, bir vakitler Mihriban’ın habasetinden (alçaklığından) ikrah eden (iğrenen) İkbâl, kudsiyet-i izdivacı (evliliğin kutsallığını) tahkîr ediyordu (hor görüyodu). Ebedî bir rabita-ı hayatı (sonsuz bir hayat bağı) muvakkat bir zevk-i şehvanîye (geçici bir cinsel zevke) feda ediyordu. Bu birinci aşkı birçok muaşakalar (sevişmeler) daha takip etti; hayatım galeyanlı, heyecanlı bir surette tahavvül etti (değişti). Bu esnada ne gibi hislerle mütehassis olduğumu (ne gibi duygular yaşadığımı), kalbimin nasıl aşklara cilve-gâh olduğunu tarif edemem...”¹³²

Ahlâkın kişisel bir yönü olduğu gibi toplumsal yönü de vardır. Bir toplumda birlik ve beraberliği sağlayan, bireylerin hak ve hukuklarına saygıyı telkin eden ahlâk aynı zamanda toplumsal düzenin soyut belirleyicisidir. Evlilik de toplumun temelini oluşturan aile kurumunun ilk adımıdır. Evlilik, dinî, ahlâkî ve kültürel normlar etrafında oluşturulan kuvvetli bir bağıdır. Bu süreçte kadın ve erkeğe çizilen roller, her iki tarafında riayet etmesi gereken temel ilkeler vardır. Bu ilkelerde biri ve belki de en kuvvetli olan her alanda eşlerin birbirine olan sadakatidir. Türk ve İslam ahlakı ile yetişen Osmanlı toplumunda da evlilik ve bunun somut bir sonucu olan aile kurumu da önemlidir. İkbâl’in evlilik ahlakına son derece aykırı olan böyle bir davranış sergilemesi de ahlâkî yozlaşmanın farklı bir boyutunu ortaya koyar.

---

¹³¹ Uşaklıgil, *Sefîle*, s. 55.

¹³² Uşaklıgil, *Sefîle*, s. 53.

Buna benzer bir davranış *Nemide* romanında da karşımıza çıkar. Şevket Bey kızı Nemide'nin sıhhati gereği Kanlıca'daki köşke avdet etmek gereği duyar. Uzun bir süre kullanılmayan köşkü yeniden düzenler ve yeni bir anlayışla döşemelerini ikmal eder. Romanda, Nail'in köşkün deniz yönündeki korulukta geceleri Nahit ile gizlice görüşmeleri ve bir zaman sonra yakınlaşmaları tasvir edilmektedir.

“Nail'in başı hafif bir temas ile göğsüne dokunuyordu. Mukavemet edilmez (karşı konulamaz) bir cazibe iki gencin dudaklarını birleştirdi; uzun bir buse bu ateşlerle tutuşmuş dudakları bir müddet kilitledi. Nahit, ruhu kopuyormuş gibi bir şiddetle dudaklarını ayırdığı zaman başı dönüyordu. Fırlayarak ayağa kalktı;

—Oh! Kaçalım, kaçalım! dedi.”¹³³

Aralarında nikâh akdi olmayan kadın ve erkeğin tek başlarına bir arada bulunmaları, birbirlerine dokunmaları ve öpüşmeleri, dönemin ahlak anlayışına uymayan davranış biçimleridir. *Nemide* ile nişanlandıktan sonra Nahit ile de görüşme tutkusunu yenemeyen Nail, dönemin ahlakî değerlerine uymayan bir tutum içerisinde.

Mai ve Siyah romanında, kadın-erkek ilişkilerindeki ahlakî değişkenliklerin temsilini Raci oluşturmaktadır. Özellikle evli ve çocuk sahibi olmasına rağmen muhtelif içkili eğlence yerlerine uğramakta, içki içmekte ve eğlence yerlerinde çalışan yaşlı kadınlarla muhabbet kurmaktadır. Bu derece düşkün bir hayat seyrine kapılan Raci eve uğramamakta yazıhanede sızmaktadır. Bu durumdan oldukça şikâyetçi olan karısı da çocuğunu alarak sık sık yazıhaneye gelip dert yanmaktadır. Romanda Saip ile Ahmet Şevki Efendi arasında geçen konuşma Raci'nin bu derece düşkün bir ahlakî iklimde yaşadığını göstermektedir.

“—Ooo! Biz onu mahut (bilinen) yerde bıraktık. İçti, sızdı; orada murdar, kart bir kariya tutulmuş... Ahmet Şevki ile Ahmet Cemil bakıştılar.

—Görülecek şey, karı Raci'ye ne nazlar, ne cilveler yapıyor... Ya Raci'nin hali! Karının yüzüne baygın baygın bakıp gazel (şir) söylediğini görerseniz. Dur bakayım dün gece karının gözlerine bakıp bakıp da bir beyit söylüyordu:

Şule-i hande-rîz-i zühre midir”¹³⁴

---

¹³³ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 132.

Romanda geleneksel tavırları, sanat anlayışlarını temsil eden Raci Efendi, ahlakî yönden tenkit edilen ve dönemin toplumsal ahlak yapısıyla bağdaşmayan davranışlar göstermektedir. “*Mai ve Siyah*’ta (1897) Ahmet Cemil’in romantik idealizmi karşısında, geleneksel değerleri temsil eden Raci Efendi, evli olmasına rağmen, çirkin bir Alman pavyon kadınına âşık olur ve devamlı tahkir edilir.”¹³⁵

Halit Ziya; *Aşk-ı Memnu* romanında, İstanbul’da yaşayan Osmanlı toplumunun sadece bir katmanının yaşantısını anlatmakta, Batılı kültürün yüzeysel etkisi ile yozlaşan bir toplum tabakasının resmini çizmektedir. Bu çizimde görselin en belirgin rengini Boğaz’a nazır köşk, konak ve yalılarda yaşayan zengin, Avrupaî hayat tarzını benimseyen, kendi kültürüne, ahlakî ve dinî değerlerine bigâne kalan bir tabaka oluşturmaktadır. Bu yozlaşmanın ve düşkün ahlakın en önemli temsilcisi olan Behlül, çevresindeki birçok kadına cinsel içgüdüleriyle kur yapar ve daha sonra amcasının eşi olan Bihter’i türlü yollar deneyerek elde eder, ahlak dışı bir ensest ilişki kurar.

“Sonra birden Behlül’ü o gün Göksu’da Peyker’in arkasında dudakları haris bir sevda busesiyle titreyerek eğiliyor gördü:

—Peyker’den sonra ben mi?

Bu ağzından öyle ihtiyarsız çıkmış idi ki derhal nedamet etti. Fakat şimdi Behlül onun iki ellerini yakalamıştı ve küçük küçük mütemadi buselerle bu elleri öperek:

—Hayır, hayır, diyordu. Peyker’den sonra değil, her şeyden evvel siz, yalnız siz, anlıyor musunuz? Hayatımda yalnız siz olacaksınız... Düşününüz bir kere! Ne için birbirimizi sevmeyelim, evet, ne için?”¹³⁶

Kadınlar konusunda bu derece pervasız davranışlar sergileyen Behlül cinsel anlamdaki ahlaksız davranışlarını hemen hemen çevresindeki tüm kadınlara yöneltir. Paris’in ceridelerini takip eden Behlül, buralarda okuduğu müstehcen hikâyeleri, gülünç kıssaları ihtiyar asilzade Mille de Courton’a anlatmakta ve bundan büyük bir zevk duymaktadır. Aynı davranışı Firdevs Hanım karşısında da sergileyen Behlül,

---

¹³⁴ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 118-119.

¹³⁵ Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 31.

¹³⁶ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 244.

Fransız ihtiyar asilzadeden gördüğü tepkiyi Firdevs Hanım'dan görmemektedir. Hatta kendisinden oldukça genç olan ve evladı yaşında olan bir gençten bu tür açık hikâyeleri dinlemek hoşuna gitmektedir. Romanda Behlül'ün buna benzer birçok ahlak dışı davranışından bahsedilebilir. “Behlül'ün başlıca zevklerinden biriydi: Bütün okuduğu açık hikâyeleri, gördüğü çapkın mudhikeleri türlü ahlak mütalaalarına terdif ederek (düşüncelerine katarak) ihtiyar asilzade kıza nakleder, onun azabından, sarı çehresini tabaka tabaka istila eden iffet humretinden (namus kızıllığından) eğlenirdi.”¹³⁷ Avrupaî yaşam tarzının romanlardaki en kuvvetli temsilcisi olan Behlül, görüldüğü gibi ahlakî değerlerden tamamen uzakta, zevk ve eğlenceyi merkeze alan bir insan tipini temsil eder.

Aşk-ı Memnu'da ahlakî kimliğin belki de en belirgin hali Bihter'in namuslu kalmak için iç dünyasında verdiği savaştır. Gerçek bir anne duygusuyla yaşamayan, ahlak dışı davranışlar sergileyen Firdevs Hanım'a benzemek korkusuyla yaşayan Bihter bu davranış biçimini genetik bir miras olarak telakki eder ve kendisinde de nüks etmesinden korkar.

“Tanzimat romanında yalnız dış çatışma vardır. Söz gelimi birbirini seven iki kişinin birleşmesine engel olan dış güçlere (ana, baba, gelenekler, toplumda yerleşmiş inançlar vb.) sevişenler arasındadır çatışma. *Aşk-ı Memnu*'da ise başka bir tür çatışma, bir iç çatışma başlıyor. Namuslu kalmak isteyen Bihter'in büyük korkusu anasına benzemek olduğu için mutsuz evliliği içinde aşka susayıp da yasak bir ilişkiye kaydığı zaman kendi kendisiyle boğuşması, karşı koymaya çalışması, iç dünyasındaki bu ahlaksal çatışmayı yaratır.”¹³⁸

Bihter, kendi iç dünyasındaki türlü müdafaalara rağmen bu konuda son derece tecrübe sahibi olan Behlül'ün gayr-ı ahlakî serüvenine kapılmaktan kurtulamaz.

Bu bağlamda Halit Ziya'nın romanları içerisinde yazarın gözlemlerini yoğunlaştırdığı toplum tabaksının bozulan ahlak yapısını dile getiren en önemli romanı *Kırık Hayatlar*'dır. Romanda toplumdaki bozulmuş ahlak yapısının ilk göstergesi, birbirine olan güven duygusunu kaybetmiş eşlerin aldatılmak korkusuyla birbirlerini takip etmesi şeklinde karşımıza çıkar. Ömer Behiç, balkondan kocasını

¹³⁷ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 118.

¹³⁸ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 75.

takip eden Şekûre Hanım'ı karısı Vedide'ye göstererek onun bahtsızlığından, mazlumluğundan bahseder.

“Ömer Behiç, peçeleri kapalı iki siyah çarşafı kadın göstererek:

—Vedide, bak! dedi, Şekûre Hanım'la annesi... Arabacıardan tanıdım. Mutlaka kocasını takip ediyor.

Sonra birden öteden yolun kenarında iki arabadan müteşekkil (oluşan) bir kümecige parmağını uzatarak ilave etti:

—İşte! İşte!.. Görüyor musun? Karşıda, siyah atlarla, yanında bir kira arabası var. Ah! Biçare Şekûre! Biçare mazlum kadın! Şüphesiz o, Ferruh, karısının arabasını gitmiş zannediyor, bilmiyor ki bu bedbaht (bahtsız) melek bu arada can çekişiyor.”¹³⁹

Aslında seyredilen bu manzara, Doğu ile Batı arasında bocalayan bir toplumda gelenek ve gelecek çatışmasını körükleyen yeni insan tipi olan Ömer Behiç'in bünyesinde iyi ya da kötü insan olma mücadelesinin yaşandığı bir meydan görünümündedir. Öyle ki bu kıyasıya mücadelede Avrupaî yaşam tarzına bilinçsizce meyleden bir toplum tabakası gibi Ömer Behiç de bu çatışmadan yenik çıkacaktır. Neyyir'e karşı sadece bir beden ihtiyacı duyan, şehvetinin esiri olma yolunda ilerleyen Ömer Behiç bunları düşündükçe kendisini sorgulamakta, bütün direncine karşı ahlakî olmayı tercih edeceğini bilmektedir.

“Böyle düşünürken Ömer Behiç kötü bir adam olmaktan korkuyordu. Kendisini o derece iyi, insanların en iyisi bilirken şimdi bir cinayet işlemek üzere kararını almış ve aynı zamanda vicdan azabına bâdi olabilecek mülahazaların (yol açabilecek düşüncelerin) girebilmesine müsait bütün menfezleri (delikleri) kapatmıştı. Evet, sadece, kötü ve iğrenç bir insan oluyordu. Şimdi şurada, odasını kilitleyerek yazıhanesinin üstüne kapanmak ve kana kana ağlamak, iflasa müncer olan (sürüklenen) namuslu adamlığın üstünde matem (yas) tutmak ihtiyacını duydu.”¹⁴⁰

Öyle ki bu tercih aslında yazarın roman kahramanına çizdiği bir yazgıdır, kahramanın ahlakî olmayı seçmesi kendi iradesi dışındadır. Burada bu yöndeki ahlakî davranışların yazar tarafından hem roman kişilerine hem de topluma bilinçli bir şekilde dikte edildiğini söylemek mümkündür.

---

¹³⁹ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 70.

¹⁴⁰ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 196.

Yine romanda hemen hemen yaşanan her ahlaksız ilişkiden haberdar olan Piç Bekir, Ömer Behiç’le yeni bir görüşmesinde, Ömer Behiç’in kayın biraderi Sadeddin’in Tayyar Efendi’nin kapatması Piraye ile olan çarpık ilişkisini keyifle müjdelemektedir. Ömer Behiç, Bekir Servet’in üzerine biraz daha giderek aslında bunun normal bir davranış olduğunu, Sadeddin’in babasının da bu tarzdaki davranışlara teşebbüs ettiğini söylüyor.

“Ömer Behiç malum olan bu maceradan Bekir Servet’in aşk buhranını meraka değer görüyordu:

—Babasının oğlu; hiç de fena etmiyor. Tayyar Efendi’nin de on beş yaşında Çerkez kızını nefsine has bir ziyafet makamında hasre (benimsemeye) teşebbüsü elbette cezaya müstahak bir şeydi. Adalet icrası vazifesini Sadeddin’in kabul etmesine itiraz edecek ben değilim. Piraye de ancak Müzzan sinde (yaşında) bir çocuk olacak...”¹⁴¹

Ömer Behiç mesleği icabı insanları dinlemek durumunda olduğu için bu dönemde toplumsal-sosyal hayatta yaşanan çok çeşitli olaylara vakıf olmuştur. Gördükleri ve duydukları adeta o dönemin Avrupaî tarzda yaşamayı benimsemiş olan toplum tabakasının fotoğrafı niteliğindedir.

“Bu suretle ne garip, ne feci ve müstekreh şeyler dinlemiştiniz! Karısının mücevherlerini satıp fahişelere yediren damatlar, çocuklarını aç bırakıp Galata meyhanelerinde sürten babalar, hariçte yüz kişinin uşaklığına katlandıktan sonra evinde bir kap yemeğinin etrafına zalim bir istibdadın (baskısının) zehirlerini döken kocalar... Bu fihrist bitmez tükenmez tenevvüleriyle (çeşitliliğiyle) onun gözlerinin önünden geçirdi. Beşer (insan) fitratının ne kadar kötü, çirkin, zelil, mülevves (bayağı, pis), miskin marazları (hastalıkları) varsa burada ona facialarını hikâye ederlerdi.”¹⁴²

Ömer Behiç’in dinledikleri sanki mensubu olduğu toplumun iç yaşantısının bir özeti gibidir. Aslında bu türdeki davranışlar beşerin fitratının kötülüğünden değil de fitratı kötü yöne sevk eden bir ahlakî kimliğin ürünüdür. Toplum, mensubu olan bireyleri kendi değer yargıları içerisinde şekillendirir. Sosyal hayat içerisindeki ağırlıklı davranış şekilleri ister istemez bireyin davranışlarına da tesir edecektir.

“Ömer Behiç cinsel arzular ve ahlaki değerleri arasında bir trajik durum yaşar. Burada ahlaki değerlerin sadece toplumun ahlaki değerleri olduğunu

---

¹⁴¹ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 267.

¹⁴² Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 303.

iddia etmek oldukça güçtür. Zira Vedide dışında hiçbir karakter ve söz konusu hiçbir birliktelik/evlilik ahlaki nitelik taşımaz. Her evlilik ilişkisi içinde bir yalanı barındırmaktadır. Bekir Servet-Nebile, Talat-Müzzam, Refet Ferruh-Şekûre, Sûzidil-Ali, Neyyir... Hatta Ömer Behiç'in kayınpederi bile kendinden küçük kızlara karşı aşırı zaaf gösterir ve kayınvalidesi durumu çoğu zaman geçiştirir. Dolayısıyla Ömer Behiç'in ait olduğu sosyal çevrede, yaşadıklarının gayriahlaki hiçbir yönü yoktur.”¹⁴³

Böyle bir sosyal tabaka içerisinde yaşayan Ömer Behiç aşkları, erkeklerle münasebetleri ve Avrupaî yaşam tarzlarıyla meşhur Veli Bey'in kızlarından biri olan Neyyir'in hastalığı için çağrılır. Neyyir'in güzelliği ve çekiciliği karşısında ahlakî bir kırılma yaşayan Ömer Behiç, Neyyir'i muayene ederken şehvet duygularının esiri olarak meslek ahlakının çizdiği sınırı aşmış ve ilişki hasta-tabip münasebetinden çıkarak farklı bir boyut kazanmıştır. Ömer Behiç'in muayene esnasında içinden geçen düşünceler şöyle tasvir edilmektedir:

“Başını göğsüne koyup onu dinlemeye çalışırken artık bir tabip değildi; sağ elini yatağa, tesadüfle tam onun bacağının yanına dayamıştı, sol eliyle arkasını tutuyordu ve böyle ince gömleğinin altında taze ve tıktız dolgunluğunu duyan bir elinden sırtının zarafetini hissedenden diğer eline kadar bu genç vücut iştihak (özlem) ateşinin iki dudakları arasında kuru ağzına serin tesliyet zülalini uzatan bir billur kâse gibiydi.”¹⁴⁴

Müslüman Türk ahlakına aykırı olan bu davranış da Halit Ziya'nın romanlarındaki Batılı hayat tarzını taklide çalışan zengin muhitlerdeki insanların birçok yönden ahlakî bir çöküntü içerisinde olduğunu göstermektedir.

Kadın-erkek arasındaki bu tarz gayriahlaki ilişkileri *Nesl-i Ahîr*'de de görüyoruz. Nüzhet, kendisinden yaşça daha küçük olan Server'le evlilik dışı bir ilişki hayali kuruyor. Her fırsatta ona olan şehvet duygularının esiri olan Nüzhet, Server'in evlilik imalarını düşünmek bile istemiyor. Roman kadın erkek ilişkisi bakımından dönemin ahlaksızlığını gözler önüne sermektedir.

“Ve, acûl ü harîs (aceleci ve hırslı), başını uzattı, Server'in yeldirmesiyle baş örtüsünün arasında nîmküşâde (yarı açık) bir yere, sinisinin mukaddimesine sokuldu ve burada bütün bu kendisini çıldırtan vücud-ı

---

¹⁴³ Asiye Çığrı Yıldırım, “Halit Ziya Uşaklıgil'in 'Kırık Hayatlar' Romanında Trajik Durum”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, C. 5, S. 1, Bartın 2018, s. 170.

¹⁴⁴ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 183.

pürşebabın rayiha-i mestîbahşasını (gençlik dolu vücudunun insanı kendinden geçiren kokusunu) içmek isteyen uzun bir buse ile öptü.”¹⁴⁵

Halit Ziya'nın romanlarında kadın ve erkek ilişkileri çoğunlukla ahlak dışı ilişkilerdir. Farklı yaşlarda, değişik konumlarda olan roman kişilerinin çoğunda bu tarz ilişkileri görebiliriz. Roman diğer bir ahlak dışı davranış da evli bir kadın olan Nevvare'nin gayr-i ahlakî gönül ilişkisidir. Romanda Şakir'in dul kalan ablası Suat, Süleyman Nüzhet'in gözünde on yedi senelik uzun zamanda hiç kimseye müsaade etmeden yaşaması mümkün görünmeyen bir kadın tipindedir.

“Evvela Şakir'den hemşiresinin tehhül edip etmediğini (evlenip evlenmediğini) sormaya cesaret edememişken bilâhare bir muhavere arasında anlamış idi ki o hâlâ duldur. Garip bir hadise-i ruhiye ile onun dul kaldığına vâkıf olduktan sonra müteazzi olmuş idi (eziklik duymuştu). Şayet tehhül etmiş olsaydı onu kocasından kıskanmayacaktı. Fakat dul kalmış olmak onu öyle ihtimalata maruz bırakıyor, etrafının kim bilir onu nasıl ihata eden cevazib ü teshiratı (kuşatan çekicilikleri ve etkileyicilikleri) arasında o kadar uzun bir zamanı hiç kimseye müsaade bahşetmeksizin geçirmiş olacağına o kadar az imkân görüyordu ki kendisinin istihsal edemediği (elde edemediği) bir şeyi başkalarının almış olabilmelerini de düşünerek tahammülsüz bir kıskançlık duyuyordu.”¹⁴⁶

Bu bakış açısı dönemin dul kadınlara karşı genellediği bir ahlak dışı anlayıştan kaynaklanmaktadır. Kadının dul ve yalnız yaşaması toplum nezdinde cinselliği çağrıştıran bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu düşüncelyi içselleştiren Süleyman Nüzhetin'in söz konusu düşüncesi ahlakî bozukluğun bir diğer göstergesidir.

Kadın-erkek ilişkisinin en önemli yönlerinden biri de aşk duygusudur. Bu duygu kadın ve erkeğin bazı sosyal ve ahlakî ölçütlere göre birbirine karşı hissettiği en temiz duygulardan biridir. “Aşk'ın, ahlaki ilkeler tarafından belirlenememesi, aşkın, cinselliği ve sevgiyi içererek olumsuzlaması söz konusudur.”¹⁴⁷ Ahlakî değerlerden soyutlanmış bir aşk duygusu da bireyi temelinde salt cinsellik olan bir davranış biçimine yöneltir. Romanda işlenen aşk anlayışı da Türk-İslam ahlâkı ile şekillenen Osmanlı insanının aşk anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Tamamen

---

¹⁴⁵ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 429.

¹⁴⁶ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 300.

¹⁴⁷ Veysel Çetin, “Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiği”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Ankara 2010, s. 55.

cinselliğin ön planda tutularak adeta bu tarz bir aşk biçiminin dayatıldığı aşk serüvenleri Müslüman Türk toplumunun aşk anlayışına ters düşmektedir. Dilaver Cebeci'nin, "Divan şairinin aşkı, kadının maddi varlığından ziyâde, mâneviyatı ve meziyetlerinedir. Kadının gerçek süsü olan tavırları, huyu ve ruh güzelliğidir."¹⁴⁸ şeklinde tarif ettiği aşk anlayışında cismani bir faydanın gözetilmediği ifade edilir. Söz konusu aşk anlayışında aşığın sevgili karşısında sergilediği davranışlar, hissettiği duygular dönemin kadına olan bakış açısının niteliğini de ortaya koyar.

"Aşk, her âşıkta farklı tezahür eder. Aşk girdiği gönülde sessiz sedasız durmaz. Kendini belli etmek ister. Bu yüzden halden hale girer. Sürekli ah edip ağlar, kanlı gözyaşı döker. Benzi sararır, zayıflamaya başlar. Sevgiliyi görünce dili tutulur, kalbi hızla çarpar. Bir yandan yaşadıklarını sevgiliye anlatmak ister. Bir yandan da cesaret bulamaz."¹⁴⁹

Bu şekilde betimlenen aşk anlayışında âşık maşukuna muhabbet besler, ruhunun derinliklerinde onu yüceltir, utangaç bir yan bakıştan fazla ilerisini düşünmeyecek, düşlemeyecek kadar ahlâklıdır. Sevgilinin yeri aşığın gönül makamında mukaddestir, tektir, yerine başka kimse konulamaz, başka kimseyle temsil edilemez. Klasik Türk edebiyatında bu şekilde tarif edilen aşk anlayışının ahlakî anlamda yozlaşmasını taklit derecesindeki Batılı yaşam tarzının benimsenmesine bağlayabiliriz. Bu anlamda yazarın çoğu romanında karşımıza çıkan çoklu aşk tablosu *Sefile*'de İhsan Bey'in hem İkbâl'i hem de Mazlume'yi aynı anda hayal etmesiyle şekillenir.

"Gözlerinin önünde tulûun eşi'a-i lâtiyle (doğan güneşin güzel ışıklarıyla) Mazlume'nin sarı saçları iltima' ediyordu (parılıyordu). İkbâl ise pîş-i nazarında (gözünün önünde) hazin bir levha teşkil ediyordu. Sokağa çıktığı zaman hissiyatında mutaddan (her zamankinden) ziyade bir heyecan vardı. Hayalinde daima taşıdığı İkbâl'in sima-yı hazini (hüzünlü çehresi) yanında altın saçlarla muhat (çevrilmiş) bir çift larciverdî göz parlıyordu."¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ Dilaver Cebeci, *Divan Şiirinde Kadın*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 24.

¹⁴⁹ Ayşe Nacar, *Divan Edebiyatında Aşk Redifli Gazeller ve Şerhleri*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yenikale), Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011, s. 6.

¹⁵⁰ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 95-96.

Görüldüğü gibi İhsan Bey'in iç dünyası betimlenirken hayalinde olan iki kadın hakkındaki düşünceleri verilmiştir. Bir yanda hayatında olan İkbâl'in zihninde beliren hazin resmi diğer yanda Mazlume'nin mavi gözleri İhsan Bey'i çoklu bir aşk serüvenine sürüklemektedir. *Nemide* romanında ise Nail, düşüncesinde canlandırdığı iki kızın kendisini sevmelerinden hoşnut olmaktadır. Yazar Nail'in bu düşüncelerini "Nahit!. Nemide!.. Bu iki isim fikrini tırmalıyor, bu iki kız tarafından sevmek hoşuna gidiyordu."¹⁵¹ şeklinde ifade etmektedir. Görüldüğü gibi romanlardaki ahlak yoksunluğunun temsilcileri genellikle ana karakterlerdir. Sürekli göz önünde bulunan karakterlerin yoğun bir şekilde gösterdikleri ahlak dışı davranışlar romanların genelinde hissedilen yozlaşmış bir ahlak anlayışının havasını temsil eder.

Etki tepkiyi doğurur düşüncesinden hareketle romanlarda bu denli bozulan ahlakî yapıya karşı duran kişilerin de olması bu ahlakî yozlaşmanın kanıtlayıcı yönünü oluşturur. Bu kadar koyu bir ahlakî yozlaşmanın merkezinde yaşayan zengin tabaka içerisinde geri hizmetlerde çalışan insanlar ana karakterlere göre daha ahlaklı davranışlara sahiptirler. Batı yaşam tarzını benimseyen dünyevi zevkler, eğlenceler ve kadın peşinde koşan karakterler ve bu seküler davranış sahiplerinin hedefi olan kadınların yaşadığı bu ortamda gözlemledikleri ahlakdışı davranışları reddeden, böyle bir yaşam biçimine tahammül edemeyen kişiler de dikkat çekicidir.

"Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*'da 19. yüzyılın sonunda yaşayan zengin ve aylak bir toplum katının yaşam biçimini; varlıklı, geleneksel Türk ailesinin Batılı yaşama biçiminin etkisi altında çözülüp altüst oluşunu, yozlaşmasını; bir toplum katının yaşadığı ve eğlendiği yerleri (Konaklar Bu dönemdeki eğlence hayatı, yaşanan mekân, etkilenilen olaylar, tanınan kişiler ister istemez esere yansiyacaktır. Halit Ziya'nın eserlerinde anlattığı yalılar şüphesiz yazarın çocukluğunda tanıdığı mekânlardır. Boğaziçi Büyükkada Göksu Concordia vb.); birey olarak bütün somutlukları ile bir toplum katının insanlarını, bu insanların sorunlarını, dünyaya insana bakış açılarını, bu insanlar arasındaki ilişkileri anlatıyor ve bu yaşam biçimine halkın tepkisini; onu da. Ama halk dedikse, bunu yalıların, konakların dışında yaşayan gerçek halk olarak değil, yalılarda, konaklarda bu zengin ve aylak insanların yanlarında çalışan – hizmetçiler- olarak anlamak gerek. Çünkü söz konusu olan bir Halit Ziya romanıdır ve halk adına ancak onlar Halit Ziya'nın engellerini aşarak roman girebilmişlerdir."¹⁵²

---

¹⁵¹ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 129.

¹⁵² Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 10.

Romana bu şekilde giren karakterlerden en belirgin olanların başında *Aşk-ı Memnu*'daki Şakire Hanım gelir. Süleyman Efendi'nin karısı olan Şakire; Behlül'ün yalısındaki davranışlarından, kadınlara karşı olan ahlakdışı girişimlerinden rahatsızlık duymaktadır. Öyle ki Süleyman Efendi'nin belediye çavuşluğu görevini elde ettiği anda kızlarını da alarak bu yalıdan, Şakire Hanım'ın buhranlar geçirdiği bu ortamdan ayrılmayı düşünürler.

“Şakire Hanım'ın itidal (ılımlı olmayı) kabul etmeyen şedit (şiddetli) ahlak duyguları vardı. Bir müddetten beri Firdevs Hanım'la Peyker'in arasında Behlül'ü gördükçe kendisini zapt edemiyordu. Şayeste ile Nesrin buna gülünecek bir şey ehemmiyetinden fazla bir kıymeti zait ederken (gereksiz görürken) o, bundan hastalanıyor, ikide birde Behlül'ün Peyker'e yahut Firdevs Hanım'ın yanında gördükçe baş ağrıları tutarak alnını bir yemeni ile sıkıyordu hatta bir gün Şayeste ile Nesrin'e itiraf etmiş idi ki Süleyman Efendi'nin bir belediye çavuşluğu ile kayırılmasına teşebbüs edilmişti. O zaman karı koca kızlarını alarak artık bu yazıdan kaçacaklardı.”¹⁵³

Şakire Hanım'ın gördüğü ahlak dışı manzaralar karşısındaki itirazı oldukça önemlidir. Nitekim ağırlıklı olarak İstanbul'un zengin muhitlerinde yaşayan insanların hayatlarından kesitler sunan romanlar bütün Osmanlı toplumunun ahlakî kimlik yapısını yansıtmamaktadır. Ahlakî yönden ideal davranışlara sahip olan kişiler romanların satır aralarında az da olsa görülmektedir. Ancak bu tarz kişiler romanların genelinde hissedilen yozlaşmış ahlakî iklimin içerisinde kaybolmuşlardır. Bunlardan biri de *Kırık Hayatlar*'daki Vedide'dir. Kocasını Ömer Behiç'in kendisini aldatması ve kızı Leyla'nın amansız bir hastalığa yakalanması karşısında bile sabırlı ve metanetli tavrından taviz vermeyen Vedide, söz konusu kimliği ile ahlakî yozlaşmanın daha belirgin çizgilerle ortaya konulmasını sağlar.

“Vedide hareketlerinde her zaman ölçülüdür, duygularını gizlemeyi, karşısındakine belli etmemiği başarır. Son derece sabırlıdır. Mutluluğunun bir kadın tarafından bozulduğunu bildiği ve Ömer Behiç'in kendisinden uzaklaştığını sezinlediği halde hiçbir şey söylemez. Kocasının kendisine döneceğinden emindir. Bu arada Leyla'nın hastalığına görünmesinin kendisine karşı davranışlarına gösterdiği tepkiler Vedide'nin sabır ve dayanma derecesini yükseltir.”¹⁵⁴

---

¹⁵³ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 180.

¹⁵⁴ Öneroy, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 155.

Burada dikkat çeken başka bir itiraz ise *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet'in tesadüf ettiği bir tiyatro gösterisinin içeriğine yönelik eleştirisidir. Süleyman Nüzhet, bir ramazan gecesi Direklerarası'nda, baraka gibi bir yerde sergilenen oyunu çılgın kahkahalarla alkışlayan insanları görünce orada bulunan üç beş turistten utandığını belirtiyor. Daha sonra bu hayret, şaşkınlık ve utanç duygularına sebep olan oyun ile ilgili gözlemlerini ifade ederken oyundaki ahlak dışı unsurları şöyle sıralıyor:

“Nerede idi? Namık Kemallerin, Abdükhak Hamidlerin vatan-ı irfanında mıydı (kültür ocağında mıydı)? Her oynanacak oyunu delik deşik eden, Garbın âsâr-ı bediasında (sanat eserlerinde) ayıklanmadık kelime, vücuduna ihtimal verilemeyecek bir iham (şüphe) gölgesi bırakmayan muayene memurları (sansür görevlileri) her millette terbiye-i ezhanın (zihin terbiyesinin), tezkiye-i hissiyatın (duyguların arınmasının) en müessir bir vasıtası addedilen sahneye bu levsiyatı (pislikleri) dökmekle ne yapmış oluyordu? On iki yaşında kız çocuklar, mini mini mektepliler vardı ve bunlar bîfütûr (usanmadan), babalarının yanında en müstehcen telmihlere (imalara), en kerih ve galiz (iğrenç ve kaba) latifelere masum kahkahalarıyla cevap veriyor; küçük elleriyle murdar (kötü) bir kantonun insanın midasını bulandıran terennümatına (nağmelerine) refakat ederek köhne bir muganniyenin (şarkıcının) evza-ı halfü'l izarını (edepsiz davranışlarını) alkışlıyordu.”¹⁵⁵

Tesadüf ettiği bu tiyatro oyununda ahlaka aykırı kaba, müstehcen, iğrenç denilebilecek derecede bir içerik gören Süleyman Nüzhet, özellikle çocukların bu sahnelere maruz bırakılmasına itiraz etmektedir. Batılı eserlerin sansür görevlileri tarafından irdelenerek yerli yersiz her kelimeyi çıkarıp, eserin içeriğini boşalttıklarını ifade eden Süleyman Nüzhet, burada sergilenen ahlakî ve sanatsal yönden vasat olan bu oyunun nasıl görmezden gelindiğine şaşırılmaktadır. Aslında bir yönüyle de bu dönemde basın-yayın hayatı üzerindeki sansür uygulamasını eleştirmektedir. Ancak kişinin düşünceleri ile davranışları arasında bir tutarlılık esası olmalıdır. Kişi benimsediği ve aidiyet duygusu ile bağlandığı ahlaki ilkelere uygun davranışlar sergilemelidir. Nitekim “Devlet hayatına zulüm değil, adalet hakimdir. Ferdi planda bu durum, ahlakilik olarak ortaya çıkar. Yani toplumda ferdi hayatlara ahlaki ilkeler ve değerler hakimdir. İnsanlar genellikle inandıkları ve düşündükleri gibi yaşarlar; sözü başka fiili başka değildir.”¹⁵⁶ görüşü düşünce ile davranış arasında olması

¹⁵⁵ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 47.

¹⁵⁶ Köseoğlu, *Türk Olmak Ya Da Olmamak, Millî Kültür, Mozaik Kültür, Etnisite*, s. 131.

gereken bu tutarlılığı vurgulamaktadır. Bu noktada romanda düşünce yönüyle ideal bir kişilik olan Süleyman Nüzhet, ahlakî yönden bu ideal düzeyde değildir. Yazarın çizdiği ideal insan tipi de bu anlamda tek yönlü bir idealizme sürüklenmiştir. “Düşünsel ve kültürel düzlemde, hatasız olarak kurgulanan Süleyman Nüzhet, olay örgüsünün sonuna doğru kadın ilişkilerinde bu kusursuz kişiliğiyle çelişen bir tutum içine girerek yukarıdaki hassasiyeti gösteremediği anlaşılmaktadır. Eniştesi Affan Bey’in yeğeni Server ile ilişkisinde arzularına yenik düşerek tensel temas kurması bunu göstermektedir. Aslında Server ile sevişmesi kendisiyle çelişir ve o da bunun farkındadır.”¹⁵⁷

Bu örneklerden hareketle Halit Ziya’nın romanlarında ön planda olan kişilerin çoğunluğu ahlakî yönden istedik davranışlar sergilemezler. Özellikle kadın-erkek ilişkileri açısından değerlendirdiğimiz ahlakî yapının cinsellik üzerinde kurulduğunu söyleyebiliriz. Romanlarda toplumun değer yargılarına, kalıplaşmış istedik davranış biçimlerine, dinin gerektirdiği ahlakî düzene aykırı fiiller yoğunluktadır. Özellikle Halit Ziya’nın içerisinde yaşadığı Avrupaî yaşam tarzını benimsemiş toplum tabakasının ahlak konusundaki düşünceleri, davranışları Doğu-Batı kültürü arasında sıkışmış bir toplumun yozlaşan değer yargılarını göstermektedir. Romanlardaki ahlakî izler o dönem toplumunun genel ahlak yapısını yansıtmasa da yazar, bu tarzdaki ahlakî davranışları anlatmayı tercih etmiştir.

3.3. Dinî Kimlik

Din, birey ve toplum hayatına yön veren en kuvvetli olgulardan biridir. “Dinin, bir toplum içerisindeki salt dînî işlevlerinin ötesinde önemli tamamlayıcı toplumsal fonksiyonlarının da bulunduğu ve bu çerçevede onun kişisel ve toplumsal kimlik belirlenmesindeki ve özellikle de, hızlı değişim süreçlerine maruz bulunan toplumların karşı karşıya kaldıkları kimlik sorunlarının çözümündeki tamamlayıcı fonksiyonlarının önemine işaret etmek gerekiyor.”¹⁵⁸ Bu bağlamda din bireyin kişilik

---

¹⁵⁷ Hüseyin Yaşar, “Nesl-i Âhir’de Bir Meşrutiyet Aydını: Süleyman Nüzhet”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 33, Niğde Temmuz 2013, s. 288.

¹⁵⁸ Ali Coşkun, “Din ve Kimlik”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2003, s. 5.

oluşumunda belirleyici bir olgu olarak karşımıza çıkar. Birey mensubu olduğu ailenin telkin ettiği inancı benimserken bir yandan da toplumda gözlemediği dinî ritüellerin gereklerini yerine getirmeye çalışır. Bu anlamda birey inandığı dine karşı aidiyet duygusu besleyerek kişilik oluşumunun en belirgin alanlarından biri olan dinî kimliğini oluşturur. Dinî kimliği sağlam bir sürece dayanan, dinî normlara riayet eden ve dinin gerektirdiklerini yerine getiren birey de kendisini dindar diye tanımlayabilir.

“Din, toplumsal kimliklerin oluşmasında, şekillenmesinde, değişmesinde ve dışarıdan algılanmasında hem bireysel hem de kolektif düzlemde etkili olmaktadır. Özellikle bir değerler sistemi olan ve yaşam pratiklerine etki eden güçlü bir bilinç oluşturan dini inançlar, toplumsal grupların bir arada bulunma koşullarını ve bazen de toplulukların, çok farklı etnik ve kültürel kökenlerden gelse bile ortak dini inançlar nedeniyle bütüncül bir şekilde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Din, bu sebeple dinsel bir kimliğin oluşmasında etki etmektedir.”¹⁵⁹

Toplumsal birlikteliği sağlayan dinî kimliğin gerektirdiği birçok davranış biçimi vardır. Dinin ortaya koyduğu bu davranışların sergilenmesi bireyin dinî kimlik algısını ortaya koyan en önemli göstergelerdir. “Kutsalın tecrübesi olarak tanımlanan din, inananlarına bir dünya görüşü bir yaşam biçimi sunmasıyla gündelik yaşamın şekillenmesinde sürekli etkin olmuştur. Bu etki, topluma ve dinin dinamizmine bağlı olarak azalıp çoğalsa da varlığını sürdürmüştür. Din, toplumsal değişimin önemli faktörlerinden birisidir.”¹⁶⁰ Toplumsal değişimin Batılı bir yön kazandığı Tanzimat döneminden başlayarak her alanda Avrupa’yı referans alan bir anlayış ortaya çıkar. Büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı toplumu din alanında da bu değişimden etkilenecektir. Bu dinî atmosferde yaşanan değişikliklerin de dönemin edebî eserlerine yansımaları kaçınılmaz olacaktır. Yazar bir vakadan hareketle söylemek istediklerini kurmaca bir gerçeklikle ortaya koyar. “Aslında bütün anlatı eserleri nihayetinde bir kurguya dayanmaktadır. Yazar adını verdiğimiz kişi belli bir niyet doğrultusunda bir konu seçmekte ve kendi sanatsal dehasını kullanarak seçtiği

---

¹⁵⁹ Göksel Göker, *Göç, Kimlik, Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Aytaç), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2013, s. 62.

¹⁶⁰ Celal Abuzar, “Dinin Toplum Üzerindeki Etkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 26, Urfa 2011, s. 143.

konuyu çeşitli araçlar vasıtasıyla okuyucunun gözünde görünür kılmaktadır.”¹⁶¹ Bu noktada yazarın göstermek istedikleri onun yazma niyeti ile ilişkilidir. Halit Ziya, romanlarında yarattığı karakterleri dinî kimliklerinden soyutlayarak sosyal yaşama dahil etmiştir. Bunun başlıca nedeni Batılı bir düşünce yapısını benimseyen yazarın dönemin aydın tipinin ortak düşüncesi olan ‘*yeni insan tipi*’ni tasvir etmektir. Batılı bir düşüncenin ürünü olan bu *yeni insan tipi* Selçuk Çıkla tarafından şöyle tarif edilir:

“Özellikle Tanzimat’tan sonra devlet adamları ve çoğunlukla da aydınlar dinî dünya görüş ve hayatından dünyevî görüş ve hayata meyletmışlerdir. Artık özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren her yeni dönemde ondan önceki döneme göre daha serbest, dinî kayıt ve yaşantıya daha az bağlı, batının hayat felsefesine daha yakın nesillerin yetiştiği görülür. Böylece yeni bir zihniyete sahip bir *yeni insan*, bu yeni insanla beraber de *yeni nesil*, toplum ve devleti batı dünyası lehine tesiri altına almaya başlamıştır.”¹⁶²

Görüldüğü gibi dinî değerlerden uzaklaşan *yeni insan*, Batılı düşünce tarzının dayattığı seküler bir yaşamı benimseyerek yeni bir kimlik tasarımı ile ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Halit Ziya’nın romanlarında hayat verdiği karakterler de tarif idealize edilmiş *yeni insan* tipolojisini oluşturur.

Dönemin din anlayışı ile ilgili yansımaların ilk izlerini *Nemide* romanında görmekteyiz. Halit Ziya, İzmir’de yazdığı ilk romanı *Sefile*’nin yayınlanma serüvenini ikinci romanı olan *Nemide*’nin girişinde yazdığı “*Birkaç Söz*” başlığı altında şöyle anlatır:

“Bu roman bitince Rezaizade Üstad Ekrem’in teklifi üzerine gazeteden kesilmiş tefrikaları kendisine gönderdim, o da hemen Encümen-i Teftiş ve Muayene’ye vermiş. Epeyce uzun süren bir intizardan sonra encümenin, ‘Şe’air-i İslamiyeye mugayiretinden (İslamî âdetlere aykırılığından) dolayı neşri caiz (yayını uygun) değildir’ kaydıyla roman bana iade olundu. Şe’air-i İslamiyeye mugayyir görünen, romanın başlıca kahramanı Mazlume isimindeki Türk kızının fuhşun çamurlarına düşmüş olmasıydı. Encümen azası mezarlarından başlarını kaldırıp da bugünün haline bir baksınlar. Hatta o gün İstanbul’un bütün tenha sokakları o zavallılarla dolu idi.”¹⁶³

---

¹⁶¹ Dursun Ali Tökel, “Niyet Boyutundan Kurmacayı Okumak: Yazarın Niyeti Romanın Oluşumu”, *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı*, S. 65, 66, 67, Ankara 2002, s. 207.

¹⁶² Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 94.

¹⁶³ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 11.

Yazar burada yazdığı ilk romanı olan *Sefile*'nin, İslam dinine aykırı yönlerinin olduğu gerekçesiyle neşredilmesine izin verilmemesinden yakınmaktadır. Romanın neşrinin durdurulmasına sebep olan kısmı da ifade eden yazar, anlattıklarının aslında İstanbul'un bir gerçeği olduğunu vurgular. *Sefile* gibi basit bir aşk serüveni üzerine kurulan *Nemide*'de dinî kimliği açık bir şekilde tasvir edecek kahraman davranışlarına pek rastlanmaz. Romanda Şevket Bey'in Nail'in bir müddet Kanlıca'ya gelmemesi için tasavvur ettiği gerekçe bir davranışın din açısından yorumlanmasını ortaya koymaktadır, denilebilir.

“Bir aralık Şevket Bey, Nail'e, bazı sebeplerden dolayı Kanlıca'ya gelmemesini rica etmeyi tasavvur etti. Hatta bunu muhik (haklı) göstermek üzere bir mazeret de vardı. *Nemide*'nin Nail'den mahremiyeti iktiza ediyordu (gerekliyordu). Genç kız artık şeriatın erkeklerle ünsiyetinden men ettiği kadın zümresine dahil olacak bir sinde idi.”¹⁶⁴

Görüldüğü gibi Şevket Bey Nail'in Kanlıca'ya gelmemesini sağlamak için düşündüğü mazeret mahremiyet kavramı ile ilgilidir. Sözlük anlamı “gizlilik”¹⁶⁵ olan mahremiyet kavramı İslam dininde kadın-erkek ilişkisini belirleyen temel ölçütlerden birisidir. “İnsan neslinin insan onuruna uygun bir biçimde devamını sağlayan, kadın ve erkeğin (eşlerin) birlikte huzur bulacağı, muhabbet ve rahmete dayalı bu mahremiyet, meşru ilişki olarak kabul edilen nikâh akdi ile başlar. Daha sonra bu mahremiyet şemsiyesinin altına birinci derecede anne, baba, çocuklar, kardeşler ve diğer yakınlar girer. Daha sonra da kişinin temel hak ve hürriyetleri ve bunların korunması mahremiyetin sınırlarını oluşturur.”¹⁶⁶ Görüldüğü gibi mahremiyet kavramı kadın ve erkek arasında belirli şartlara göre bir sınır çizer. Buna göre belli bir yaşa gelen kadın ve erkeklerin aralarında nikâh akdi bulunmadan bir arada bulunmaları, arkadaşlık etmeleri yasaklanmıştır.

Şevket Bey'in bu anlamdaki düşüncesinin bir benzerine de *Ferdi ve Şürekâsı* romanında rastlamaktayız. İsmail Tayfur toplumun alt tabakalarında mütevazı bir hayat süren, küçük yaşlarda babası tarafından eve getirilip büyütülen Seniha'ya karşı

---

¹⁶⁴ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 101.

¹⁶⁵ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>. (06.05.2019)

¹⁶⁶ Selahattin Fettahoğlu, “Mahrem Namahrem İffet ve Namus Kavramlarının Semantiği ve Kur'an'da Kullanılış Biçimleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/5 Winter 2016, p. 269-284.

kuvvetli duygular besleyen, annesine oldukça bağı bir aile üyesidir. Ferdi Efendi'nin kızı Hacer, küçük yaşlardayken zamanının büyük bir kısmını Ferdi ve Şürekâsı Ticaretgâhı'nın çalışma dairesinde İsmail Tayfur'un yanında geçirmektedir. Ancak Hacer bir genç kız olduğunda Ferdi Efendi tarafından yazıhanede vakit geçirmekten men edilmiştir.

“Hacer'in hayatı bir intizam-ı la-yetebeddel (değişmez bir düzen) içinde geçerdi. Sabahleyin erken kalkmak, kederini gidip odasında ziyaret etmek, pederi yazıhaneye çıktığı vakit musiki dersini almak, iki saat vazifelerini yazmak, sonra akşamın ona kadar boş kalmak bu zamanı yazıhanede muhasiplerin ve hususiyle İsmail Tayfur'un yanında geçirmek, akşam mürebbiyesiyle beraber küçük arabasına binerek Şişli'ye kadar gidip avdet etmek; pazar ve cuma günleri daima mürebbiyesiyle, nadiren pederi ile gezmeye gitmek, Hacer'in bir fihrist-i yeknesak-ı iştilatıdır (hiç değişmeyen programıdır). Yalnız bu küçük çocuk, bir genç kız olduğu vakit yazıhaneye çıkmaktan men edildiği için intizam-ı hayatına (hayat düzenine) bu kadar olsun bir sekteye-i âriz (aksama) olmuştur.”¹⁶⁷

Dönemin ahlak anlayışına göre yetişkin kızların nikâh düşen karşı cinsle bir arada bulunması hoş görülmemektir. İslam dininin kadın ve erkek ilişkisini belirleyen mahremiyet anlayışının romanların genelinde izlenen ilişkilerin aksine bazı romanlarda vurgulanması oldukça dikkat çekicidir.

Toplumları birbirinden farklı kılan en önemli değişkenlerden biri de dinî kimlik anlayışıdır. Din, hem telkin ettiği düşünce yapısı ile hem de uygulanmasını istediği davranış çerçevesi ile mensupları içerisinde bir birlik sağlar. Bu düşünce ve davranış birliği her dinin kendi iç dinamiklerine göre değişkenlik gösterir.

“Allah'ın boyası ile boyanmak, Allah adamı olmaktır... Anlayış ve yaşayışını vahyin ilkelerine göre düzenleyen Allah'ın boyası ile boyanmış olur... Müminlerin ayırıcı vasfı bu boya ile belirginleşir... Farkımız, fahrımız bu renktedir... Bu boya özgür olmanın remzidir... Adı kulluk olan bu renkle Müslüman kilometrelerce öteden fark edilebilir...”¹⁶⁸

Bu yönüyle dinsel kimlik bireyin benliğini oluşturan kimlik değişkenlerinden en belirgin olanlarından biridir. Bu belirginlik bireyin içinde yaşadığı toplumda da

---

¹⁶⁷ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 62.

¹⁶⁸ Ramazan Kayan, *Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul 2010, s. 100.

hissedilir bir derecede olmalıdır. Ancak Halit Ziya'nın romanlarında bu denli baskın bir kimlik olan dinî kimlik oldukça belirsiz bir çerçevede işlenmektedir.

Mai ve Siyah romanında, Ahmet Cemil'in küçük bahçeye bakan penceresinden dışarıyı seyretmesiyle ilgili tasvirde camilerin en önemli kısımlarından biri olan minareden bahsedilir. Müslümanların ibadet yeri olan bu küçük ayrıntıdan sonra Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl'in cenaze merasiminde kılınan cenaze namazı ve edilen dua romandaki dinî kimlik göstergelerinin en belirginlerindedir.

“Sonra namaz zamanını beklemek lazım geldi. Onu arkadaşları bir kahvenin önünde alçak bir iskemlenin üzerinde işgal ediyorlardı. Artık bugünün bitmesi, bir an evvel şu yabancılar arasından çıkararak matemiyile yalnız kalması için sabırsızlanıyordu. Artık ağlamıyordu; namaz kılarken, dua edilirken, sonra dilencilerden mürekkep alay ile kabre gidilirken hep sükût ediyordu.”¹⁶⁹

Neredeyse her dinde cenaze merasimleri dinî bir uygulama ile ilişkilidir. Burada da Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl'in bazı dinî ritüellerin uygulanmasından sonra kabre doğru gidişi tasvir edilmektedir. Buna rağmen Mustafa Miyasoğlu Ahmet Cemil'in dinî bir kimlik yapısından oldukça uzak bir karakter olduğunu, dinî duygulardan tamamen soyutlanmış bir roman kişisi olduğunu belirtmek için “*Mai ve Siyah*'ın kahramanı Ahmet Cemil, Süleymaniye Mahallesi'nde oturur, ama bir gün olsun çektiği sıkıntılar arasında dolaşırken Süleymaniye Camii ile minaresini görmez. Öteki romanlarında da böyle bir laikleşmenin öncüsüdür Halit Ziya...”¹⁷⁰ demektedir.

Realist bir gözlem gücüyle yazıldığı ifade edilen bir romanda kahramanların her yönü ile betimlenmesi gerekirken Halit Ziya'nın diğer romanlarında olduğu gibi dinî kimlik izleri *Aşk-ı Memnu*'da da görülmez. İslam dini adına hiçbir davranıştan bahsedilmeyen romanda Mlle de Courton'un bir pazar sabahı Hristiyanların kiliselerde yaptığı sabah duasına katılacağını ifade etmesi romandaki dinî kimliği ortaya koyan ifadelerden biridir. “Bu Pazar, ihtiyar kız sabah duasında bulunmak için

---

¹⁶⁹ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 342.

¹⁷⁰ Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, s. 115.

erkenden Beyoğlu'na incecğini bir gün evvel Nihal'e haber vermiş idi.”¹⁷¹ Azınlıkların ve yabancı ülkelerden gelen kişilerin yoğun olarak yaşadığı İstanbul'da farklı dinlere ait ibadethaneler de vardır. Görüldüğü gibi Müslüman bir ülkede yaşamasına rağmen dinî duygularını yitirmeyen Mlle de Courton, inancının gerektirdiği davranışları sergileyerek dinî kimliğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Halit Ziya'nın romanları arasında İslam dinine ait motif ve fiillerin belki de en fazla kullanıldığı roman *Kırık Hayatlar*'dır. Bu motiflerden ilki Bekir Servet'in çocukluk serüveni anlatılırken yaşadığı mahalle tasvirlerindeki cami ve mescitlerdir. Hatta bu mescitlerde görevli müezzinlerden, mescit kitaplığına emanet bırakılan kitaplardan bahsedilirken bir yönü ile de bu yapıların işlevinden söz edilir.

“Cami avlularında, virane köşelerinde birdirbirle, uzun eşekle başlayan mektep kaçkınları yavaş yavaş Acem şekerinin tablasına yahut mahalle mescidinin müezzin odasına kitaplar emanet bırakılarak Aksaray'dan tutulmuş beygirlerle sur haricinde seyranlara, yahut Kumkapı'dan tedarik edilme bir sandal ile açıklara doğru seyahatlere kadar terakki etmişti.”¹⁷²

Romanda ilerlemiş yaşına rağmen gözlerinin sürmesini, saçlarının sarısını, dudaklarının boyasını aşırı bir dikkatle eksik etmeyen ve bu yönüyle çevrede kendisi hakkında dedikodular yayınlan Gülizar Hanım'ın bir aralık her şeyden elini eteğini çektiği, evden çıkmadığı, süslenmeyi bırakıp sade bir elbiseyle evde hatim sürüp namaz kıldığı ve bu durumun görenlerin aktardığı bir gerçek olduğu ifade ediliyor. Ancak kısa süre sonra bir düğünde Gülizar Hanım'ın eskisine göre çok daha süslü ve boyalı olduğuna tesadüf ediliyor. Yüzeysel bir dinî kimlik anlayışıyla sergilenen değişken tavırlar dinî kimlik duygusunun oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim Halit Ziya romanlarında idealize edilmiş ve hep göz önünde olan roman kişileri bu alanda incelediğimiz bütün aidiyet ve kimlik tabakalarında sağlam bir yapı oluşturamamışlardır. Bunu *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç ve Gülizar Hanım'ın kişiliklerinde somut bir şekilde görmekteyiz.

---

¹⁷¹ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 331-332.

¹⁷² Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 111.

“Gülizar Hanım’ın yaş ilerledikçe gençliğe daha asılan bir ibtilası (tutkunluğu) vardı ki yavaş yavaş gözlerinin sürmesini, yüzünün düzgünü, dudaklarının boyasını, saçlarının mısır püskülüne kaçan sarısını tefrit (ayırt) ede ede onu en gülünç simalardan biri haline getirmişti. Ona bir nükteperdaz ‘Acuze (yaşlı) yosma’ lakabını vermişti ve ne zaman Gülizar Hanım’dan bahsolunsa bu lakap hatıra gelir ve dudakları bir istihza tebessümü dolaşır. Bir aralık! Ve her şeyden elini eteğinin çekerek, bir gün pek keskin bir tezyife maruziyetten infialini (aşağılamaya karşı gücenikliğini) sokağa çıkmamak suretiyle göstermek istemişti. Evinde saçlarını boyamaktan, allıktan, düzgünden, sürmeden vazgeçmiş, sade bir entariyle, hatta başında bir yemeniyle, seccadeden kalkamıyor, hatim sürüyor, artık müphem (anlaşılmaz) seferberliğin mukaddemesini ihzar ediyor (başlangıcını hazırlıyor) diye duyulmuştu. Görenlerden rivayet edilmiş bu efsane değil bir hakikat-i mahze (eksiksiz gerçek) imiş. Sonra, birdenbire Talat Bey’in teehhülünü müteakib, hatta düğün gününden başlayarak hayretle görüldü ki Gülizar Hanım’ her vakitten ziyade boyalıdır, her vakitten ziyade süslüdür.”¹⁷³

Bir yönü ile bu iç çatışmalar ve çelişkili davranışlar yani iyilik ve kötülük; ahlâkî ve gayri ahlâkî düzlemdeki yaşantılar, o dönem insanının geleneksel Türk-İslam kültürü ile her geçen gün hayatlara biraz daha sirayet eden Batı kültürü arasında bocalayan insan tipinin iç muhasebesidir. Ne hazindir ki roman kişileri bu çatışmada hep yenilgiye uğramaktadırlar.

Kırık Hayatlar romanında dinî kimliği sağlam, inancının emrettiği davranışları yerine getiren kahramanlar da vardır. Romanda bir kadının yaşayabileceği en büyük acıları Ömer Behiç’in karısı Vedide Hanım yaşamıştır. Kocasını tarafından aldatıldığı gerçeği ile yaşayan Vedide kızının ölümüyle tamamen içine kapanır, kendisini çevresinden soyutlayarak köşesine çekilir. Bu ruh hali ile namaz kılar ve Kur’an okur. Vedide, çocukluğunda öğrendiği Kur’an’ı şimdi kolaylıkla okuyabilmektedir. Vedide Hanım; davranış, kişilik, ahlak ve dinî kimlik yönüyle romandaki en tutarlı kişidir.

“O yine Leyla’nın odasında Kur’an okuyordu. Hayalinde Vedide’yi görüyordu: Başında, artık taranıp toplanmakta ihmal edilen saçlarının üstünde namaz örtüsü vardı, seccadesinde iki diz üstüne oturmuş olacaktı ve elinde Kur’an’ıyla, bulanık gözleri alışkın bir seyeran ile satırları süzerek, okumaktan ziyade çocukluktan beri ülfet edilmiş, parça parça hatırda tutulmuş bu mukaddes metni tahmin ederek, onun kendisine meçhul kalan mefadında hayat

---

¹⁷³ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 306-307.

hicranının tesliyet (avuntu) veren şefaatinin bularak, sallana sallana okuyordu.”¹⁷⁴

Denilebilir ki Vedide, ahlakî yönden yozlaşan, inanç yönü ile silikleşen, kültürel yönden sarsılan bir toplum tabakası içerisinde hem ahlakî kimliğini hem dinî kimliğini sağlam bir yapıda muhafaza edebilen roman kişisidir.

Halit Ziya'nın roman kahramanları arasında dinî kimliği sağlam kişilerden biri de Süleyman Nüzhet'in kayınvalidesi Nefise Hanım'dır. *Nesl-i Ahîr*'de Nefis Hanım, dinî vecibelerini yerine getiren bir karakter olmasının yanı sıra yaşadığı köşkü de dinî içerikli aksesuarlarla süslemekten geri durmayan bir insandır. Nüzhet ile Behiç, Nefise Hanım'ın köşküne gittiklerinde köşkün mermer döşeli alt sofasına geçerler. Basamakları gıcırdayan merdivenlerden yukarı kat sofaya çıktıklarında duvarlarda yer alan dinî içerikli levhalar ve daha birçok şeyle karşılaşır. Nefise Hanım'ın akşam namazını kılmak ve yarım kalan bazı işlerini halletmek için yanlarından ayrılmasıyla köşkü incelemeye koyulan iki arkadaşın çıktıkları sofada karşılaştıkları manzara şöyle anlatılıyor:

“Beyaz hassa perdeleriyle, üzerlerine keten örtüleri çekilmiş sedirleriyle, ortasında iri yenedünyası, sürahisi, kapaklı billur kadehleri, müdevver masasıyla, eskidikçe değişen hasırıyla, duvarlarında ‘Küllü âtin karîb’, ‘Men sabere zafere’, ‘İttaki şerra men ahsente ileyhi’, ‘El-kanaat ü kenzün lâ yüfna’ levhalarıyla işte senelerden beri görülmemiş bu sevimli yeri hep o saf, ruhenis, ârâmişperver (huzur veren) hâliyle tekrar bulmaktan bir hazzı azîm (büyük haz) duydu; ...”¹⁷⁵

Dinî kimliği sağlam olan bireyler inandıkları dinin emir ve yasaklarına uyar, buyruklarına riayet ederler. İçki içmek İslam dininin haram kıldığı bir davranış şeklidir. Hem bireye hem de bilinç dışı bir davranış biçimine sebep olduğu için topluma zararlı olan bu davranış İslam dinince yasaklanmıştır. Romanda dinin yasakladığı birçok eylemin gerçekleştiğini görmekteyiz. Beyoğlu'nda vakit geçirmeye gelen insanların tasvirinde içki içip vakit geçiren ailelerden bahsedilmektedir. “Onları da bahçenin ötesinde berisinde tam bir aile, valideleri oldukları yüzlerinden, giyinişlerinden etraflarını kuşatan sarı saçlı çocuk alayından

¹⁷⁴ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 414.

¹⁷⁵ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 249.

anlaşılan kadarıyla beraber akşam birasını içiyor, bir parça musikiyle iş saatlerinin yorgunluklarını dinlendiriyor görünüyordu.”¹⁷⁶ *Nesli Ahir*’de buna benzer birçok manzarayla karşılaşabiliriz. Süleyman Nüzhet’in evine kabul edilen misafirlerden Behiç ile Şefik, Azra’nın görüşünü alarak birkaç kadeh içmek istediklerini belirtirler. Şefik’in akşamcı olduğunu bilen Azra buna hemen müsaade ederek onlara güzel bir içki sofrası tertip eder.

“Behiç ile Şefik derhal onun reyine iştirak ettiler, yalnız Şefik bir kadeh daha içmeye müsaade istedi. Onun akşamcılığına müsaade eden Azra yemek odasında, büfenin üzerinde, kutu sandalyesiyle Felemenk peynirinden mezeler tertip eder ve ancak beş kadehlik havsala-i istiabi (içki alma kapasitesi) olan mini mini bir sürahiyi Umurca düzüyle¹⁷⁷ doldururdu.”¹⁷⁸

Nesli Ahir’de kişiler arasındaki kimlik farklılıklarının önemli bir sebebi de kuşak çatışmasıdır, diyebiliriz. Romanda birçok yönde olduğu gibi dinî kimlik yönüyle sağlam bir anlayışa sahip olan Nefis Hanım’la; içki içen, evlilik dışı haram münasebetlerden sakınmayan kişiler bir arada yaşamaktadır. Siyasî bir tenkidin geniş atmosferinde ilerleyen roman, vitrindeki öncü kişilerin yaşantılarının penceresinden o dönem İstanbul’unun sosyal, dinî, ahlakî, kültürel iklimini seyretmektedir. Bu iklimde yer yer Halit Ziya’nın kişisel görüşleri ile şekillenen hayat parçaları ile karşılaşırız, bazen de dönemin gerçeklerinin kurmaca bir metnin dili ile anlatılmasına tanık oluruz. İnanç olgusu bireyde ilk olarak anne-baba eğitimiyle şekillenir. Halit Ziya’nın romanlarında daha küçük yaşlarda yabancı mürebbiyelerin, dadıların eğitimine tabi tutulan çocuklarda bu dinî hassasiyetin oluşması oldukça zor olacaktır.

“Halit Ziya’nın romanlarındaki ailelere baktığımızda, çoğu ailelerin Batı medeniyetine uygun nesil yetiştirme amacıyla yabancı (Gayr-ı Müslim) hizmetçilerin ve mürebbiyelerin tercih edildiğini görürüz. Dolayısıyla İslami bir kültürden gelmeyen ve toplumun kendi değerleriyle özdeşleşmeyen bu hizmetçi ve mürebbiyelerin, kendi dini ve kültürel değerlerini çocuklara aktarmaları kaçınılmazdır.”¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Uşaklıgil, *Nesli Ahir*, s. 162-163.

¹⁷⁷ O dönemin meşhur bir rakı markasıdır.

¹⁷⁸ Uşaklıgil, *Nesli Ahir*, s. 468-469.

¹⁷⁹ Hayri Erten, “Batılılaşmanın Dini Hayata Etkilerinin Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarındaki Yansımaları”, *Marife*, C. 17, S. 1, Haziran 2017, s. 97.

Dinî kimliği sağlam bir yapıda oluşmuş kimseler hayatlarının her aşamasında dua, ibadet gibi dinî ritüelleri bir şekilde sergilerler. Bu bakımdan Halit Ziya'nın roman kişilerini değerlendirdiğimizde birkaç muhtelif gösterge dışında kişilerin dinî kimliklerini ortaya koyan davranışlara rastlayamamaktayız. Birkaç kadın kahraman İslam dininin gerektirdiği davranışları göstermesi bakımından önemlidir. Bunların dışında üçüncü nesil olan romanlardaki genç kızlar ve erkekler dinî kimlikten tamamen soyutlanmış bir yapıyı temsil ederler. Özellikle romanların ideal kişileri olan başkışiler dinî kimliklerini ortaya koyan hiçbir davranış sergilemezler, dinî konularda fikir beyan etmezler. Halit Ziya'nın romanlarındaki asli kişiler hiçbir dinî hassasiyete sahip değildirler. Romandaki göstergelerden hareketle namaz kılmak, dua etmek, Kur'an okumak gibi davranışlar yalnızca yaşlılara, çaresizlere özgü birer davranış biçimi olarak görülmektedir diyebiliriz.

3.4. Mesleki Kimlik

Her mesleğin gerektirdiği özellikler mevcuttur. Birey, kendi istidadı ile mesleğin gerektirdiği hususiyetler arasında bir yakınlık kurmaktadır. Meslek icrasında gösterilmesi gereken davranışlar, mesleki bilgi ve beceri, bireyin mesleği ile kurduğu bağ örüntüsü mesleki kimlik muhtevasını oluşturur. Yazar ilk romanlarından başlayarak okuyucuya hekimlik mesleğinin vasıflarından bahseder. Hekimlik mesleğini sürekli göz önünde tutar. Yazar tarafından idealize edilen hekimlerin ortak yönü Avrupaî tarzda düşüncelere sahip olmalarıdır. Bunlardan bazıları mesleki anlamda olumlu davranışlar sergilerken bazıları da içerisinde yaşadıkları toplumun etkisiyle olumsuz davranış şekillerine yönelmektedirler. Sefile romanında İkbâl ve Mazlume hastalanınca İhsan Bey, yakın arkadaşı olan bir hekimden faydalanır. İkbâl'i muayene eden hekim tetkik sonuçlarını hastaya şöyle naklede:

“Hastanın verdiği izahattan ve kendi muayenemden anlaşıldığına göre müthiş bir hastalığın esasları teessüs etmiş (oluşmuş) gibidir. Bunların indifai (giderilmesi) hastanın şimdiye kadar imrar ettiği tarz-ı hayatın (yaşadığı hayat tarzının) külliyyen tebeddülüyle (tamamen değişmesiyle) olabilir ki o da ancak sizin elinizdedir.”¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 102.

Görüldüğü gibi hekimin hastaya karşı izahatı oldukça müspet bir içeriktedir. Mesleki kimliğin gerektirdiği bir davranış şekli olarak İkbâl'in hastalığını kendisine olumlu yönüyle söyleyen hekim hastalığın ciddiyet derecesini İhsan Bey'e açıkça söylemektedir.

Halit Ziya'nın hemen hemen her romanında kurguladığı ideal bir hekimlik mesleğini *Nemide* romanında da görmekteyiz. Osman Bey hem Şevket Bey'in yakın dostu hem de *Nemide*'nin hekimidir. İhtiyaç olduğu zamanlarda hep ailenin yanında olan Osman Bey, toplumun tabiplik mesleğine bakışını ve tabiplik mesleği hakkındaki görüşlerini Şevket Bey ile bir sohbetinde şöyle ifade etmektedir:

—Gariptir, insanlar fenn-i tıpta olan ihtiyaçları hal-i vahşetlerinde (yalnızlık zamanlarında) hissettikleri ve henüz mutadı oldukları (içinde buldukları) eşya hakkında pek sathi malumat peyda etmeden (yüzeysel bilgi edinmeden) tabî bir idrak ile kendilerini tedaviye başladıkları halde henüz henüz bu fenni kendilerine lazım olduğu derecede hadim olabilecek bir kemale isal edememişlerdir (olgunluğa ulaşamamışlardır). Bugün tıp, tetkik gözeri altında tuttuğu-insan denilen- muammanın henüz miftah-ı haline dest-rest olamamıştır (çözümünün anahtarını elde edememiştir).¹⁸¹

Tıp bilimi ile ilgili görüşlerini sıralayan Osman Bey romandaki işleyişi ile bir aile hekimi kimliğindedir. Osman Bey, tıbbî desteğin yanında zor zamanlarda ailenin yanında olarak da Şevket Bey'e olan dostluğunu göstermektedir.

Aileyle yakınlık kuran, onlarla iç içe olan hekim tipine *Bir Ölünün Defteri*'nde de rastlarız. Halit Ziya, diğer romanlarında olduğu gibi ideal, aile dostu ve güvenilir bir tabip kimliği çizmektedir. Ancak burada diğerlerinden farklı olarak hekimlik mesleğinin özellikleri ile ilgili bilgiler de verir. Bunun yanında Vecdi ve Hüsâm arasında geçen bir konuşmada tabiplik ile şairlik mesleklerinin mukayesesi yapılmaktadır. Hekimlik mesleğine husumetini ifade eden Hüsâm'a mukabele eden Vecdi iki mesleği şu ifadelerle karşılaştırmaktadır:

“Nigâr'ın gözleri seni tasdik ediyordu. Bence müntehab (seçilmiş) olan mesleğe karşı gösterdiğin bu nefreti seni de mesleğinde muahaze ederek (eleştirerek) iade etmek istedim. Dedim ki:

—Zannetmem. Bir hayatı, zalim eline alarak kemiren bir marazdan kurtaracak olan; ne bir kelebeğin kanatlarına binerek uçan fikirlerdir, ne de

---

¹⁸¹ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 56-57.

geceleeri hülyalarını yıldızlarda takip eden gözler! Bir neşterin ucuna merbut (bağlı) olan deva bilmem ki bir kafiyenin bir hecesine muallak (bağlı) olan ahenkte var mıdır? Şairlerin perestiş ettikleri (taptıkları) verem kızları, nabızlarını bir saatçi gibi dinleyen hekimler, şiirlerini bir hanende (şarkıcı) gibi ahenk ve vezne tatbik ederek okuyan şairlerin teranesine mi bırakacaklar”?¹⁸²

Meslek tercihi açısından farklı bakış açılarına sahip olan bireyler mesleki kimliklerini ifade ederken bir diğer mesleğin çeşitli yönlerini sorgulamaktadırlar. Şairlik mesleğinin maddî açıdan bir gelir sağlamadığını ifade eden Hüsam bu nedenle bir gazetede muharrirlik yapmak zorunda kalmaktadır. Hatta muharrirlik mesleğini hiçbir şey olamayanların olmak zorunda kaldığı bir meslek şeklinde tarif etmektedir. “Halit Ziya’nın üçüncü romanı *Bir Ölünün Defteri*, konu itibarı ile *Nemide* ile aynı temi işler. Eserde, para ve kazançla ilgili tek pasaj, şiir ve edebiyatın, herhangi bir meslek erbabı gibi insanı maddeten besleyemeyeceği fikridir. Bu yüzden şair Hüsam, şiir ve edebiyatla uğraşabilmek için ikinci bir meslek seçmek zorunda kalır. Bu, şairliğine sekte vurmuyacak olan muharrirliktir.”¹⁸³ Mesleki kimlik oluşumunda bireyin tercihlerinin yanı sıra içinde bulunulan şartlar da belirleyicidir. Tercih edilen meslek ve bu mesleğin davranış biçimleri birey açısından hem maddî hem de manevi bir doygunluk sağlamalıdır.

“—Hüsam’ın ihtiyar ettiği (seçtiği) meslek ciddi görünmese bile bir insanın şöhret, haysiyet gibi istihsaline (bulmaya) çalıştığı bütün emelleri mütekaliftir (karşılar).”¹⁸⁴

Vecdi, halası ile gerçekleştirdiği sohbette Hüsam’ın seçtiği gazete muharrirliği ilgili görüşlerini açıklarken mesleğin bireyin beklentilerine cevap verecek nitelikte olması gerektiğini belirtmektedir. “Vecdi ile Hüsam’ın karakter ve dünya görüşleri farklıdır. Seçmiş oldukları meslekler de bunu gösterir. Vecdi tıbbi, Hüsam ise muharrirliği tercih ederler. Fakat ne kadar farklı mizaçlara sahip olurlarsa olsunlar, iki genç de meslek sahibi olmanın ehemmiyetini kavramışlardır.”¹⁸⁵

---

¹⁸² Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 49.

¹⁸³ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 133.

¹⁸⁴ Uşaklıgil, *Bir Ölünün Defteri*, s. 85.

¹⁸⁵ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 69.

Hekimlik mesleğini ilk defa bu şekilde bir karşılaştırmaya tabi tutan Halit Ziya, yine *Kırık Hayatlar*'da hekim olan Ömer Behiç'i mesleki anlamda ön plana çıkarır. Ömer Behiç ihtisasını Avrupa'da yaptıktan sonra İstanbul'a dönen ve mesleğini seven, mesleki ciddiyete önem veren bir karakter olarak çıkar karşımıza. Fakat duygularına hakim olamayan Ömer Behiç, mesleki ciddiyetini Neyyir karşısında yitirmektedir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz üzere Neyyir'i muayene ederken şehvetli duyguların esiri olarak tabiplik kimliğinden uzaklaşır. Yine de hastalarına karşı duyarlı, onların acılarına ortak olabilen bir tabip profili çizen Ömer Behiç, Cağaloğlu'nda açtığı bir muayenehanede mesleğini sürdürmektedir. Zeynep Kerman, Ömer Behiç'i Halit Ziya'nın tabip tipleri arasında Türk toplumunda hayatî bir değer kazanan haysiyetli meslek adamı tipinin bir örneği olarak değerlendirir.¹⁸⁶ Bu değerlendirme Ömer Behiç'in eğitimi, mesleki yetkinliği ve görevi icabı yaptığı bazı davranışların bir sonucudur, diyebiliriz. Nitekim Ömer Behiç, evli olduğu halde şehvet duygularına engel olamayarak karısını aldatmış bir kocadır. Bu noktada sürekli iç çatışmalar yaşasa da yanlış olanı seçmiş ve kızı Leyla'nın ölümüne kadar bu durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmamıştır.

Ömer Behiç, kızı Leyla'nın hastalığı dolasıyla derin bir üzüntü duymakta ancak bu amansız hastalık karşısında çaresiz kalmaktadır. Leyla'nın hastalık nöbetlerine şahit olan Vedide onun acı çekmesine dayanamayarak Ömer Behiç'ten bir şeyler yapması ister. Ancak Ömer Behiç kızı Leyla'nın hastalığı karşısında tabip kimliği ile baba kimliği arasında bir karmaşa yaşamaktadır. Nitekim kızının acılarını dindirmek için tatbik edilmesi gereken uyuşturucu ilaçları kendi kararı ile uygulayamayıp başka tabiplerden izin almak gerektiğini düşünmüştür.

“Vedide bir aralık Leyla'nın şikâyetlerine tahammül edemeyerek, sitemli bir sesle, ona itab edercesine (azarlarcasına) sordu:

—Lakin yapılacak hiç, hiçbir şey mi yok?... Hep böyle bekleyecek miyiz?...

O zaman Ömer Behiç'in hatırına Bekir Servet'le beraber düşünülen uyuşturucu ilaçlar çaresi geldi, maraza karşı doğrudan doğruya mukabele kuvvetini vaat etmeyerek yalnız onun ıstıraplarını uyuşturan bu kabilden (türden) şeylere kendi şahsi salahiyetiyle müracaat edemeyecekti, Leyla'ya

---

¹⁸⁶ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 140.

karşı tabip vazifesini ifaya cesaret bulamayarak tatbik olunacak tedbirlerde başkasından mezuniyet almaya ihtiyaç duyuyordu.”¹⁸⁷

Görüldüğü gibi babalık ve hekimlik kimlikleri arasında bocalayan Ömer Behiç, kızının tedavisi için gerekli müdahaleyi bir hekim olarak tek başına yapamamaktadır. Hastalık karşısındaki çaresizlik duygusuyla hekim olan arkadaşından yardım istemektedir. Burada ağır basan babalık duygusunun mesleki alandaki davranışları belirleyen bir etken olduğu görülmektedir.

Halit Ziya, romanlarında hekimlik dışında birçok meslekten bahsetmektedir. Romanlarında bazı meslekleri özendirirken bazılarını da içinde bulunulan şartlardan dolayı yapılmak zorunda kalınan değersiz meslekler olarak görür. *Sefile* romanında icra edilen mesleklerin birçoğunun bireyin içinde bulunduğu şartların kaçınılmaz bir sonucu olarak edinildiğini ifade edebiliriz. Bu nedenle bireyin zarurî bir netice ile icra ettiği mesleği ile bir aidiyet duygusu geliştirmesi ve ileri evrede bunu bir kimlik haline dönüştürmesi oldukça zordur.

Ferdi ve Şürekâsı romanında ise Hasan Tahsin Efendi muhasebe işleri üzerindeki görüşlerini belirtirken hesap işlerinin zorluğundan bahsetmektedir. Bir muhasebecinin hayatında rakamların öneminden bahsederken bazen fikirlerini bile rakamlarla ifade etmek istediğini söyleyerek bu mesleğin bireyin mesleki kimliği üzerindeki etkisini ifade etmektedir.

—“Rakam işi! Murdar (pis) iş! Bilmem, fikri bunun kadar mertebe-i ulviyesinden (yüksek derecesinden) düşürecek; insanın bütün hissiyatını iptal ederek zihni bî-manâ (anlamsız), bî-ruh (ruhsuz) birtakım eşkal içinde boğacak başka bir meslek var mıdır? Düşününüz! On saatten beri iştil-i layenkati (aralıksız bir çalışma) içinde üç yüz sayfalık bir defterin binlerce adâdı (sayısı) içinden sürülerle rakamları alacaksınız; önünüzde ince mavi çizgileri gözlerinizi yoran kâğıdı onlarla dolduracaksınız; ufak bir adem-i dikkat, küçük bir düşünce, kalemin âdi bir hevesi, sigaranızın ince bir dumanı, nazarınızın cüz’i bir ihtimali, bir hiç, bir 26 adedini 62 yaptırır; 36 kuruşluk bir fark çıkarır; on saatlik sa’yınızdan sonra geniş bir nefes almak istediğiniz bir sırada bir o kadar daha, ihtimal daha ziyade, ihtimal günlerce uğraşmak icap eder.”¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 368.

¹⁸⁸ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 22.

Görüldüğü gibi kişi mesleğini icara ederken kolaylık arar. Zor, dikkat gerektiren işler insanı tatmin etmez. İcra ettiği meslekte zorluk yaşayan kişi de duygusal anlamda o meslekten uzaklaşır.

Burada özel teşebbüsün ortaya koyduğu kazanç ve mesleki kariyer anlayışı da oldukça dikkat çekicidir. Kültürel açıdan manevi dokunun ağırlığıyla yaşayan Anadolu insanının madde ve ruh arasındaki varlığı, romanda İsmail Tayfur'un kişiliği ile sergilenmektedir. Duyguları ile para ve makam arasından bir yerlerde bocalayan İsmail Tayfur, olayların akışına müdahale etmeden aslında tercih ettiği para ve makam düşüncesinin oluşmasına fırsat vermektedir. Sosyal tabakanın her kesiminden insanı anlatan maddenin hâkimiyetini ele alan *Ferdi ve Şürekâsı*, roman boyunca süren bir mücadeleden ibarettir. “Gerçek hayalle savaşıyor, para duyguya üstün gelmeye gayret eder. Yaşam koşulları karşısında paranın hükmüne boyun eğip hayallerine son veren İsmail Tayfur, bu yönüyle Servet-i Fünun mücadelesini temsil eder.”¹⁸⁹

Mai ve Siyah romanında, Halit Ziya daha önceki romanlarına nispetle roman kişilerinin kazanç alanlarını daha belirgin bir şekilde çizmiştir. Ahmet Cemil özelinde dönemin ekonomik hayatını etkileyen yeni düşünceler, çok yönlü meslek alanları ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

“*Mai ve Siyah*'ta Halit Ziya, geçim, para, iş ve kazanç hayatını başka bir cepheden, daha geniş bir şekilde ele alır. Özel teşebbüs. Ahmet Cemil, babasının ölümünden sonra, ailesini geçindirmek için tercüme ve telif yazıları yazar, özel dersler verir. Fakat annesine itiraf ettiği gibi, gayesi bir matbaa müdürü, bir ceride müdürü olmaktır. Ahmet Cemil, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin aksine, devlet memuru olmağı aklına bile getirmez.”¹⁹⁰

Romanda Ahmet Cemil'in arkadaşı Ali Şekip, yazıcılıktan usandığını belirterek bir kâğıtçı dükkânı açacağını belirtiyor. Ali Şekip, mürekkep kokusundan tiksindiğini söyleyerek imtiyaz sahibinden bir lira koparabilmek için keyifli günlerini beklemekten sıkıldığını belirtir. Dükkân açıp kendi mallarını satarak kazandığının

---

¹⁸⁹ Emine Ariş, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Karakter ve Tip Oluşumu*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karabulut), Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2011, s. 36.

¹⁹⁰ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 135-136.

tümüne sahip olacağını düşünür. Ali Şekip, özel sektörde çalışmanın zorluklarını bu şekilde ifade ederek, esnaflık yapacak olmaktan duyduğu mutluluğu dile getirir. Bu sayede birey mutlu olduğu ve kendi iradesiyle tercih ettiği alanda sağlam bir mesleki kimlik oluşturacaktır.

“Ona mukabil (karşılık) benim dükkânımda, ne güzel şeyler olacak: Zarif billur (kristal) hokkalar, türlü renkli mektupluk kâğıtlar, cüzdanlar, kalemler, çeşit çeşit tuhafıklar... Ben onları çocuklarım gibi seveceğim, Sabahleyin dükkânıma girdiğim zaman onları küçük fakat yüreğimden kopan bir tebessümle selamlayacağım. Cemekânın içinde tozlanmış bir para çantasını elime alıp okşayarak sileceğim, ötede camı sıkılmış gibi duran işlemeli bir kâğıt bıçağının yerini değiştireceğim.”¹⁹¹

Burada zikredilen mesleklerin yanı sıra toplumun hoş karşılamadığı, yazara göre toplumun ön yargılı davrandığı farklı kazanç yolları da görülmektedir.

“*Mai ve Siyah*’ta dikkati çeken bir diğer kazanç yolu da Beyoğlu’ndaki çalgılı kahvelerdeki orkestraları teşkil eden Avrupalı kızlarındır. Ahmet Cemil’in gözüyle okuyucu Palais Cristal’deki Lehli kızların durumlarını öğrenir. Yazarın burada belirtmek istediği önemli bir nokta, dışarıdan bakılınca adi görülen bir mesleğin dürüstlikle yapılabileceği ve buradan, namuslu kalmak suretiyle para kazanılabileceği imkânıdır.”¹⁹²

Yazar mesleki kimlik olgusunda toplumsal algıdan ziyade bireyin mesleki anlamda ortaya koyduğu tavrın önemi üzerinde durmaktadır.

Nesl-i Ahîr’de Abdülhamit döneminde kurulan hafiyelik sistemi de bir meslek olarak dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. Günümüzün istihbaratçıları denilebilecek bu tarzdaki kişiler toplum içerisinde insanlarla sosyal ilişkiler kurarak yönetim adına malumat toplamaktadırlar. Bunu yapmanın çok çeşitli yöntemleri olmakla birlikte hafiyelik görevindeki bu insanlar daha önce belirlenmiş şüpheli kişileri takip ederek bunların faaliyetlerini merkeze bildirmekle yükümlüdürler. Bu yükümlülüğün dışında romanda anlatılan diğer bir yönleri ise hakkında malumat gerektiren bu kişileri kendilerinden sorumlu olan kimselerle, paşalarla görüştürmeleridir. *Nesl-i Ahîr*’de bu durumdan sıkça söz eden Halit Ziya, belki de romanda kendisini temsil eden Süleyman Nüzhet’in cümleleri ile bu sistemi

---

¹⁹¹ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 234.

¹⁹² Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 139.

eleştirmektedir. İrfan'ın Apollo aracılığı ile görüştüğü paşa ona birtakım sorular sormuş ve Süleyman Nüzhet'ten söz etmişti. Görüşme bittikten sonra İrfan'ın kafasında birçok şüphe oluşmuş ve kendileri hakkında malumat toplayan bu hafiyelerin neyi amaçladıklarını merak etmeye başlamıştır.

“Şu hâlde dün Hristos Tepesi'nde verilen öğle yemeği bu fikre ziyade kuvvet verecekti. İrfan'ın Nüzhet'le ikametine de mana veriliyordu. Hele Şakir, aile-i menkubeye mensup olan çocuk, bu şüphelere tabii bir zemin teşkil ediyordu. Hatta Gıyas, belki ona memur edilmişti; Apollo da bittabi Giacomo misafirhanesinin nighbanı idi.”¹⁹³

Halit Ziya, mensubu olduğu yazın çevresi dolayısıyla matbaacılık mesleğinden ve bu mesleğin zorluklarından sıkça bahseder. Matbaa çalışanlarının yorgunluklarından, yıpranmışlıklarından, hırpalanışlarından söz eden *Nesl-i Ahîr*'de karşılaştığımız farklı mesleklerden diğerleri de mübeyyizlik ve kâtiplik meslekleridir. Avukatlık yazıhanelerinde yazıları temize çeken ve düzenleyen bu iki meslek dalı da Mekteb-i Hukuk'a devam eden öğrencilerin gelir kaynağı olmaktadır. Bura gördüğümüz en önemli yön ise bireylerin eğitimleri ile ilgili yazıhanelerde çalışmalarınıdır. Eğitim-öğretim de mesleki kimliğin oluşmasında, bireyin mesleğin gerektirdiği bilgi ve becerileri öğrenmesinde oldukça etkilidir.

Eğitim mesleki kimliğin temellerini atan en önemli unsurlardan biridir. Ancak romanda çok iyi okullardan mezun olmalarına rağmen geçim sıkıntısıyla baş başa kalan bireylerin çok sıradan ve kötü mesleklerde çalıştıkları ifade ediliyor.

“...Nemse Postahanesi'nin önünde, daha sonra, yukarıda yokuşun yanında Alman Postahanesi'nin köşesinde, beride Fransa Postahanesi'nde çantaların vüruduna muntazır (gelmesini bekleyen) çocuklar, gençler küme küme duruyorlardı; bunlar daha dün Robert Kolej'den, Fransiscainlerden; Saint-Benoit'dan bilhassa Galata'yı, Sultan Hamamı'nı, Hocapaşa'yı istila eden Alman unsurunun her sene sahne-i faaliyet-i şehre (şehrin çalışma alanları) takım takım taze kuvvetler yetiştiren menbaından, Burger Schule'den çıkmış çocuklar idi. Kimi bir tacir yanına, kimi bir sarraf yazıcılığına, biri bir komisyonun kâtipliğine, diğeri bir simsar çiraklığına girerek, bu mukaddimeyi bir zül (aşağılık bir durum) addetmeyerek, hayata böyle çalışmak zemini üzerinde girmekten bir izzet-i nefis meselesi adına lüzum görmeyerek, mareke-i maişete (geçim kavgasına) alışmışlardı.”¹⁹⁴

---

¹⁹³ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 248.

¹⁹⁴ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 332-334.

Buradan da anlaşıldığı gibi mesleki kimlik ideal bir eğitimden, kişinin ilgi ve yeteneklerinden kaynaklanan bir tercih usulüyle değil, içinde bulunulan zor şartların dayattığı geçim sıkıntısı gibi zorlayıcı bir güçten etkilenmektedir. Romanda geçim sıkıntısı nedeni ile icra edilen mesleklerden biri de özel ders vermek sureti ile yapılan öğretmenliktir. İrfan, babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelen annesinin ve kendisinin geçimini sağlayabilmek için özel ders vermektedir.

“Söz İrfan'a intikal etti. Sâhir sordu:

—Artık göremeyeceğiz, galiba?

Süleyman Nüzhet:

—Evet, dedi; birkaç güne kadar validesi gelince Eyüp'te kalmaya mecbur olacak.

Muzaffer:

—Ne elîm bir mecburiyet! dedi. Orada, o hayat ile nasıl ülfet edebilecek? Sonra ne yapacak? Bu memlekette nasıl bir meslek tutacak?

Madam Clara:

—Lakin, ders vererek, dedi; bu pek sade bir şeydir.

Sâhir:

—Zannederim, bir ders de bulmuş.

dedi...”¹⁹⁵

Halit Ziya'nın romanlarında mesleki anlamda çok sayıda yaşantıdan bahsedilir. Birey geçimini sağlamak için bir meslek icra etmek zorundadır. Tercih edilen meslek, içinde yaşanan toplumun ve dönemin özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Osmanlı toplumunda insanlar daha çok devlet kurumlarında aldıkları türlü görevlerle yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tanzimat'la birlikte benimsenen Batılı düşünce mesleki alanda da kendini göstermiştir. Özellikle İstanbul'da azınlıklar ticarî faaliyetleri ellerinde tutmuş ve bu alanda başarı sağlamışlardır. Halit Ziya'nın roman kişileri arasında da ticaret yapanları, devlet adına çalışanları, kendi el becerileriyle geçimlerini sağlayanları görmekteyiz. Burada romanlarda karşımıza çıkan farklı özelliklere sahip iki grup meslekten bahsedebiliriz. Birincisi maddi fayda, saygınlık kazandıran ve yazar tarafından özendirilen meslekler; ikinci ise geçim sıkıntısı

---

¹⁹⁵ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 409.

yaşayan insanların ekmek parası kazanmak için mesleğin niteliğine, saygınlığına bakmadan yapmak zorunda kaldığı mesleklerdir.

3.5. Cinsiyet ve Kimlik

Birey yaratılışı itibarı ile bir cinsiyete sahip olarak doğar. Çocukluktan ergenliğe ve yetişkinlik dönemlerine kadar sahip olduğu cinsiyetin gerektirdiği rolleri benimser, sergiler ve bunu bir davranış haline getirir. Sahip olduğu cinsel duyguları yansıtmada sergilenen bu duygu ve davranışlar bütünü bireyin cinsiyet kimliğini oluşturur. Halit Ziya'nın roman kişileri sergiledikleri farklı davranışlar biçimlerinin neticesinde cinsiyet yönüyle kimliklerini ortaya koyarlar.

Sefile romanında kadın ve erkek kimlikleri yazarın tasavvur ettiği çerçevede ilerlemektedir. Romanda özellikle kadın kimliği çaresiz, güçsüz, kendilerine çizilen hayat dairesinde yaşamak mecburiyetini hisseden cinsiyet kimlikleridir. Romanda etkin bir şekilde hissedilen cinsel duygu “şehvet” duygusudur.

“Gerçi o zamanki muaşakâtım (sevişmelerim) bir saadet-i ciddiye husule getirmezdi, fakat velev muvakkat (geçici) olsun bir sürur-ı bahtiyarane (mutluluk neşesi) verirdi. Hissiyat-ı ulviyede (yüksek duygularda) bulamadığım lezzeti, hayat-ı şehvaniyeden (şehvete tutkun hayatta) almaya başlamıştım, hâlbuki şimdi...”¹⁹⁶

İkbal, yukarıdaki sözleri ile cinsel kimliğin baskın duygularından olan “şehvet” duygusunun derecesini ifade etmekle cinsel kimliğini ortaya koymaktadır. Kadının cinsel kimliği nedeni ile toplumda birçok rolü vardır. Yatılışı itibarı ile bu rollerin en önemlisi anneliktir. Sağlıklı bir cinsel kimliğin oluşmasında annenin önemi büyüktür.

“İlk dönem romanlarımızda dikkatleri çeken nokta bir kadın olarak annenin genellikle edilgen bir yapıya sahip olması hatta zaman zaman olumsuz bir bakış açısıyla verilmiş olmasıdır. Bu dönem romanlarımızda kahramanların babasız olmasına karşılık var olan diğer ebeveyn anne ise çocuğunun hayatında olumlu bir etkiye sahip değildir. Hatta tecrübesiz anneler oğullarının hayatını düşüncesizlikleriyle mahvederler. Babasız kahramanlar romanlarda Batılılaşmaya başladığımız dönemde yeni bir hayat tarzı içerisinde yol

---

¹⁹⁶ Uşaklıgil, *Sefile*, s. 53-54.

göstericilerini yitirmiş böylece cinsel kimlikte de bir tamamlanmamışlıkla beraber erilliğini de yitirmeye başlamışlardır.”¹⁹⁷

Roman da İkbâl’in bu tarz bir cinsel kimliğe bürünmesinin sebebi annesi Mihriban Hanım’dır. İkbâl, babasının ölümü üzerine genç erkeklerle vakit geçiren annesini bir erkeğin kucağında gördükten sonra annesine tepki olarak böyle bir cinsel kimliği tercih eder. Burada model olan anne kimliği, çocuğun cinsel gelişiminde edinilmesi gereken davranışların ve cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunun sağlıklı bir şekilde gelişmesini engellemiştir.

Bu bağlamda anne kimliği Osmanlı Türk toplumunda oldukça kutsal bir değere sahiptir. Bu değerden hareketle anneler, evlatları için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır, çocuklarının dileklerini kendi arzularından daha önde tutan saygıdeğer kimselerdir. *Aşk-ı Memnu* romanında temel iki anne karakterinden biri olan Firdevs Hanım, yukarıda çizdiğimiz anne karakterinin aksine kızlarını kendisine rakip gören, yaşının gereğine uygun davranışlar göstermeyen ahlakî yönden zayıf bir anne karakteridir. Yaşına rağmen cinsel duygularının etkisiyle hareket eden Firdevs Hanım, kızlarına da bu anlamda olumsuz bir model teşkil etmektedir.

“Firdevs Hanım’ın sürdüğü serbest hayat, Bihter’in iyi bir evlilik yapmasına engel teşkil ettiği gibi, onu iğrendirir de. Firdevs Hanım’la kızlarının münasebetlerindeki uyumsuzluk, annenin yaşına ve mevkiine uygun olmayan yaşayış tarzından kaynaklanır. Firdevs Hanım nasıl kızlarını kendisine birer rakibe telakki ederse, Bihter’in şuuraltında da bu anne, hayatının ve geleceğinin kâbusudur.”¹⁹⁸

Firdevs Hanım’ın bu yöndeki davranışları yetiştirdiği kızların cinsel kimliğine de sirayet edecektir. Aile içi bir rekabetle başlayan anne-kız çekişmesi Bihter’in geleceğini de şekillendirecektir. “Cinsiyet rollerinin kazanımı süreci rolün öğrenilmesi, toplumsallaşma ve içselleştirme gibi süreçler aracılığıyla gerçekleşmekte, bunun başlıca sağlayıcıları da aile, okul, arkadaş grubu, medya vb. unsurlar olmaktadır.”¹⁹⁹ Nitekim Bihter kendisinden yaşça büyük bir insan olan

---

¹⁹⁷Şahika Karaca, “İlk Dönem Türk Romanında Anne Kimliği”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 33, Kırğızistan 2012, s. 3.

¹⁹⁸ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 96.

¹⁹⁹ Raewyn Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 73.

Adnan Bey'le evlenecektir. Hayal ettiği mutluluğu bulamayan Bihter, cinsel duygularını tatmin etmek için de yasak bir ilişkiye sürüklenecektir.

Kadın kimliğinin yaşam safhalarında anneliğin dışında, büyük anne, hala, yenge vb. gibi farklı rolleri vardır. Cinsiyet yönüyle bir kimliğe ait olan bu rollere göre düşünceler geliştiren davranışlar sergileyen kadın bazen bu rollerden herhangi birinden rahatsızlık duyabilir. *Aşk-ı Memnu*'da anne kimliğinin hususiyetlerini yansıtamaya Firdevs Hanım, büyük anne kimliğinden de nefret etmektedir. “Şimdi, dört aydan beri müziç bir fikir beynini tırmalıyordu: Peyker biraz sonra onu büyük valide edecekti. Buna vukuf hasıl ettikten sonra büyük validelik bir kâbus ağırlığıyla onu bunaltmaya başladı. Kendi kendisine bu fikri silkip atmak isteyerek mümkün değil, dedi.”²⁰⁰

Görüldüğü gibi Firdevs Hanım kadın kimliğinin gereklerinden olan ve yaratılış itibarıyla kadının yüklendiği sıfatlara karşı bir düşmanlık içgüdüleriyle davranmaktadır. Cinsel kimliğinin tabii özelliklerini içselleştiremeyen Firdevs Hanım, bu anlamda yaşadığı sosyal çevre ile bir çekişme içerisindedir.

Halit Ziya, romanlarında içerisinde yaşadığı toplumun neredeyse her tabakasından kadın kimliklerine yer vermiştir. Onun romanlarında yalılarda yaşayan hanım efendiler, mürebbiyeler, hizmetçiler, dadılar, şarkıcı kadınlar, fuhuş yapan kadınlar bir aradadır. Bu yönüyle çok katmanlı yapıya sahip olan kadın karakterler her romanda farklı bir tarzda tasvir edilir. Öyle ki *Ferdi ve Şürekâsı* romanında, çizilen kadın kimlikleri içinde bulunulan sosyal statüye göre değer kazanmaktadır. Özellikle varlıklı bireylerin himayesindeki kadınlar, yaşantıları içerisindeki statü sahibi kadınların rahatlıkları, mutlulukları için çalışan silik tiplerdir. Bu tip kadınların kendi duyguları, istekleri, düşünceleri yok gibidir. Tamamıyla hizmetinde buldukları varlıklı kimselerin arzu ve istekleri için yaşamaktadırlar. Melekzat ve Hacer'in mürebbiyesi Saniha ile aynı konumdadırlar. Hacer'in mutluluğu ile çalışmakla görevlidirler. Paranın insan karşısındaki gücünü temsil ederler.

“Melekzat'ın Hacer'in dışında kendi kimliği bile yoktur. Hacer'in öğretmeni ise ona her açıdan yardımcı olan annelik görevini üstlenen bir

---

²⁰⁰ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 20.

kadıdır. Saniha Hacer'in hizmetçisinin karşısında bile ezildiğini düşünerek Hacer'i gözünde daha da büyütür. Hacer Melekzat'la oyuncakla oynar gibi oynar. Sâniha'nın maddî imkânsızlık çizgisi bilhassa Melekzat'la pekiştirilir."²⁰¹

Bu tür kadın kimlikleri, umumiyetle maddî imkânsızlıkların, aile yoksunluklarının neticesinde muhtaç duruma düşen ve bir kimsenin yanına sığınmak zorunda kalan bireyleri tanımlar.

Halit Ziya, *Ferdi ve Şürekâsı* romanında Hacer'in ruhsal özelliklerinin yanı sıra fiziksel özelliklerini de ayrıntılı bir biçimde tasvir eder. "Genç adam, düşündükçe Hacer'in nahif siması, mavi gözleri, sarı saçları, hatırasında irtisam ediyordu (canlanıyordu). Hacer güzeldir, ihtimal Sâniha'dan güzeldir; fakat İsmail Tayfur, bu güzelliğe karşı lakayt, gayr-ı mütehasıs kalmıştı."²⁰² Yazarın bu tasvirlerde ortaya koyduğu fiziksel özellikler ise Osmanlı toplumundaki kadın özelliklerini gösteren fiziki özelliklerden ziyade belki de kendi düşüncesindeki Batılı kadın tasvirleridir. Hem düşünce hem de davranış yönüyle Batılı bir kadın kimliği çizmeğe çalışan Halit Ziya, tasavvur ettiği fiziki özellikleri de böyle ortaya koymuş olmaktadır.

Nerdeyse her romanında kadına dair düşüncelerini bir kahraman üzerinden veren yazar *Mai ve Siyah* romanında kadın kimliği üzerindeki düşüncelerini İkbâl üzerinden verir. Ahmet Cemil ile kız kardeşi İkbâl arasındaki bir sohbette Ahmet Cemil, aşka en yakın hissin kin olduğunu ifade eder. Kadınların kendilerine bir matem icat ederek bundan zevk aldıklarını belirtir.

"Zaten aşka kin kadar yakın bir his yoktur... Artık gözyaşlarını salıveriyorsun, kendine bir matem icat ediyorsun. Zaten kadınların hepsinde mevcut bir bedbaht olmak telezzüzü (mutsuzluk zevki) ile kendini zorla mesut görmeye çalışarak, o acılıktan adeta bir zevk duyarak kendine yazık ediyorsun..."²⁰³

Ahmet Cemil, burada mutsuz bir evlilik yaşayan kız kardeşi İkbâl'in içinde bulunduğu ruh halinden hareketle kadın kimliğinin özellikleri üzerine genellemeler

---

²⁰¹ İmran Ağca, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Yapı Tema*, (Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 165.

²⁰² Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 70.

²⁰³ Uşaklıgil *Mai ve Siyah*, s. 302.

yapmaktadır. Kadınların genelinde bir mutsuz olma arzusu olduğunu ve kadınların acıdan zevk aldıklarını belirtmektedir. Romanda erkek kimliği karşısında güçsüz olan kadınlar düşünce ve davranış biçimleri ile farklı roller üstlenmişlerdir. “*Mai ve Siyah*’ta ikincil rolleri paylaşan kadın kahramanlar aynı denge içinde işlenir. Ahmed’in yıllarca ezilen kardeşi İkbâl, yüceltilen Lamia’nın karşıtı; yine Ahmed Cemil’in edilgin annesi de Raci’nin boynu eğik karısının yaşlanmışıdır sanki.”²⁰⁴ Böyle bir tablo içerisinde görülen kadınların ruh hali erkek kahramanların davranışları ile şekillenmektedir. Nitekim bu bedbahtlığın arkasındaki erkek rolünü görmeyen Ahmet Cemil bu durumu kadınların genelinde olan bir hususiyet olarak görür.

Buna benzer bir düşünceyi *Kırık Hayatlar*’da da görmekteyiz. Romanda Ömer Behiç ve Neyyir ile Nebile ve Bekir Servet’in arasındaki duygusal serüvenin bir çılgınlık derecesinde olduğu ifade edilirken kadınların genelinde bir duygu sapkınlığının olduğu ifade edilmektedir.

“—Bunu izah etmek hiç müşkül değil, hele bir tabip için... Kadınların ekseriyet üzere (genellikle) bir his dalaleti müptelâsı (duygu sapkınlığı) olduklarını sana ihtara hiç hâcet yok. Bu bir marazi hâlettir ki tıp müşahadeleri takviminin en merakı câlib fasıllarından (ilgi çekici bölümlerden) birini teşkil eder...”²⁰⁵

Erkeklerin kadın kimliği üzerindeki bu olumsuz tespitlerine sıkça rastladığımız romanlar, söz konusu toplum tabakasının kadına bakış açısını da ortaya koymaktadır.

Eserlerinde kadınların özelliklerini bu kadar ayrıntılı tasvirlerle çizen Halit Ziya, romanlarında egemen bir erkek kimliği ile karşımıza çıkar. Kadın karşısında her zaman güçlü olan erkek kimliği satır aralarına serpiştirilen düşüncelerle okuyucuya hissettirilir. *Bir Ölünün Defteri*’nde, Vecdi ağladığını Niğâr’a belli etmekten utanarak erkeklerin kızlara karşı doğuştan gelen bir ağırbaşlılığa sahip olduğunu belirtir. Belirli davranış özelliklerinin erkek ve kadınlara özgü olduğu düşüncesi cinsiyet kimliğinin oluşumunda toplumun değer yargılarının da rolünü

---

²⁰⁴ Robert P. Finn, *Türk Romanı: İlk Dönem 1872-1900*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 155.

²⁰⁵ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 199.

ortaya koymaktadır. “Erkeklerin kadınlara karşı beşiklerinden başlayarak taşımaya başladığı vakar (ağırbaşlılık), beni bu kızın yanında ağlamak züllünden (ağlayarak küçük düşmekten) vikaye ediyordu (koruyordu).”²⁰⁶

Görüldüğü gibi cinsiyet yönüyle kadın-erkek kimlikleri üzerindeki düşünceler ifade edilirken bir karşılaştırma yapılmaktadır. Sosyal anlamda bazı özelliklerin erkek kimliğine, bazı özelliklerin ise kadın kimliğine özgü davranışlar olduğu dile getirilmiştir. Bu anlamda romanlarda her iki kimliğin de benzer davranışlar sergilediği görülmektedir.

Romanlarda cinsel duygularına yenik düşenler sadece kadınlar değildir. Bu dönemde bozulan toplumsal ahlak hem kadınların hem de erkeklerin ahlak dışı ilişkiler yaşamasını yaygın bir davranış haline getirmiştir. *Kırık Hayatlar* romanında cinsiyet kimliği olgusu Ömer Behiç’in Neyyir’e karşı beslediği şehvet duygusu ile ortaya çıkar. Evli ve iki kız babası olan Ömer Behiç, günah ve yanlış olduğunu bildiği halde cinsel isteklerine karşı koyamamaktadır. Hatta Neyyir’e karşı beslediği bu cinsel istekleri kendi iç dünyasında muhasebe ederken bundan rahatsızlık da duymaktadır. Yine de bu yalın ve güçlü cinsel isteklerine hakim olamayan Ömer Behiç’in güçsüz bir cinsel kimliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ömer Behiç’in Neyyir’le olan bir ilişkisi yazar tarafından şöyle tasvir edilir:

“Mazzaratı (zararı) biline biline içilen bir afyon çubuğu kabilinden, iltizam ile tesemmüm etmek (gereksinimle zehirlenmek), fakat tesemmüm ederken zinde (dinç) hayatına bu semmin (zehrin) hayatını sömüren mutlaka lazım bir unsur makamında ilave eylemek için Neyyir’e koşmuştu, onu kollarının arasına almıştı. Dudaklarını ısırılmış, kollarını kavî mengenerinde hurda (zayıf) vücudunu kırarcasına sıkılmıştı.”²⁰⁷

Nesl-i Ahir’de Nüzhet ile Server’in bir tartışmasında kadın ve erkeğin güzellik anlayışlarındaki farktan bahsedilir. Bu tartışmada Server’in Gıyas Bey’den hoşlanıp

---

²⁰⁶ Uşaklıgil, *Bir Ölümün Defteri*, s. 34.

²⁰⁷ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 227.

hoşlanmadığını derin bir kıskançlıkla merak eden Süleyman Nüzhet ile Server arasındaki konuşma şöyledir:

“—Kadınların güzellik hakkında nazariyatı pek başka. Eğer Refia biraderine benziyorsa ben bu tarzda hüsnü pek soğuk buluyorum, demiş idi. Server hayretle gözlerini açmış ve derhal cevap vermişti:

—Nasıl? Gıyas Bey’i soğuk buluyorsunuz, öyle mi? Sizi temin ederim ki aldaniyorsunuz. Ve bu meselede sade kadınlardan değil hatta erkeklerden de başka türlü düşünüyorsunuz. Eğer öyle olsaydı, Gıyas’a ta mektepten itibaren “bebek” demezlerdi.

—Evet, fakat ben, erkeklerde bebeklik değil, erkeklik bulmak isterim.”²⁰⁸

Nüzhet’in verdiği bu karşılık erkek kimliği üzerindeki görüşünü ortaya koymaktadır. Nitekim görselliğin, fizikî bazı güzelliklerin bir erkek kimliği için yeterli olamadığı yargısını içermektedir. Halit Ziya’nın roman kişileri, özellikle kadın kahramanlar içinde yaşadıkları sosyal tabakanın şartlarına göre davranmak zorunda kalan tiplerdir. Bazen güçlü, güvenilir, kültürlü bir kadın kimliğiyle, bazen de ahlakî yönden zayıf, düşkün, çaresiz bir kadın kimliğiyle karşılaşabiliriz. “Halit Ziya’nın ele aldığımız roman kahramanları, kadın ve aydın olma hali; ayrıca sorunları yüklenmede ve aşmada cinsiyetin getirdiği genetik özellikler göz ardı edilmeksizin, dönemin sosyal ve siyasi koşulları içinde, ahlaki değerlerle örtüşük bir biçimde kurgulanmıştır ve aslında her biri kendi çağının tutunamayan bireyi olarak düşünülebilir.”²⁰⁹ Cinsiyet kimliklerin belirgin özelliklerinden hareketle söz konusu romanlarda çizilen kadın ve erkek tipleri içinde yaşadıkları sosyal yapının kendilerine yüklediği rolleri sergilemektedirler.

“Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarındaki kadın kahramanlar, genellikle üst tabaka insanlardır. Onun romanlarında alt tabaka olarak sayabileceğimiz insanlar hizmetçilerdir.”²¹⁰ diyen Beyhan Kanter, romanlardaki kadın kimliğini iki ayrı çizgiyle ifade eder. Üst tabakaya mensup kadınlar, genellikle Avrupâî yaşam tarzını

---

²⁰⁸ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 458.

²⁰⁹ Sema Çetin Baycanlar, “Halit Ziya’nın Romanlarında Yalnızlık ve Ölüm Çemberinde Tutunamayanlar”, *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, p. 615-622.

²¹⁰ Beyhan Kanter, *Servet-İ Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*, (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Kavaz), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2009, s. 33.

benimsemiş, Batı felsefesinin kadınlar hakkındaki görüşlerini yansıtan ve sosyal hayatın içine dahil edilmiş kadın karakterlerdir. Alt tabakaya mensup kadınlar ise daha çok geleneksel kültürün etkisiyle düşünen, üst tabakadaki kadınların hizmetine bakan güçsüz tiplerdir.

Kadın karşısında daha güçlü bir konumda bulunan erkek kimliği ise romanların genelinde kadın kimliğini edilgen bir yapıya dönüştürmüştür. Bazı roman kişilerinin kadın-erkek eşitliğini vurgulayan görüşlerine rastlansa da kadın ezilen, kırılan ve kaybeden bir kimlik görünümündedir.

3.6. Kültürel Kimlikteki Batılı İzler

Birey içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini benimser ve bu değerler bireyin kişilik oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Birey benimsediği değerlerin etkisiyle kültürel bir kimlik kazanır. Kültürel kimlik kavramı, toplumdaki giyim-kuşam, yaşam tarzı, dünya görüşü, eğlence anlayışı, kullanılan araç-gereçler gibi birçok alanı kapsar. Bozkurt Güvenç, milliyetçiliğin tanımını yaparken bu ideolojinin amaçlarından birinin de toplum ile topluluğu kültürel kimlik çevresinde birleştirmek olduğunu söyler.²¹¹ Birey tarihsel süreç içerisinde çoğulcu bir birikime sahip olan toplum kültürünü benimseyerek yukarıda belirttiğimiz kültür alanlarına uygun davranışlar sergiler. “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin”²¹² şeklinde tanımlanan kültürde tarihsel akış içerisinde bir birikim söz konusudur. Zamanla değişen, gelişen dinamik bir yapıya sahip olan kültür ilişki kurduğu diğer medeniyet çevrelerinin etkisi altına girebilir. “Kültür sözcüğünün gelişimi, toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatımızdaki değişimlere yönelik önemli ve süregelen bir dizi tepkinin kayıdır ve kendi içinde, bu değişimleri incelemeyi

---

²¹¹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 344.

²¹² Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.08, 11, 2018.

sağlayacak özel bir tür harita oluşturur.”²¹³ Yüzyıllar boyunca oluşturulan bu kültürel harita sosyal hayat, gelenek-görenek, dünya görüşü, davranış biçimleri, eğlence anlayışı, musiki, giyim-kuşam gibi birçok rengi barındırır. Birey de içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak ifade edilen bu renklerle kültürel kimliğini çizer.

“Osmanlı toplumunda kılık-kıyafet, dekorasyon, düşünce gibi alanlarda görülen değişim unsurları ve toplumu batılı hayata yaklaştıran kültür öğeleri-dikkat edilirse-romanın yeni bir tür olarak girişinden önce belli bir oranda gerçekleşmiş bulunuyordu. Zaten çeşitli olay ve gelişmelerin etkisiyle Avrupalı yaşam biçimi Türkler arasında iyice yerleşmişti.”²¹⁴

Bu yerleşme ilk dönemlerde Batılılaşma ifadeleri ile karşılanırken daha sonra modernleşme, çağdaşlaşma diye adlandırılmaya başlanmıştır. Bu gidişata ilk karşı çıkma refleksi Tanzimat aydınları tarafından gerçekleştirilse de edebiyat çevreleri ve özellikle İstanbul’un seçkin kesimi diyebileceğimiz saray çevresi ile zengin muhitlerde yaşayan insanlar bu tarz hayata yönelmişlerdir.

“19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı toplumunun düşünce yapısındaki değişim, kılık-kıyafetteki yenilikler, geleneksel hayata ve manevi değerlere bakışın farklılaşması, Avrupaî tarz yemeklerin geleneksel yemeklerin yerini alması, eğlence anlayışının batıyı taklitten ibaret olması; bununla birlikte musiki, müzik aletleri, tahsil ve terbiyedeki tüm değişimler de kendini daha da hissettirmeye başlamıştır.”²¹⁵

Tanzimat ve sonrasında yazılan edebî türlerdeki bu izleri, yaşam biçimlerini yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Kültürel kimlik bir anlamda neredeyse yukarıda ifade ettiğimiz kimliklerin tümünü kapsamaktadır. Halit Ziya’nın romanları da kültürel tablo açısından bu bütünlüğü yansıtan bir özellik taşır. Ancak yazarın edebî yaşamı ve romanlarını yazma serüvenini göz önüne aldığımızda romanlarındaki kültürel çerçeveyi iki ayrı dönemde inceleyebiliriz.

Yazarın roman serüveninin ilk yılları İzmir dönemine rastlamaktadır. İzmir’de Hizmet gazetesini çıkaran Halit Ziya, bu ilk dönem yazılarında neredeyse her alanda

---

²¹³ Raymond Williams, *Kültür ve Toplum:1780-1950*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 28.

²¹⁴ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 54-55.

²¹⁵ Ahmet Alver, “İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Samsun 2012, s. 29.

yazılar yazmıştır. Yazar edebî kişiliğinin ilk temellerini İzmir’de daha çok Batı’ya dönük bir kültür çevresini benimseyerek atar.

“Halit Ziya okulda Fransızcanın yanında İtalyanca’yı da öğrenirken, bir taraftan da edebiyatla ilişkisini sürdürür. Kemal ve Hamit’in eserlerini okur, devrin önemli dergilerini –Şemsettin Sami’nin Hafta’sını, Mahmut Celaleddin Bey’in Hazine-i Evrak’ını- takip eder. Fransızca aslından romanlar okumaya başlar. Okuduğu ilk Fransızca roman Pierre Zoccon’un Ölümüne Kadar Düelo’su olur.”²¹⁶

Görüldüğü gibi iki yabancı dil öğrenmeye başlayan yazar daha sonra bu dillerde yazılan eserleri asıllarından okumaya başlar. Bir yandan da Tanzimat sanatçılarının eserlerini okur. Böylece edebî alanda varlık göstereceği günlerin alt yapısını bu çerçevede oluşturur. Yeni yeni öğrendiği roman türü ile ilgili ilk eserlerini de aile içi küçük klasik olayları anlatarak ortaya koyar. Halit Ziya bu ilk romanlarını roman türündeki ilk deneyimleri ve geleneksel kültürün etkileri nedeni ile daha çok yerli bir dekor içerisinde anlattığı kahramanlarla sürdürür. Ancak bu ilk romanlarda yazarın Avrupaî tarzdaki düşüncelere yavaş yavaş adım atması oldukça dikkat çekicidir.

Bu noktada yazarın ilk romanları benimsenen yeni kültür göstergelerinin izlerini az da olsa her alanda taşımaktadır. Batılı anlamdaki kültürel izler, yazarın Servet-i Fünun Dönemi’nde yazdığı romanlarda daha somut adımlara dönüşecektir. Halit Ziya’nın edebî anlamda olgunlaştığı, romanı siyasal ve sosyal mesajların ışığında araçsallaştırmaya başladığı dönem Servet-i Fünun dönemidir. İstanbul’a geldikten sonra realizm akımının etkisi, içerisine girdiği edebî muhit, şahit olduğu siyasi gelişmeler Halit Ziya’ya sanat anlamında yeni bir boyut kazandırır. Orhan Okay, Halit Ziya’nın da dahil olduğu Servet-i Fünun yazarlarının yazı evrenini şöyle tarif eder:

“Türk edebiyatının Batılılaşmasında önemli bir dönem olan Edebiyat-Cedîde yazarlarında İstanbul, hemen sadece Avrupaî yaşayışı yansıtan Beyoğlu ve çevresi ile yalı ve köşklerin yer aldığı Boğaz kıyıları kesimiyle romana girmiştir. Esasen daha çok insan ilişkilerine ve aile içi problemlerine dayanan, bu sebeple kapalı mekânların ve realist edebiyat gerçeği çevre ve eşya

---

²¹⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, “Halit Ziya Uşaklıgil’in İzmir Devresi ve Bu Devrede Verdiği Eserler”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1984, S. 3, s. 70.

tasvirlerinin hakim olduğu Servet-i Fünun romanında, dış mekân olarak lüks yaşamayı ve şık giyinmeyi sevenlerin sık sık gittikleri Avrupa malları satan büyük mağazalarıyla Beyoğlu ve civarı anlatılmıştır.”²¹⁷

Burada çizilen tablo tam da Halit Ziya'nın romanlarındaki çizgilerden oluşmuştur, diyebiliriz. Bu çerçevede yazarın romanlarındaki Batılı izleri, kültürel iklimi oluşturan kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam anlayışı, musiki, eğlence hayatı, eşya-mekân, dil ve edebiyat ilişkisi içerisinde incelemeye çalışalım.

Halit Ziya'nın ilk romanı olan *Sefile*'de kültürel çerçeveyi oluşturan unsurlar incelendiğinde yerli göstergelerin ağırlıkta olduğu görülür. Zeynep Kerman *Sefile* romanındaki Batı medeniyeti izlerini tespit ederken şunlardan bahseder:

“*Sefile*'de, araştırmamız açısından dikkati çeken iki unsur vardı. Bunlardan biri Mazlume ile İkbâl'in muntazam bir öğrenim görmemelerine rağmen kitaba olan düşkünlükleridir. Dikkatimizi çeken ikinci unsur ise, Mazlume ile İkbâl'in erkekler karşısında duydukları ezilmişlik hallerine isyan ederek eşitlik iddiasında bulunmalarıdır. Bu iki husus dışında *Sefile* romanında Avrupaî denebilecek başka bir unsura rastlanmaz.”²¹⁸

Görüldüğü gibi *Sefile* romanında, Batılı düşünce özellikle kadın kimliği üzerinden verilmektedir. Kadınların görüşlerini önemseme, kadın-erkek eşitliği, kadının özgürlüğü gibi düşünceler Servet-i Fünun romancılarının kadın kimliği üzerinden verdikleri yeni mesajlardır. “Kadına değer verilmesi ve saygı gösterilmesi görüşünü taşıyan Servet-i Fünuncular, onu önce sosyal bir varlık, ayrı bir güç olarak ele alırlar. Kadın hürriyetini savunurlar, kadın ticaretine karşı çıkarlar. Evlilik sırasında genç kızların söz sahibi olmasını isterler.”²¹⁹ Geleneksel bir dekorun içerisine yerleştirilmiş bu yeni düşünceler yazarın ileride Batılı bir anlayışla yazacağı romanların ilk sesleridir, denilebilir.

Kadının toplum içerisindeki yeni hürriyet anlayışına örnek olabilecek davranışlara *Nemide* romanında da rastlarız. *Nemide*, Kanlıca'daki köşkte balık tutmak, ata binmek, sandal gezintisi yapmak gibi meşgaleler edinir. Hatta bunları yapmak onu son derece mutlu etmektedir. “Osmanlı'da kadınlar sokağa çoğunlukla

²¹⁷ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 260.

²¹⁸ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 64-65.

²¹⁹ Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995 s. 90.

yanlarında ev halkından dadı, lala vs. gibi kişilerle veya yakınlarından bir veya birkaç kişiyle beraber çıkarlardı. Kadınların toplumda, dışarda en serbest oldukları mekân XVIII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan mesireler olmuştur.”²²⁰ Eğlence tarzı yaşanan devre göre bir genç kızın tek başına yapabileceği tarzda davranışlar değildir. Zeynep Kerman, *Nemide* romanındaki bu tür davranışların Avrupaî olduğunu şöyle ifade eder: “ Nemide’nin bazen atla yalnız başına gezintiler yaptığı da olur. Genç bir kızın değil atla, çarşıda bile yalnız dolaşmadığı, yanında mutlaka aileden bir büyük hanımın bulunmasının kaide olduğu devirde, böyle bir unsurun Batılı kaynaklardan geldiği açıkça görülür.”²²¹

Romanda kadın iradesinin özgürlüğü, kendi kararlarını kendisinin alması yönündeki başka bir görüşe de Nail’in teyzesinin kızı Nahit’in, duygu yoğunluğu ile anlattığı serüvenin bir bölümünde görücü usulü ile evlenmek ihtimalinden duyduğu elemi ifade ettiği bölümlerde rastlamaktayız.

“Nahit kimin zevcesi olabilir? Nahit kimseyi tanımaz, kimseyi bilmez, kalbinde kimse için bir muhabbet yok. Ne yapacak? Nahit’i görmeye gelirler. Bunlar birtakım kadınlardır ki, bir erkeğin hissiyat vekilliğini hamildirler (duygularının vekilliğini hissetmişleridir). Ya beğenecekler, ya beğenmeyecekler. Genç kızın dudaklarında acı bir tebessüm göründü:

—Benim hayatımı idare edenler zevcim olacak adam hakkında tahkikat edecekler. Parası var mı, namuslu mudur, genç midir, güzel midir?.. ‘Bana diyecekler ki, sana bir koca bulduk. Sen artık onun memlukü (kulu) demeksin.’ Ben bu adamı sevebilecek miyim? Bütün hayatımı onun yanında geçirebilecek miyim? Bu meseleler adi (sıradan) şeylerdir.”²²²

Bu ifadelerle Nahit, geleneksel davranış biçimleri ile şekillenen bu evlilik sürecinde yaşananları kabullenmeyerek bir bakıma evlilik sürecinde kadının iradesini kullanması gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır. Bu düşünce de bir yönü ile Batılı anlayışın kadın görüşünden ileri gelmiştir, denilebilir.

Ferdi ve Şürekâsı romanında Hacer; iç derinliği olmayan, fiziksel özellikleri ile ön plana çıkarılan bir kişiliktir. Bu yönü ile Hacer manevi, kalbî meselelerden

---

²²⁰ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 95.

²²¹ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 67.

²²² Uşaklıgil, *Nemide*, s. 110.

soyutlanmış, dünyevi bir yaşantının temsilcisi konumundadır. Bu anlamda Batı medeniyetinin maddî bir evren yoğunluğunda tarif edebildiği seküler insan tipini temsil eder.

“Dış dünya ve onunla bağlantılı maddi imkân ve değerler Hacer’le temsil edilir. Hacer, maddi imkânların yarattığı ve oluşturduğu bir kişilik ve toplumsal konumu, Saniha ise maddi imkân yokluğunun oluşturduğu başka bir kimlik ve kişisel oluşumu temsil eder. Hacer ve Saniha’nın kişisel ve konumsal farklarının nedeni maddi imkânlardır. Hacer’in evlenme meselesi nedeniyle birçok kişi tarafından ifade edilen fiziksel güzelliği, maddi imkânların yarattığı güzelliği temsil eder. Hacer’in roman kişilerinin tamamı tarafından beğenilen fiziksel özellikleri dış dünyanın beğenisini, değer yargılarını ortaya koyar.”²²³

Bu dönemde Batılı düşünce tarzının etkisiyle yeniden çizilmeye çalışılan kadın kimliği toplumsal hayatın temel dinamiklerinden olan aile kurumunu da olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim bir toplum romanı olan *Kırık Haytalar*, yazarın gözlemlediği toplum tabakasının hayal kırıklıklarını, yabancılaşmasını, Batılı kültür karşısındaki savruluşunu ve bunun neticesi olarak aile kurumunun çöküşünü anlatmaktadır. Osmanlı toplumundaki en sağlam kurumlardan biri olan aile dış çevrenin etkisiyle bozulmakta, ithal fikirlerle şekillendirilmeye çalışılan Osmanlı kadınının sosyal statüsü sarsılmakta, aile bireyleri ideal kimliklerini kaybetmektedirler.

“Romanın başında karı-kocanın evlerinin penceresinden seyrettikleri Kâğıthane seyranından dönüş sahnesi son derece dikkate değer ve bozulan toplumu, akan pisliği sembolize ettiği gibi, bu yuvanın ahengini bozacak kişileri de okuyucuya tanıtır. Bu pislik Avrupalıca yaşama arzusundan ileri gelir. Bu arzu, bir medeniyet değişmesi hadisesiyle ilgili olduğundan sosyal bir vakıya delâlet eder.”²²⁴

Yazarın yaşadığı çağ, sosyal çevre, dönemin siyasal, sanatsal ve kültürel iklimi onun ruh dünyasından süzülerek esere yansımaktır. Bu anlamda Halit Ziya’nın beslendiği Avrupa edebiyatı, Batı dünyasının kadına yönelik düşünceleri romanlarda bu tarz fikir ve yaşantılara kaynaklık etmiştir.

---

²²³ İmran Ağca, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Yapı Tema*, (Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 167.

²²⁴ Kerman, *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 110.

Kültürel kimliğin başta gelen göstergelerinden biri de yukarıda belirtmiş olduğumuz giyim-kuşamdır. Milletlerin yaşam biçimlerinin bütünsel bir göstergesi olan kültür, sosyal hayatın da her alanında olduğu gibi giyim-kuşam alanında da kendisi gösterir. Yaşanılan coğrafyanın kuvvetli etkisinin yanı sıra, dinî inançlar, boy-kabile gelenekleri, toplumsal ve mesleki statüler bireyin giyim-kuşamı üzerinde etkili olan faktörlerdir. Osmanlı toplumunda dinî inancın ve yer yer geleneksel kültürünün etkisiyle benimsenen bir giyim-kuşam anlayışı mevcuttu. Büyük oranda resmî değişikliklerle ortaya çıkan kılık-kıyafet değişikliği daha sonraki evrede halk arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır.

“Moğol gücünün yıkılmasından sonra bu etkiler azaldı ve sonunda kayboldu ve eski Müslüman gelenekleri yine üstünlük kazandı. III. Selim'in ve II. Mahmut'un yine kıyafet muhafazakârlığında gedik açmağa ve askerlerine Avrupa stili üniformalar - başarı ve zafer ruhunun isnat edildiği bir giysi - giydirmeye çalışma gereğini duymaları, Avrupa güç ve prestijinin onlar üzerindeki etkisinin bir ölçüsüdür.”²²⁵

Avrupa giyim tarzının sağladığı serbestlik, kişisel tercihler ve özellikle standart giyim fabrikalarının yaygınlaşması İstanbul'da da bu tarz giyim mağazalarının sayısını oldukça arttırmıştır. Halit Ziya, birçok eserinde İstanbul'da yabancılar tarafından kurulan bu giyim mağazalarından bahsetmiştir. Avrupa'dan yapılan alışverişler, Batı tarzı modanın takibi dönemin kültürel atmosferini milli kültürden uzaklaştırarak yabancı kültür evrenine taşımıştır.

“...kendisini tanıyanlar arasında Victor Hugo lakabıyla anılan Hasan Latif Bey -hususuyla (özellikle) Hasan Latif Bey- o muannit sükût ile inşat resimesine bir başka vakar ilavesi (o inatçı sessizlik ile şiir okuma törenine bir başka ağırbaşlılık eklemek) için ziyafetten kaçmaya katlanmamış; kısa boyu ile, dolgun vücuduyla daima koltuğunun altında Fransızca, Almanca gazeteler, risaleler, kitaplar taşıyan; çiçekli resme müşabih, kırmızı mürekkepli, oymalı, işlemeli yazısıyla bütün edebî risalelere mini mini güzel manzumeler yetiştiren, babasının sayesinde, matbuat âlemi müntesipleri (basın dünyası mesupları) arasında içi canfesli (ipek kumaşlı) paltolarıyla, Harald'a yaptırılmış potinleri ile teferrüt eden (öne çıkan) Fatin Dilaver Bey de kendisine edebî bir müsamerede bulunmak fırsatını veren şu ziyafeti kaçırmamıştı.”²²⁶

---

²²⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 100.

²²⁶ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 252-253.

Tarih boyunca kendi kimliklerini muhafaza etmeye çalışan milletler dil hassasiyetinin yanı sıra kültür alanında var olan kimliklerini de korumaya çalışmışlardır. Milletlerin varlıklarını korumak noktasındaki en belirgin özellik ise başkalarına benzememe duygusudur. Bu duygu millet olma bilincinin temelinde var olan içsel bir kimlik örüntüsüdür.

“Her doğan yeni kültürün esasen doğasında var olan farklılık şuuru, özgün olma duyarlığı, İslamiyet’le fiilen ve Hz. Peygamberin hadisleriyle desteklenmiştir. Bu katkıların da varlığıyla Osmanlı dünyanın en özgün hayat tarzını, kültürünü yaratabilmiştir. Osmanlı Türk halkı serbest kültür değişmelerinde son derece rahat davranmış, ancak kültürün farklılık şuuru yani millî kimlik duyarlığı daima çok yüksek olmuştur; daima kendisi olarak kalmak, başkalarına benzememek dikkatini göstermiştir. Kendi hâkimiyeti altında olan ve olmayan değişik din ve kültürlerdeki topluluklara karşı hukuken de, fiilen de son derece anlayışlı davranan Türkler, giyim kuşam ve benzeri kimlik görünüşlerinde (şehirde ata binmek, silah taşımak gibi) kesinlikle farklılığını korumuştur.”²²⁷

Herkes gibi olmak, ayırt edici özellikleri kaybetmek millet olma bilincini yok eden ve ortak bir insanlık anlayışına yaklaştıran bir olgudur. Bu anlayış kısmen de olsa Batılı yaşam anlayışında mevcuttur.

Toplumların kültürel kimliğinin somut göstergelerinden biri olan giyim-kuşam Osmanlı toplumunda diğer alanlardaki değişimden çok daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu değişimin başlangıcı II. Mahmut dönemine denk gelmektedir. Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre’ye giydirilen yeni elbiselerin, aynılık sağlayan üniformaların sivil hayata yansması ceket, radingot, pardösü, baston, şemsiye, manto, kürk, eldiven ve açık giysiler, tuvaletler, gecelik, şapka şeklinde olur. “Batılılaşma tarihimizde ilk defa olmak üzere Avrupa, II. Mahmud devrinde kılık ve kıyafet, yaşayış tarzı sosyal teşkilat alanlarında ısrarla örnek alınmış, taklit edilmiştir.”²²⁸

Tanzimat dönemiyle birlikte temelleri II. Mahmut döneminde atılan bu yeniliklerin, değişikliklerin mirası daha da belirginleşmeye başlamış, halk arasında

---

²²⁷ Köseoğlu, *Türk Olmak Ya Da Olmamak, Millî Kültür, Mozaik Kültür, Etnisite*, s. 125.

²²⁸ Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, s. 151.

özellikle İstanbul'un zengin muhitlerinde kılık-kıyafet anlamında büyük bir değişim ve dönüşüm başlamıştır.

Halit Ziya'nın romanlarında Batılı anlamdaki giyim-kuşam değişiminin ilk belirgin izlerini *Nemide* romanında görmekteyiz. *Nemide*'nin Batı kökenli bir giysi olan kürkü giyinmesi, şeffaf tülden yapılmış ve kolları dirseklere kadar açık, gerdanının bir bölümünü gösteren bir giysi ile betimlenmesi kültürel alandaki Batı etkisini göstermektedir.

“Birden bire yataklıktan atladı. Yalnız genç kızlara mahsus seri bir hareket ile ayaklarıyla terliklerini arayarak omuzlarının üzerine kısa ve ince bir kürkü mühmilane aldı. Odanın şehnişine açılan kapısına koştu, kanatları açtı.”²²⁹

Giyim-kuşam alınıdaki bu etkiyi *Ferdi ve Şürekâsı*'nda, kahramanların fiziksel betimlemelerinden hareketle tespit etmekteyiz. Avrupaî tarzda bir kıyafet olan ve o dönemde samur ya da sansar derisinden faydalanarak yapılan samur kürk kışlık bir giysi olmanın yanında kadınlar üzerinde bir zenginlik göstergesidir.

“Ferdi, o otuz beş sene evvel soluk hırkasının içinde yuvarlanan Ferdi, bugün bu ihtiyarı karşısına çağırıyor da samur kürkünün kıllarını toplayarak – Hasan Tahsin Efendi nakledeken bir tavr-ı mudhik (gülünç bir biçimde) taklit ediyordu- kıllarını toplayarak bana, ‘Sen ihtiyarladıkça ne tuhaf oluyorsun!’ diyor.”²³⁰

Ferdi ve Şürekâsı romanında Avrupaî tarzdaki giyim-kuşam göstergelerinden bir diğeri ise Hacer'in İsmail Tayfur'un ailesiyle tanışma merasiminde giyindiği Avrupaî tarzdaki elbisedir. Oldukça gösterişli olan elbise şöyle tasvir edilmektedir:

“Hacer, beyaz tüllerle karıştırılmış mavi ipekten ince bir elbise giymişti. Gerdanı, göğsünün latif bir tedererrüc ile (kabarmasıyla) tedevvür etmeye (yuvarlaklaşmaya) başlayan kısmına kadar açık bırakılmış, burada kumaş, iğnelerin bir ihmal-i mültezimini (gerekli bir savmasını) gösterecek ve setr ettiği (örttüğü) esrar-ı latifeyi (güzel sırrı) ifşaya (açığa çıkarmaya) hazır olduğunu imâ edecek bir gevşeklik ile büzülmüş, sırtından dolaşarak bu vücud-ı narini (ince yapılı vücudu) der-âguş eder (kucaklayan) iki kol gibi inen tüller içinde nimten (mintan) yavaş yavaş darlaşıp Hacer'in vücudundaki nahafet-i latifeyi (hoş zayıflığı) izhar etmiş (belirtmiş),...”²³¹

²²⁹ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 20.

²³⁰ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 21.

²³¹ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 162.

Ferdi ve Şürekâsı'nda Batılı tarzda giyim-kuşam alışkanlığı sadece romanın asli kişilerinde değil olayın gerçekleştiği sosyal çevredeki diğer insanlarda da gözlemlenmektedir. Romanda İsmail Tayfur ile Hasan Tahsin Efendi'nin yaptıkları şehir gezintisinde karşılaştıkları at arabasında seyahat eden genç adamın tasviri yapılırken tek gözlük taktığı ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında tek gözlük o dönemde Avrupa'dan alınmış bir aksesuardır. "Gözlük genel anlamda sıhhî bir araçtır ve yabancı bir unsur sayılmaz. Tek gözlük ise *tek gözlük modası* adı altında Avrupa'dan aşırı taklitçilikle alınmış bir giyim modasıdır. Bu moda 1900'den sonraki romanlarda ve günlük hayatta azalarak ortadan kalkmıştır."²³²

Halit Ziya'nın İstanbul döneminde yazdığı ilk romanı olan *Mai ve Siyah*'ta Raci'nin yaşlı bir Alman kadına bağlanarak neredeyse her gece gittiği eğlence kahvesinde bulunan insanların giyim-kuşamları Ahmet Cemil'in ifadeleri ile betimlenir.

"Hiçbir zevkle tevfik olunmayan (uygun düşmeyen) kıyafetler: Eski ipek kumaşlardan, vaktiyle yapılmış esvap bozuntularından, karnaval esnasında kiralananak iade edilmemiş (geriye verilmemiş) kostümlerden kesilerek birbiriyle uydurularak icat olunma (yapılma) türlü kılıklar... Birisi bir Normandiya köylüsü kostümünü andırır bir esvaba mesela bir Pombadour baş yapmış, diğer biri Marie Antoinette yakalığı altına Vaudeville Soubrette'i gibi kısa fistan giymiş, dar işlemeli bir Arnavut yeleğinin içinde buram buram terleyen şişman bir kadın şu yeleğin altına peşleri (ek kumaşları) yırtmaçlı bir Çinli entarisini münasip (uygun) görmüştü."²³³

Görüldüğü gibi millî kültür özelliklerinden biri olan giyim-kuşam anlayışı gözlemlenen toplum kesiminde oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Dikkat çeken bir diğer taraf ise kıyafet kiralama anlayışıdır. Osmanlı toplumunda gerek günlük yaşamda gerekse özel günlerde giyinmek için kıyafet kiralama anlayışı görülmemektedir. Kıyafet konusundaki şahsiliğin ihlali diyebileceğimiz bu durum Avrupai giyim-kuşam tarzının toplumdaki etkisine örnek teşkil eder.

Aşk-ı Memnu'da sandalla yalıya gelen Adnan Bey'in o gün giydiği kıyafetler şöyle tarif ediliyor: "Soyunup ev içinde giydiği ince şayaktan pantolonunu, beyaz

---

²³² Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 164.

²³³ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 172.

saten gömleğini taktıktan sonra siyah alpağa ceketini aradı; asabi ellerle aynalı dolabın kapağını çekti, odanın köşesinde duran elbise askısına baktı, ceketini bulamıyordu. Eliyle zile bastı, Nesrin'e çıkıştı.”²³⁴ Erkek giyimindeki bu tarz elbiseler romanlardaki sosyal hayatta da sık sık karşımıza çıkan Batılı unsurlardır.

Romanda sıkça karşımıza çıkan süslenmiş, rengârenk kadın şapkaları da Avrupaî giyim tarzının yansımalarını göstermektedir. *Aşk-ı Memnu*'da neredeyse her yönüyle ideal, ahlaklı bir kadın olarak gösterilen Fransız mürebbiye Mlle Courton'un şapkaları ayrıntılı bir şekilde betimlenmektedir. “Mlle Courton'un, Behlül'ün o kadar istihzalarına (iğnelemelerine) hedef olan serpuşları (şapkaları) ne derece müzeyyen, mutantan (şatafatlı) ise sergüzeşti bilakis o derece sade, muhtasar (kısa) idi.”²³⁵ Bu giyim tarzı Anadolu insanının giyim tarzından oldukça farklı, özellikle İstanbul'un zengin muhitlerinde yaşayan insanların giyim tarzını temsil etmektedir. Öyle ki Osmanlı toplumunun giyim tarzı romanın genelinde anlatılan giyim tarzından oldukça uzaktır. Söz konusu giyim-kuşam anlayışı Tanzimat'la birlikte Avrupaî yaşam tarzını yansıtmaya çalışan, yüzeysel bir kültürel geçişin temsilcileri olan bireylerin giyim tarzını oluşturmaktadır.

Aşk-ı Memnu'da Nihal'in katıldığı bir düğünde çevresindeki insanların kıyafetlerini gördüğünde düşündükleri dönemin kılık-kıyafet konusundaki karmaşasını yansıtan en önemli bölümdür. Batılı bir kimliğe bürünmeye çalışan bir insan tabakasının kültürel kimliğin çok katmanlı yapısından her birinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken oldukça gülünç bir duruma düştükleri Tanzimat romanından bu yana söylene gelir. Romanda Nihal'i şaşkınlığa uğratan zıtlıklarla dolu bu kıyafet karmaşası şöyle betimlenir:

“Bu düğün evi bir tezat mecmuası (karşıtlar topluluğu) idi. Nihal birbirine benzemeyen çehrelerin, kıyafetlerin böyle garip bir halitasına (karışımına) hiç tesadüf etmemiş idi. En güzide, en şık tuvaletlerin yanında en garip kıyafetler görülüyordu. Bir yaşlı hanım vardı ki şal örneği entarisinin üstünde mor kadife kaplı elma kürkünün azametiyle (büyüklüğüyle), yanında

---

²³⁴ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 65.

²³⁵ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 84.

sarı krepten hotozu ile gözlerini kaldırmaya cesaret edemeyen bir tazeyi kaşıyla, gözüyle tekdir ediyordu (azarlıyordu).”²³⁶

Dönemin kılık-kıyafet anlayışındaki bu karmaşa, Doğu ile Batı kültürünü temsil eden kıyafetlerin bir arada oluşu, toplumdaki bu görsel değişkenlik Halit Ziya'nın diğer eserlerinde de betimlenir. Batılı giyim-kuşam tarzının hızlı bir şekilde Osmanlı toplumunda yaygınlaşmaya başlaması bu dönemde yazılan kurmaca metinlerde tasvir edilen kişilerin giyim-kuşamlarına da mutlaka yansımaktır. Giyim-kuşam alanındaki bu karmaşayı Halit Ziya'nın *Saray ve Ötesi* adlı hatıratında şu şekilde görebiliriz:

“Bu ilk cuma selâmlığını, yumulmuş gözlerimin içinde, Topkapı sarayından Sultanahmet camiine kadar, yerden kalkan, İstanbul'un asırdide kirlerini de beraber kaldırıp havalarda bir bulut yaratan tozları arasında, karmakarışık, türlü kıyafetlerle sarıklar feslerle, Selanik'ten gelmiş çeşit çeşit külahlar yer yer mütecessis yabancı şapkalarla, müzdehim ve mütelâtim bir kütle halinde, İstablâmirenin köhne lândolarını zorlukla sürüklemeye uğraşan yorgun, yaşlanmış, iri Macar beygirleriyle, yavaş yavaş sanki kalabalıkta müşkilâtla kendisine yol açıyormuşcasına ilerlemeye çalışıyor görüyorum ve sonra nasib olan şu saltanat gününden, bittabi pek mesud, kendisine ellerinin bitmez tükenmez şakırtılarıyla bağlılığını ilân eden halka beyaz eldivenin içinde teessürden titreyen elinin selâmım gönderirken görüyorum.”²³⁷

Halit Ziya'nın sosyal yönü ağır basan *Kırık Hayatlar* romanında, kültürel kimliğin önemli bir unsuru olan giyim-kuşam konusunda hem yerli hem de Avrupaî tarzda giyinen kişilere rastlarız. Vedide'nin bu devirde İstanbul hayatında henüz kaybolmamış kıyafetler olarak değerlendirdiği ferace ve yaşmak sokakta görülen iki kadın üzerinde betimlenmektedir.

“Osmanlı Devleti'nde bu dönem içerisinde Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim, ilk önce sarayda başlamış, sonra mali durumu iyi olan ailelere ve halka yansımıştır. Bu değişim önce aksesuarlarda (eldiven, çorap vs.) kendini göstermiş ve zamanla dış giyimi de etkisi altına almıştır. Bu kıyafetleri, ekonomik durumu iyi olan belirli bir kesimin Avrupa'ya giderek ya da orada yaşayan yakınları aracılığıyla temin ettikleri görülmektedir.”²³⁸

---

²³⁶ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 301.

²³⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1981, s. 8.

²³⁸ Necdet Aysal “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. X, S. 22, İzmir 2011, s. 8.

Batılı tarzdaki giyim-kuşamın en belirgin örneği olan ve arkası yırtmaçlı, etekleri uzun yapısıyla kışlık bir giysi denilebilecek radingot karşımıza çıkar. Halit Ziya, İstanbul döneminde yazdığı romanlarında keskin bir gözlem gücüyle mensubu olduğu tabakanın giyim-kuşam tarzını yansıtmaktadır. Yansıtılan tarz ise Müslüman Osmanlı toplumunun giyim-kuşam alışkanlığından ziyade Batılı bir kimliği ortaya koyan moda görünümündedir.

“Ömer Behiç orta boyuyla, radingotunun içinde belinin inceliği tamamıyla teressüm eden (beliren) hiçbir zaman şişman olmayacak asabi vücuduyla, çenesinde biraz uzun bırakılmış kırkık sakalıyla, ince ipek kaytanı kulağının üstünden dolanmış gözlüğünün altında tatlı bir tebessüm hep gülüyor zannolunan koyu sarı gözleriyle; giyinişinde, yürüyüşünde, söyleyişinde hiç aldanmayan nefis zevkiyle o kadar şık, o kadar zarifti ki Vedide'nin, onunla beraber bulunurken, aralarındaki farkın mesafesini lüzumundan fazla büyük görerek titrediği dakikalar olurdu.”²³⁹

Romanda Batılı giyim tarzının göstergelerinden biri de boyun bağıdır. Bu giyim tarzının içerisinde özel eğlencelerde, gecelerde giyilen bir kadın giysisi olan tuvaletler de Avrupaî giyim tarzının sembolleştiği kıyafetlerdendir.

“Aynada boyun bağını düzeltirken, saçlarını fırçalarken kendi kendisine gülüyor ve derunî bir müşafehe tarzında nefsine:

—Demek, onu kurtaracaktın, öyle mi? diyordu; kurtarmak? Pekâlâ! Fakat neden, nerden kurtarmak?.. Seyranlardan, eğlencelerden, güzel tuvaletlerden, adada mevsimlerden, Kâğıthane'de seyranlardan, Göksu'da tenezzühten (dolaşmalardan), bu israf ve ziyet hayatından kurtarmak?..”²⁴⁰

Görsel bir aksesuar olan tek gözlük de Batılı tarzda bir aksesuar olarak karşımıza çıkar. Romanda emekliye ayrılan Sakıp Süleyman Bey'in fizikî portresi çizilirken sivri beyaz saklından, her zaman taktığı tek gözlükten, Londra'da yaptırılmış elbisesinden, fildişinden yaptırılmış bastonundan bahsedilir. İfade edilen bu aksesuar ve kıyafetlerin hepsi Avrupaî bir kökene sahip unsurlardır. Avrupaî tarzdaki bu ürünlerin tedarik edildiği ve Halit Ziya'nın İstanbul dönemi romanlarında sıkça tasvir ettiği Bon Marche adlı mağaza burada da karşımıza çıkar. Yazıhanelerde bulundurulan ve Avrupa'nın büyük mağazalarına ait olan kataloglar, fihristler de oldukça dikkat çekicidir.

²³⁹ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 83.

²⁴⁰ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 233-234.

Halit Ziya'nın son romanı olan *Nesl-i Ahîr*'de giyim-kuşam yönünden Batılı tarzı yansıtan birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Avrupaî tarzda bir giyim-kuşam anlayışına sahip olan Süleyman Nüzhet, fikirleri yönüyle geleneksel bir düşünce biçimi sergiler. Bu anlamda romanda Avrupaî tarzda tercih edilen kıyafetlerin başında smokin, tuvalet, pardösü, radingot, ceket; aksesuarlardan ise tek gözlük, krep, kravat, eldiven, şemsiye dikkat çekmektedir. “Bıyıkları tamamen çıkmamış miralayların yanında yakalıksız, kravatsız, kısa siyah ceketli, eğri kırmızı fesli mahlûklardan görülüyordu; arkasında pardösüsünü taşıyan lalasıyla piyasa eden...”²⁴¹ şeklinde ifade edilen cümleler bu giyim tarzını açık bir şekilde tasvir etmektedir.

Millet musiki, kültürü oluşturan temel bileşenlerden biridir. Tarih boyunca insanın duygularını, yaşantısını, değerlerini dile getiren bu sanat aynı zamanda ait olduğu toplumun sesini oluşturur.

“Musiki, güzel sanatların, kulağa hitap eden bir dalı, en önemlilerinden biri, çok güçlü tesiri olan ve aynı zamanda ses üzerine kurulmuş bir sanat ilmidir. Bu sanat, fertlerin ve toplumların hayatında önemli bir rol oynar ve insanın fitratında bulunan tabii bir ihtiyacdır. Onun manevi duygularını, acı ve tatlı hatıralarını dile getirir.”²⁴²

Bir anlamda toplumun duygularının hafızası olan musiki daha çok millî özellikler taşır. Ancak kültürel etkileşim, sanat anlayışındaki değişmeler millî kültürü musiki alanında da yeni bir kültürün izlerine açık bir zemin haline getirecektir. Bu dönemde kadınların musiki alanında varlık göstermesi, bir enstrüman çalması ve bunun toplum içerisinde yaygınlaşması da Halit Ziya romanlarını Batılı bir kültür anlayışına yaklaştıran kurmaca unsurlardır.

“Nemide, Nahit'in karşısında dizlerinin üzerindeki kanunu kurmakla meşgul idi. Hüküm süren derin sükût içinde parmakları kırışlerin sedasını tevzin (düzenlemek) için muhteriz (titrek) hareketlerle boğuk sesler çıkarıyordu. Biraz sonra elleri ihtiyarsız bir incizab (istem dışı bir arzu) ile kanunun üzerinde uçmaya başladı, parmaklarının kırışlerden kopardığı

---

²⁴¹ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 163.

²⁴² Ruhi Kalender, “Musiki ve İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 1, Ankara 1998, s. 263.

nağmeler birer parça ızdırap şahkası (çılgılığı) gibi etrafı muhit olan (çevreşeyen) havada inlercesine irtidatlarla pervaz etti (dönüşlerle uçtu).”²⁴³

Musiki alanındaki Batılılaşma Halit Ziya'nın hemen hemen her romanında karşımıza çıkar. Romanlarda genç kadın ve erkek karakterler Batı menşeli müzik aletlerini çalmak ve Batı musikisini bilmek gibi özelliklere sahiptirler. Halit Ziya, Batı müziği hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte Klasik Türk musikisiyle de yakından ilgilidir. Ömer Faruk Huyugüzel, yazarın İzmir yıllarında musikiye merak sardığını ve İzmir'in meşhur hanenesi Salomon'dan Klasik Türk Musikisi dersleri aldığını belirtir.²⁴⁴ Romanlardaki başlıca musiki kabiliyeti Batı müziğine özgü olan müzik aletlerini çalmakla ortaya çıkar. Romanlardaki genç karakterlerden hemen hemen hepsi Avrupaî tarzda bir müzik aleti çalmaktadır.

Ferdi ve Şürekâsı romanında, Ferdi Efendi, kızı Hacer'in 5 Mayıs 1300 tarihli günlüğünü okurken şu ifadelerle karşılaşır:

“Bugün babam, beni yazıhaneye gitmekten men etti. Onu görmek kabil olmayacak, böyle nasıl eğlenmeli bilmem? Kitaplarım, piyanom, bunların hiçbiri beni eğlendirmiyor... Aman Yarabbi! Bu koca evin içinde bir kişi ne yapacağım?”²⁴⁵

Batı menşeli bir müzik aleti olan piyano romanda benimsenen müzik anlayışının Avrupaî tarzda bir musiki anlayışı olduğunu göstermektedir. “Hacer, İstanbul'daki kibar ailelerin kızlarının bir örneği olarak dikkat çeker. Babasının servetini kendi zevkleri için kullanır. Mürebbiyesi vardır, piyano çalar. Hacer'in İstanbulluluğu, yetiştirilme koşulları ve gittiği mesireler bazında romana girer.”²⁴⁶

İstanbul'un varlıklı ailelerinin kızları, köşklere ve yalılarda yaşamakta mürebbiyeli, dadılı bir yetiştirme tarzının yanında özellikle Avrupaî tarzda bir müzik anlayışını yansıtmaktadırlar. “Klasik batı musikisinin temel çalgılarından biri olan ve

---

²⁴³ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 86.

²⁴⁴ Ömer Faruk Huyugüzel, “Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir Devresi ve Bu Devrede Verdiği Eserler”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1984, S. 3, s. 73.

²⁴⁵ Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 54-55.

²⁴⁶ Hüseyin Kıyak, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında İstanbul*, (Danışman: Prof. Dr. Sema Uğurcan), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 30.

geçmişî XIV. yüzyıla kadar uzanan piyano, Tanzimat'tan sonra yavaş yavaş Türk evlerinin önemli bir parçası, vazgeçilmez bir möblesi haline gelmiştir.”²⁴⁷

Diğer güzel sanat dallarında olduğu gibi müzik, millî kültürün birikimi ile edebiyattan, inançtan, sanat anlayışından kaynaklanan çok yönlü yapısıyla millet kültürünün izlerini taşır. Halit Ziya romanlarında özellikle Batı musikisinin önde gelen sanatçılarından ve bu sanatçıların önemli eserlerinden sıkça bahseder. “Lamia'nın musiki mecmuası, piyanoya her yeni başlayan çocuklara muallimlerin tertip ettikleri hemen daima az çok yekdiğerine neşayitten ibaretti: Bir Genç Kızın Duası, Aşk Serzenişleri, Carnavale di Venezia'dan sade bir ariette.”²⁴⁸ Batı menşeli piyano, mandolin gibi enstrümanlar roman kahramanlarının sıkça icra ettiği müzik aletlerindedir. Ayrıca roman kahramanları sadece bu enstrümanların icrasıyla yetinmez, her biri bu enstrümanlarla icra edilen dünyaca ünlü Batı menşeli müzik parçalarını ve notalarını da ezbere bilirler. Roman kişileri duygularını, ruh dünyalarının derin intibalarını her seferinde Batı menşeli müzik parçaları ile ifade ederler.

“Edebiyat dışında, Ahmet Cemil'in değer verdiği ve hoşlandığı diğer bir sanat klasik Batı musikisidir. Halit Ziya'nın romanlarında klasik Batı musikisi ve onların uyandırdığı intibalar önemli bir yer tutar. Bundan önceki üç romanın kahramanlarından pek çoğunun bir musiki âleti çaldığını veya musikiden büyük zevk aldıklarını görmüştük. Ahmet Cemil bir müzik âleti çalmamakla beraber, klasik Batı musikisini dinlemekten hoşlanır ve bu parçaları bir şiir gibi tahlil eder.”²⁴⁹

Bu tarz bir musiki anlayışını *Aşk-ı Memnu*'da da görmekteyiz. Romanda Avrupaî tarzdaki musiki anlayışının en belirgin göstergelerinden biri yine diğer romanlarda müzik eğitiminde sıkça görülen piyanodur. Romanda Bihter'in özellikleri sıralanırken günlük işlerini halledebilecek kadar Fransızca ve Rumca bilmesinin yanında piyano ile valsler, kadriller, romanslar çalabildiği ifade edilmektedir. Öyle ki Cahit Kavcar, Nihal'in İtalyan musikisinin Cimarosalarından, Donizettilerinden, Markadantelerinden, Rossinilerinden babasının yığın yığın getirdiği operaları, sanki

---

²⁴⁷Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, s. 196.

²⁴⁸Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 137.

²⁴⁹Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 82.

önceden görmüş, duymuş gibi okuyup çalırvermesinin matmazelin oldukça şaşırttığını ifade eder.²⁵⁰

Yine Behlül ve Nihal'in Adalar'ın sessiz uyuyan denizine karşı baş başa kaldıkları bir gecede rüzgârın uğuldayan sesine eşlik eden melodileri duyunca bunun bir mandolin olduğu ifade ediliyor. Uta benzeyen bir çalgı olan mandolin mızrapla çalınır ve Batı menşeli bir çalgı olarak bilinir. Mandolinin sesini duyan Behlül, gecenin ıssızlığında bu sese hiç yabancı olmayan bir hissiyatla duygularını ifade ediyor, sese yüklediği anlamları sıralıyor.

“Behlül cevap vererek:

—Bir mandolin! dedi. Bir mandolin. Kim bilir nasıl bir gizli derdi gecelere tevdi etmek (bırakmak) isteyerek ya bir çam dibinde aya karşı hüznlerini döken yahut serseri dalgacıların üstünde havalara bir selam bırakan küçük bir mandolin?..²⁵¹

Musiki alanında en tutkulu ideallere sahip olan karaktere *Nesli Ahîr*'de rastlamaktayız. İrfan bütün sosyal baskılara ve maddi imkânsızlıklara rağmen Avrupa'da müzik eğitimi almak isteyen kararlı bir genç konumundadır. Diğer romanlarda genellikle özel bir öğretmen tarafından verilen müzik dersleri *Nesli Ahîr*'de Avrupa'da alınabilecek bir eğitim şeklinde değerlendirilir. Özellikle İrfan ve Azra, piyano çalan ve Avrupaî eğlence tarzını benimseyen bu son neslin iki önemli ferdi olarak karşımıza çıkar. Süleyman Nüzhet, ezilmiş çocuklar olarak gördüğü bu nesli düşündükçe hüznlenmektedir. Romanda İrfan'ın piyano eşliğinde çaldığı hüzünlü şarkılar şöyle anlatılmaktadır:

“Nüzhet çıkmaya mütemayil (istekli) değildi, İrfan isterse Şakir'e refakat edecekti. Şakir reddetti:

—Hayır, burada kalmayı tercih ederim, sen biraz bize piyano dinletirsin, dedi.

Nüzhet bu fikri alkışladı:

—Aferin Şakir! dedi, bilsen bu gece nasıl bir musiki gecesi... İrfan, isterdim ki bu gece bize bütün feryat enîn dinletesin. Mendelssohn'un o nevhât-ı mağmumesinden (gamlı ağıtlarından), Chopin'in bükâ-yı ıztırabından (acıklı ağlamalarından), Beethoven'in o muazzam dahi- iahzan-ı beşeriyenin

²⁵⁰ Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, s. 197.

²⁵¹ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 445.

velvele-i ıztırabından acılıklar içinde ezileyim, bu gece ruhumda ağlamamış bir şey kalmasin...”²⁵²

Musiki anlayışındaki Avrupa izleri dönemin eğlence anlayışında da kendini göstermektedir. İstanbul’un belirli muhitlerinde yer alan kahvehaneler, birahaneler, eğlence bahçeleri, pastaneler o dönem eğlence hayatının uğrak yerleridir. Bu eğlence mekânlarının ortak yönü ise genellikle yabancı isim taşımaları ve yabancılar tarafından işletilmeleridir.

Mai ve Siyah romanında Halit Ziya; İstanbul’un birçok eğlence mekânın adlarını zikretmektedir. İfade edilen eğlence mekânlarının Fransızca isimleri ve eğlence tarzları Batılı eğlence anlayışının özelliklerini taşımaktadır. Özellikle Batı menşeli danslar, opera ve eğlencelerin icracısı yabancı kadınlar kültürel anlamdaki Batı hayranlığını ortaya koyan somut göstergelerdir.

Romanda bir kahvenin kadife iskemlesinin üzerinde oturan Ahmet Şevki Efendi, bu ortamdaki sıkıldığını ifade edince Ahmet Cemil’in ona bir tebessümle karşılık vererek saydığı eğlence mekânlarının isimlerinin tamamen yabancı olduğu görülmektedir.

“—Ben burada sıkıldım, dedi; ruhuma kasvet geldi. Burada şu suratlarını gazetelere sokmuş yahut gözlerini sokağa dikmiş bir alay halk arasında gelip nefsimi hapsetmekten bir lezzet alamadım; dedi.

Ahmet Cemil tebessüm etti:

—Nereye gitsen böyle değil mi? Burası Beyoğlu kahvelerinin en eğlencelisidir. Canınız daha kapanç yer istiyor ise Couronne var, Gambinus var, Central var... Lambalı duvarların, tavanların arasında mermer masalar... Bu masaların etrafında birçok adamlar ya bira içiyor, ya gazete okuyor, ya yavaş sesle konuşuyor...”²⁵³

Eğlence hayatı Osmanlı döneminde belirli ölçülere dayanan, geleneksel kültürle beslenen bir yapıya sahiptir. Tanzimat’la başlayan Avrupalılaştırma cereyanları Osmanlı İstanbul’unun eğlence anlayışını da değiştirmeye başlamıştır. Dönemin eğlence kültürü dans, balo, çay partileri, kır gezileri, içkili gazinolardaki yabancı şarkıcılar gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. *Aşk-ı Memnu*’da Avrupaî eğlence

---

²⁵² Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir*, s. 107-108.

²⁵³ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 157.

modasının merkezinde Behlül'ü görmekteyiz. Hayat felsefesinin temelinde eğlence mefhumu bulunan Behlül kendisini eğlence mekânlarından, kadın şarkıcılara, operetlere, balolara atmaktadır.

“Geceyi Tepebaşı’nda bir opereti dinleyerek geçirdikten sonra ertesi gün Erenköy bağlarında bir siyah çarşafın peşinde dolaşırken görülürdü; bir Pazar günü Konkordiya muganniyelerinden (kadın şarkıcılardan) birini araba ile Maslak’a kadar götürür, bir Cuma günü Çırçır Suyu’nda saz dinlerdi. İstanbul’un hiçbir eğlence yeri yoktu ki Behlül oradan bir zevk hissesi almasın. Ramazan’da akşamları Dileklerarası seyranına devam eder, Kışın Odeon’un balolarında ortalığı neşvesinin velvelesine boğardı.”²⁵⁴

Romanda eğlence hayatının bir başka yönünü de yabancılar tarafından icra edilen tiyatro ve operet kumpanyalarıdır. Bu tür eğlencelerin müdavimi olan Behlül, kumpanyada çalışan yabancı kadınlara karşı da ayrı bir ilgi duymaktadır.

“Behlül diyordu ki:

—Bilseniz, tiyatro kıyafetlerine ne kadar merakım vardır. Bunlar bu yaz size okadar bahsettiğim İtalyan Operet Kumpanyası’nın kadınları... Sırf elbiselerin tuhaflığı için alınmış şeyeler.

—Elbiseler mi? Lakin bunlarda elbiseden başka her şey var. Veriniz, bakayım, onların hepsini veriniz...”²⁵⁵

Romanlardaki eğlence hayatının önemli bir parçası da eğlence mekânlarında çalışan yabancı kadınlardır. Yabancı kadınlara karşı olan ilgi Halit Ziya’nın hemen hemen bütün romanlarında karşımıza çıkan bir davranış biçimidir. İstanbul’un yalılarında, köşk ve konaklarında türlü işlerde çalışan bu yabancı kadınlar aynı zamanda birçok gazino, birahane ve eğlence mekânlarında çalışmaktadırlar. Gellikle şarkıcılık yapan bu kadınlar gelen misafirlerle de vakit geçirmektedirler. Behlül’ün Operia İtaliana müsamesesinde tanıdığı ve kendisini o an itibarı ile elde edemeyip annesini elde edebildiği Şarlot da bu tarz kadınlardan biridir.

“—Ah! Şarlot, diyordu, çapkın kız... O gece beni ne üzmişti! Nihayet, Gambrinus’un üstünde nikabını çıkarıncaya kadar tanımak mümkün olmamış idi. Kim düşünebilirdi ki bir İngiliz, İncil naşiri (yayıncısı) kadar vakur

---

²⁵⁴ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 112.

²⁵⁵ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 239.

görünen bu ciddi mürebbiyeye bir karnaval gecesi Odeon’da tesadüf etmek mümkün olsun?..”²⁵⁶

Kırık Hayatlar’da eğlence hayatı da diğer İstanbul dönemi romanlarında olduğu gibi Avrupaî tarzda şekillenir. Romanda Ömer Behiç’in bir eğlencede karşılaştığı genç kızla yaptığı vals şöyle tasvir edilir:

“—Niçin duruyoruz, rica ederim?

Dostu Ömer Behiç’in kulağına:

—Bu vals benimdir, dedi; ister misiniz, yarısını size vereyim?.. Beş dakika sonra, yeni bir valsın mukaddemesi (başlangıcı) başlarken o Ömer Behiç’in kollarının arasındaydı.”²⁵⁷

Nesl-i Ahîr romanında da eğlence kültürünün merkezinde içkili gazinolar, Batı menşeli danslar, vals ve Fransız operet kumpanyalarını görmekteyiz. Yönetimin uyguladığı sansürden dolayı adları ve içerikleri birçok kez değiştirilen piyesler, yabancı muganniyelerin söylediği şarkılar, Fransız ve İtalyan besteleri eğlence kültürünün temelini oluşturmaktadır. Kültürlü, edebiyattan ve sanattan anlayan bir karakter olan Süleyman Nüzhet bu durumdan şikâyetçidir. Yapılan bu müdahalelerle sanatın içinin boşaltıldığı görüşündedir. Halit Ziya romanlarında görülen eğlence anlayışı Osmanlı Türkü’nün hayatına yabancılar vasıtası ile girmiştir. Bu eğlence anlayışının merkezinde ise yüzeysel bir zevk duygusu yatar.

Mekân ve eşya unsuru, *Servet-i Fünun* romanında kurmaca metnin yapı unsuru olarak olay örgüsüne hizmet eden bir sorumluluk taşımanın dışında romanın atmosferine ve iletmek istediği açık ve örtük iletilere uygun olan semboller bütününden oluşur. Halit Ziya’nın ilk romanlarında geleneksel bir dekor içerisinde şekillenen olaylar *Servet-i Fünun* dönemi romanlarında adeta Batılı bir tabloda sergilenir. Bu dönem romanlarında Mekân ve eşya tercihini belirleyen unsurlar Batılılık düşüncesi ve zenginliktir. Nitekim kendisini Batılı düşüncede bir insan olarak tasavvur eden varlıklı olan toplum kesimi İstanbul’da alafranga hayatın merkezleri olan Beyoğlu, Boğaziçi, Nişantaşı, Adalar gibi mekânlarda varlık gösterirler. Aynı zamanda söz konusu semtlerdeki köşk, konak ve yalıları mekân

---

²⁵⁶ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 249.

²⁵⁷ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 107.

tutmuşlardır. Roman kişinin dünya görüşü, duyguları ve yaptığı fiillere göre kurgulanan mekân unsuru bu yönüyle bireydeki kültürel algıya göre de değişiklik göstermektedir. *Mai ve Siyah* romanında Batılı bir düşünceye sahip roman kişileri kurtuluşu, mutluluğu ve esenliği Avrupa kentlerinde görürken hayatın getirdiği olumsuzluklardan, yorucu ruh hallerinden, mevcut yaşantı ortamından bir kaçış olarak da Orta Doğu kentlerinin tercih edildiği görülmektedir. Aslında sembolik anlamda Ahmet Cemil, mavi hayallerinin yapı taşlarından biri olan Hüseyin Nazmi'nin yaşantısıyla ilerlemenin, gelişmenin, istedik hayat tarzının gerçekleşme mekânı olarak Batı'yı işaret etmektedir. Nasıl ki mavi hayaller siyah gerçeklere dönüştüğünde bir gerilemenin, bir kaybedişin sembolü olarak da Doğu'yu işaret etmektedir.

Mai ve Siyah'in sonunda Hüseyin Nazmi'nin Avrupa'ya Ahmet Cemil'in ise Arabistan'a tayin istemesi mekansal anlamlandırma ile özel bir mana taşır. Hüseyin Nazmi'nin Avrupa'ya gidişi bir yeniden doğuş, ilerleme ve mutluluğa yeni bir adımdır. Ahmet Cemil'in Arabistan tayini ise kırık hayatlardan, mutsuz günlerden kaçıştır. Arabistan ve çöl imgesi uzun ve geniş bir uzamda kaybolma kendini unutmama ve unutturmadır. Ahmet Cemil Arabistan'a giderek orada kaybolmak adeta kendini dahi unutmak ister.²⁵⁸

Halit Ziya'nın romanlarının çoğunda geniş çerçevede İstanbul olarak karşımıza çıkan mekân konak, köşk ve yalı şeklindeki yapılarla temsil edilmektedir. Özellikle Boğaz ve Adalar bölgesinde yoğunlaşan mekân tasvirleri roman kişilerinin düşünce ve karakter özelliklerine uygun şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı İstanbul'unun Avrupaî yaşantısının anlatıldığı romanlarda çevre elbette ki Boğaz, Beyoğlu, Kadıköy ve Adalar gibi alanlar ve semtler olacaktır. Bu bağlamda *Aşk-ı Memnu*'da fazlaca karşılaştığımız başlıca mekânlar ifade ettiğimiz bu semtlerde faaliyet gösteren Avrupaî tarzda ürünler satan mağazalar, Batılı tarzdaki eğlence mekânları, isimi yabancı olan kiraathaneler, birahaneler gibi yerlerdir. Nitekim insanın kültürel kimliği yaşadığı mekâna, mekânın kimliği de içindeki eşyaya sirayet eder. Romanda tasvir edilen mekânlarda insan kullanımına sunulan eşyaların büyük bir kısmında da Batılı hayat tarzının izlerini görmek mümkündür. *Aşk-ı Memnu*'da yazar, “Melih Bey

---

²⁵⁸ Serdar Şen, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Anne-Mekân Algısı*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatih Arslan), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010, s. 82-83.

Takımı” olarak ifade ettiği aileye mensup kadınların özelliklerini sıralarken alışveriş yapılan mağazaların adlarını şöyle sıralar:

“En harim giyecek şeylerden yüzlerinin peçesine, eldivenlerinin rengine, mendillerinin işlemesine varıncaya kadar öyle bir nefis ve müstesna zevk hükmederdi ki sadelikleriyle beraber en özenilmiş, en ihtimam görmüş (özenilmiş) ziynetleri bayağılığa indirirdi. Onlar görülünce bu güzellik fark edilmemek mümkün olmazdı, yalnız neticenin husul 8ortaya çıkma) esbabı (sebepleri) dikkatten kaçırdı. İşte Pygmalyon’dan alınmış siyah işlemelerle açık külrengi eldivenler, işte Au Lion D’or’dan çıkma keçi derisinden yapılmış potinler, işte siyah saten de Lion’dan herkesinkine benzer çarşafklar...”²⁵⁹

Belki de dönemin yabancılar tarafından kurulan en meşhur mağazası Fransız Bartoli kardeşler tarafından İstiklal Caddesi’nde kurulan Bon Marche adlı mekândır. Bu dönemde Avrupaî hayat tarzını benimseyen zengin muhit sakinlerinin uğrak yeri olan bu mekân Avrupa, özellikle Paris alışveriş etkinliklerini aratmayan bir yoğunluğa sahiptir. Halit Ziya’nın da sürekli sözü ettiği gözde mağazalardan biridir. Mlle de Courton yalıdaki çocukları arada bir Beyoğlu’na indirip önce mağazalardan Bon Marche’ye sonra da Şekerci Löbon’a uğramadan yalıya dönmedikleri anlatılır.

“Şimdi Beşir’le beraber Beyoğlu’nda böyle bir araba seyranı yapıyorlar, koltukların önünde tevakkuf ederek mağazalara uğruyorlar, ufak tefek alıyorlardı.

—Arabacı, diyordu; şimdi Bon Marche’ye!.. Ah! Geldik mi? Evet, geldik! İşte çamlığın içinde bir kılıç!.. Baksanıza, bu kılıç kaç lira! Beş lira mı?.. Hayır, pahalı! Onbeş kuruş... Amma iyi sarınız? Hazır mı?.. Ne kadar da uzun! Arabaya sığmayacak...”²⁶⁰

Aşk-ı Memnu’da Avrupaî hayat tarzı, kullanılan eşyalarda, araç-gereçlerde de kendisini göstermektedir. *Aşk-ı Memnu*’da ilgili olduğu başlık altında verdiğimiz birçok eşyanın yanında serinlemek için kullanılan Japon yelpazesi, Behlül’ün odasındaki mini İspanyol tefi, Havana purosı, Adnan Bey’in yalısını süsleyen oyma Louis XV ceviz sandalyeler, kadınların vazgeçilmez aksesuarı rengârenk şemsiyeler Batı kültürünün yerleşik kullanımındaki göstergelini oluşturan eşyalardan bazılarıdır. *Aşk-ı Memnu*’da Adnan Bey’in Boğaz’daki şatafatlı yalısına ışıltı veren dekor şöyle anlatılır:

²⁵⁹ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 31-32.

²⁶⁰ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 79.

“Lakin Adnan Bey’le izdivaç demek Boğaziçi’nin en büyük yalılarında biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yıldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark olunan yalı demektir.”²⁶¹

Halit Ziya’nın diğer romanlarında olduğu gibi *Nesl-i Ahîr*’de de Bon Marche denilen ve içerisinde her türlü malzeme satılan Avrupaî tarzdaki mağaza tipi alışveriş mekânlarına sıkça rastlarız. Süleyman Nüzhet’in kızı Azra’nın bir alışveriş macerasında Beyoğlu’nda bulunan Margarit, Au Lion, Karlman, Dron, Bon Marche, Bazar Alleman gibi birçok mekândan bahsedilir. Söz konusu mağazaların ortak yönü ise Avrupaî tarzda ürünlerin satıldığı yerler olmasıdır. “Servet-i Fünun romanında, çoğunlukla Fransızca adlar taşıyan ve Avrupa malı satan çok sayıda mağazadan söz edilir.”²⁶² Bu bağlamda Avrupa ürünlerinin satıldığı mağazalardan alışveriş yapan insanların zevk anlayışlarındaki Batılı yönü görmek oldukça kolaydır, denilebilir. Çok yönlü bir varlık olan insanın duygusal, sanatsal yönü ile fiziki görünümünü ortaya koyan bir davranış biçimi, tercih ettiği hayat tarzının bir sonucudur.

Kültürel kimliği oluşturan en önemli unsurların başında dil ve edebiyat anlayışı gelir. Dil ve edebiyat toplumdaki sosyal-kültürel değişmelerin belki de en sağlıklı şekilde takip edilebileceği alandır. Tanzimat Dönemi ile başlayan Batılılaşma sürecinin en önemli yönlerinden biri de Osmanlı İstanbul’unun gündemine giren yabancı dil ve edebiyatlardır. Tanzimat sanatçıları ile başlayan Batılı eserlerden faydalanma geleneği Servet-i Fünun Dönemi’nde Fransızcanın da öğrenilmesi ile oldukça yaygın bir hale gelmiştir. Böylece dilde, edebiyatta, sanatta ve dünya görüşünde Batılı düşünce tarzları, kültürel özellikleri yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır.

“Servet-i Fünun yazarlarının, gençlik yıllarında bazı Türk romancılarını okuduklarını biliyoruz. Ancak bu yerli eserlerden alınan zevk ve feyiz dönemi kısa sürmüş ve Fransızca’yı öğrenmekle birlikte gelen Fransız edebiyat ürünlerinin bol bol okunması süreci sonucu ortaya çıkan zevk ve feyiz dönemi,

---

²⁶¹ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 44.

²⁶² Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, s. 227.

büyük oranda bu yazarların edebî, felsefî, dinî yaşamlarına ve hayat görüşlerine bire bir etki etmiştir.”²⁶³

Yazma serüvenine okumayla başlayan Halit Ziya, Batılı edebiyat anlayışının gelişerek yerleştiği bu dönemde yazdığı romanlarındaki kahramanların okuma tercihlerini de Batılı eserlerden oluşturur.

Nemide romanında, Şevket Bey köşkün bir köşesinde oluşturduğu kütüphanesinde bolca vakit geçirmektedir. Sürekli okuyan Şevket Bey’in okuduğu kitaplardan da yer yer bahsedilmiştir. Kültürün taşıyıcıları olan kitaplar, millet hafızasının göstergeleridir. Halit Ziya çizdiği hayat tablosunda kahramanına genellikle Batı tarzı kitaplar okutturmaktadır. Bu anlamda İzmir döneminde yazdığı romanlarında daha çok yerli bir çevre ve insan portresi çizen yazar, belirli davranışları öne çıkararak Avrupaî bir hayat tarzı sunmaktadır. “Nail içeriye girdi. Şevket Bey Paris nebat bahçesi hakkında okumakta olduğu bir makale için birtakım şeyler sormak istiyordu.”²⁶⁴ Şevket Bey, Fransa ile somutlaştırdığı Avrupa hayranlığını oldukça düşkün olduğu yeğeni Nail’in tahsil hayatını Paris’te sürdürmesini istemesiyle zirveye taşımaktadır. Yaygın bir teveccüh bulan Avrupa’da eğitim anlayışı Halit Ziya’nın romanlarında belirgin bir şekilde işlenmekte ve idealize edilmektedir.

“—Nemide! Haberin var mı?

—Neden?

—Ben Paris’e gidiyorum.

Genç kız biraz düşündükten sonra dedi ki:

—Paris’e ne için gideceksin?

—Bu sene mektepten çıkacağım. Sınıfımızdan birkaç efendiyi her sene olduğu gibi bu sene de Paris’e gönderecekler. Beni de gönderecek olurlarsa tabii gideceğim.”²⁶⁵

Batılı edebiyatların tanınmasında, ilgi görmesinde ve Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşmasında Avrupa’ya eğitim amaçlı giden kişilerin etkisi büyüktür.

---

²⁶³ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 275.

²⁶⁴ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 124.

²⁶⁵ Uşaklıgil, *Nemide*, s. 82.

Tanzimat ve Servet-i Fünun yazarlarının çoğu Avrupa özellikle de Fransız edebiyatını yakından takip ederler. Bu nedenle Halit Ziya da romanlarında hem Batılı anlamda bir eğitim hayatını hem de Batı edebiyatına ait eserleri tanıtır ve gençleri teşvik eder. Bir yönü ile dönemin edebî hassasiyetlerini yansıtan bir nesil romanı olan *Mai ve Siyah* görüş, duyuş ve işleniş açısından Avrupaî bir çerçevenin ürünüdür. “Modern okullarda Batı kültürüyle yetişmiş, hayata Batılı değerler açısından bakan Servet-i Fünun yazarları ve onları benimseyen gençlerin bakış tarzını, duyarlılığını ve temel fikirlerini, tabii istibdatın elverdiği ölçüde, bu eserde bulmak mümkündür.”²⁶⁶ *Mai ve Siyah* romanında, roman kişilerinin beslendiği ana kaynaklar Batılı yazarların eserleridir. Özellikle romanın başkişisi Ahmet Cemil’in sanat görüşleri, düşünceleri, okuduğu yabancı yazarlar Batılı bir kültür evreninin etkisini göstermektedir. “Ahmet Cemil bir gün garp edibinden naklen ‘Mezar taşı iştihar heykelinin kaidesidir.’ Dediği zaman orada bulunan Raci’ye dönerek ‘Al sana göre bir söz, öyle değil mi?’ demişti. Bu yolda latifelerle Raci’yi kendisine düşman etmişti.”²⁶⁷ Batılı yazarların sanat ve edebiyat alanındaki görüşleri dönemin edipleri arasında oldukça yaygın olduğu gibi bu görüşlerin toplumsal hayata da sirayet ettiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Kültürel değişimin temel taşı oluşturan dil ve edebiyat hayatı yoğun bir şekilde bu yeni kültürel kimlik inşasının temellerini atmaktadır. Yine romanda Ahmet Cemil’in arkadaşı Hüseyin Nazmi ile giriştiği okuma serüveninde tarih hakkındaki görüşlerini de Batılı yazarların görüşleri ile açıklamaktadır.

“Tarih okumak istediler, ellerine geçen bir eski tarihi yarım bıraktılar. Mektepte zaten dersleri değil mi? O kifayet etmez miydi? Hulyaya -Ahmet Cemil’in Fransızca’dan tercüme ile kullandığı bir tabir (deyiş) mâfevka’l-arza (metafizığe) o kadar meyalanı (eğilimi) olan fikirlerini, geçmiş zamanların mezarı demek olan tarihe sevk etmekten lezzet duymadılar, fakat utanarak bunu kimseye de itiraf etmek istemediler.”²⁶⁸

Romanda, Ahmet Cemil ile arkadaşı Hüseyin Nazmi Beyoğlu’ndaki bir kitap dükkânında gördükleri şiir mecmuasını merak ederler. Fransızca malumatları

---

²⁶⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 60.

²⁶⁷ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 28.

²⁶⁸ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 53-54.

sayesinde gördükleri kitabın bir şiir mecmuası olduğunu değerlendiren iki arkadaş mecmuayı almak için heyecan duymaktadırlar.

“Birden Ahmet Cemil dedi ki!

—Ah! Bak serlevhaya... Mutlaka bir şiir mecmuası olacak.

Hüseyin Nazmi baktı, Ahmet Cemil’in gösterdiği kitap Edmond Haraucourt’un L’âme nu şiir mecmuası idi. Ahmet Cemil bunu hemen kendine mahsus lisan ile ‘Ruh-ı Üryan (çıplak ruh)’ diye tercüme etti.”²⁶⁹

Mai ve Siyah romanında, Fransızca’dan ve Fransız yazarlardan bu denli bahsedilmesi aslında Halit Ziya’nın kendi fikirleri ile ilgilidir. Yazarın kendi sanat çağını ve sanat çevresini anlattığı bu romanda ileri sürülen görüşler, verilen yazar ve eser örnekleri Halit Ziya’nın kendi sanat evrenini oluşturan yazarlardır. Yazarın Fransız edebiyatı ve Fransızca ile olan serüveni *Kırk Yıl* adlı hatıratında şöyle ifade ediliyor:

“Raymond Péré ile yapılan derslerin en mühim kısmını Fransız Edebiyatı Tarihi işgal ederdi. Hakikaten yüksek bir irfan ve derin bir vukuf (bilgi) sahibi olan bu muallimin bana musahabe (sohbet) tarzında uzun takrirlerini (ifadelerini) dinlerken bir yandan yine onun tavsikerdesi olan (önerdiği) kitapları karıştırdım ve böylelikle, -Zehi cesaret!- kendimi Türkçede bir Fransız Edebiyat Tarihi yazmak hevesine kaptırdım.”²⁷⁰

Mai ve Siyah, sanatsal düşünceden hareketle farklı sosyal tabakaların oluşturduğu yaşam biçimlerinin, değer yargılarının ve kültürel değişimin resmini çizer. Halit Ziya, özellikle İstanbul döneminde yazdığı romanlarının iç dünyasına Batılı düşünce ve hayat tarzlarının izlenimlerini yüklemiştir.

“...*Mai ve Siyah*, toplumsal ve kişisel bunalımın ortaya konulduğu, medeniyet değişikliğinin yarattığı sosyal, ekonomik dönüşümü ve krizin yakalandığı, Tanzimat’tan beri süregelen romantik bilincin yerini materyalizme bıraktığı yazar ve Türk romanı açısından dönüm noktası olan önemli bir romandır. Diğer taraftan kendi yüzyılı içinde kişinin psikolojik gerçekliğini çağdaşları olan yazarlarla birlikte ortaya koyabilen başarılı bir örnektir.”²⁷¹

---

²⁶⁹ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 56.

²⁷⁰ Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 267-268.

²⁷¹ İmran Ağca, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Yapı Tema*, (Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 251.

Güzel sanatlar arasında edebiyat, millet kültürünü yansıtan en güçlü sanat dalıdır. Toplumsal değişmeler, gelişmeler edebi türler aracılığı ile işlenir ve geniş kitlelere anlatılır. Romanda Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi edebî yönden yaptıkları okumalarda ele aldıkları edebiyat tarihi silsilesinin Avrupa edebiyatının temellerini oluşturan Yunan ve Roma edebiyatlarına yoğunlaşmaktadırlar.

“Yunan ve Roma edebiyatında taahhur edemediler (çok kalamadılar), hatta orta çağlardan sonra iki üç asırlık edebiyatı iki üç ayda esneye esneye, uyuya uyuya geçtiler; tekrar yeis duymaya başladılar, biraz daha yakın zamana yaymak istediler; Goethe’ye, Schiller’e, Milton’a Yung’a, Myron’a Hugo’ya Musset’ye, Lamartine’e kadar geldiler; o vakit bu âlemin lezâiziyle mest olarak (bu dünyanın lezzetleriyle kendilerinden geçerek), uzun, pek uzun bir müddet kalmak lazım geleceği nazarlarında taayyün etti.”²⁷²

Edebî türler üzerindeki tetkiklerini sıralayan Ahmet Cemil, şiir ve vezin üzerindeki görüşlerini Hüseyin Nazmi’ye açıklarken yüzlerce beyitlik bir şiiri aynı vezinle sürdürmenin ortaya çıkaracağı ruh yorgunluğundan bahsederek bu anlamda geleneksel şiirimizin ahenk unsurlarını eleştirmektedir. İfade edilen bu tekdüze yorgunluğun giderilmesi noktasında ise Garp şiirini örnek göstermektedir. “Beş yüz beyitlik bir manzumeyi muttarit (aynı biçimde) bir vezin üzerine söylemekten tevellüt edecek (doğacak) ruh yorgunluğunu, o ahengin temadisinden husul bulacak ezayı (ahengin uzamasından ortaya çıkacak eziyeti) niçin anlamamalı? Garbın manzumelerinde evzanın (Batı’nın şiirlerinde vezinlerin) değişmesinden hasıl olan ahengi görüyoruz.”²⁷³

Tanzimat döneminde edebiyatımızda önemli bir yer edinen gazeteler hem sosyal-siyasal hayatın hem de edebî gelişmelerin ağırlığını taşıyan en önemli yayın organı haline gelmiştir. Avrupa menşeli gazeteler bu dönemde takip edilen yayın organlarının başında gelmektedir. *Mai ve Siyah* romanında adı sıkça geçen Fransızca, Almanca gazete ve risaleler Halit Ziya’nın bu dönemde işaret ettiği Avrupa tarzı kültür kaynaklarının başlıca taşıyıcılarıdır. Hemen hemen her romanında bir kütüphane tasviri yapan Halit Ziya, *Mai ve Siyah* romanında da bu geleneği sürdürmektedir. Romanda Hüseyin Nazmi’ye ait olan kütüphane tasvirindeki en

---

²⁷² Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 63.

²⁷³ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 130.

dikkat çekici yön ise mevcut kütüphanede bulunan eserlerin neredeyse tamamının Batılı yazarlara ait eserler olmasıdır.

“Onun için Hüseyin Nazmi’nin kitaphanesini hemen boşalttı. Lamrtine’den, Hugo’dan, Musst’dan, sonra gelenleri; bütün Parnasyenleri, Sembolistleri, Dekadanları Süleymaniye’de küçücük mesai hücrelerine taşıdı; Heredia ile, Theodore de Banville ile başlayan zümre-i şuara, sonra Prudhamme’lar, Coppe’ler, Haraucourt’lar, Mendes’ler; daha sonra Paul Verlaine’in tohum-ı dehası (dahilik tohumuyla) ile yetişenler, velhasıl Gençler tabii, Lemerre’in kitap fihristini dolduran yüzlerce ciltler takım takım elinden geçti.”²⁷⁴

Tanzimat dönemi ile başlayan Batılı kültür iklimi, birçok değişkenin bir bütün haline dönüşmesiyle toplum kültürünü etkiler duruma gelmiştir. Bir millet kültürünün değişmesi, dönüşmesi fertlerin çoğunluğunun benimsemesine bağlı olduğu gibi toplumun üst yapısının, devletin de bazı fiilleri benimsemesine bağlıdır. İşte kültürel anlamda Türk-İslam iklimi ile yoğrulmuş bir millet hayatının ilişki kurduğu Batı kültürüyle yeniden şekillenmesi ya da zoraki bir form kazanması bu çok yönlü etki alanlarının oluşmasıyla hız kazanmıştır.

“Ancak Osmanlı toplumunda dinin bu egemen düşüncesine rağmen –“Türklerin Batı Kültürü ile İlk Temaslarına Genele Bir Bakış” başlığı altında da değinildiği gibi- Türk devlet adamları ve aydınları ülkenin siyasî, askerî ve teknolojik geriliğini idrak etmeye başladıktan sonra yani zorlayıcı sebeplerle Batı’ya yönelmişlerdir. Bu yönelmede Batı kültürü ve edebiyatı ile birlikte *bilimsel, tenkidci, şüpheli* düşünüşün kısmen yerleşmeye başlayabilmesi Tanzimat yıllarından itibaren yen bir dünyaya kapılar aralayan *tiyatro, roman, makale, tenkid* gibi yeni türlerin; müspet bilimlere öncelik veren *yeni okulların*; yeni bir kültür ve edebiyatı tanıtmaya çalışan *Fransızca’nın*; halka, siyasete, edebiyata yeni bir heyecan getiren *gazetenin*; yeni zevklere kapı aralayan *Batı musikisinin*; yeni zihniyetler, hayatlar, insanlar ve kültürlerle tanışmaya vesile olan *yurt dışı eğitim fırsatlarının* toplumda ağırlığı hissedilmeye başladıktan sonra mümkün olabilmektedir.”²⁷⁵

Okuma kültürüne ve kütüphane unsuruna her romanında yer veren Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*’da da bu geleneği sürdürmüştür. Romanda Behlül’ün kadın tasavvurunun kaynağı olarak ünlü Fransız yazar Paul Bourget’in eserinden bahsedilmektedir. Bihter’e karşı olan düşüncelerini Bourget’in eserindeki

²⁷⁴ Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, s. 174-175.

²⁷⁵ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 75-76.

yaşantılarla kıyaslayan Behlül, bir yönüyle de kadınları Bourget'in düşünceleri ile tanımaya çalışmaktadır.

“Erkekler bir kadını sevebilmek için ona hürmet edebilmelidirler; ismetlerinden (namuslarından) düşen kadınlar için, en şedit aşklar arasında bile, onlara bir zillet hissesi tefrik etmekten (ayırımdan) hali kalmazlar; hissiyatını sarahatle (açıklıkla) tahlil etmekten çekinmekle beraber Behlül nihayet Bihter’de izdivaç haclesinden (gelin odasından) kaçarak başka birinin mahremiyet hücreğine giren bir kadın görmeye başlamıştı ve gece odasında, sobanın yanında koltuğun içine gömülerek Paul Bourget’nin o insafsız kadın şerrihinin (açıklayıcısının), birkaç sahifesini süzerken Bihter’in hem gelmesini ister hem gelmesinden korkardı.”²⁷⁶

Kırık Hayatlar, romanının yazılma serüvenini eserin önsözünde belirten Halit Ziya, bu bağlamda eseri yazarken hangi Batılı yazarlardan esinlendiğini de açıklar. Tanzimat’la birlikte yeni bir ivme kazanan edebiyatımız Batılı bir gelişme alanı içerisinde yeni türler, anlatım teknikleri, yeni konular ve yeni bir dünya görüşüne evrilmiştir.

“Bu sırada idi kafilenin en sonunda başlanmış bir hikâye ile ben kaldım. Bu hikâye ‘*Kırık Hayatlar*’ idi. İstiyordum ki bu eserimde ona takaddüm (öncelik) eden yazılarıma ait şiir vesaiti ile hülyadan başka bir usul takip edeyim. Burada sadece hayat olacaktı. Memleketin hakikî hayatından bir levha ki ondan gözleri oyalayacak, hayli taltif edecek (ödüllendirecek) süslerden hiçbir iz bulunmasın. Balzac’ın Stendhal’in, Bourget’nin müracaat ettikleri usulde bir hikâye ki bu üstadların namlarını ihtar ederken (hatırlatırken) onlara yetişmek küstahlığına çıkmamakla beraber kendi hâlince, kendi kadrince o nev’in mütevazı bir numunesi olsun.”²⁷⁷

Halit Ziya’nın romanlarının teknik açıdan ve sanat anlayışı yönünde ilk başarılı romanlar sayılması aslında bir tesadüf değildir. Daha küçük yaşlarda Batılı yazarlarla haşır neşir olan Halit Ziya, onların fikir ve sanat görüşlerini de inceleme fırsatı bulmuştur. “Romanın tarihçesi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, asıl gelişmesini Fransız edebiyatında takip eden Halit Ziya, yaşadığı dönemin iki kümeye ayrılmış olan romancılarını hakikiyun (realist ve natüralist) ve hayaliyun (romantizm) diye adlandırır ve bu akımların roman anlayışlarını, temsilcilerini anlatır.”²⁷⁸ Batı

²⁷⁶ Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, s. 345-346.

²⁷⁷ Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, s. 13-14.

²⁷⁸ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* (1839-1923), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 330.

edebiyatıyla bu derece yakınlık kuran Halit Ziya; ister istemez Batı'nın yaşantısı, dünya görüşü ve sosyolojisi ile de ilgilenecektir. Böylece romanlarındaki birçok kültürel motif de Batılı yaşantı tarzının hususiyetlerini yansıtacaktır. “Hepsi kendi hayatlarında çeşitli seviyelerde batı hayatının uygulayıcısı olan Servet-i Fünun romancıları, romanlarını batılı motiflerle kurmuşlardır. Hatta onların romanlarındaki batılı giyim-kuşam ve moda taraftarlığı, özellikle Cumhuriyet döneminin batılı yaşamının habercisi, denilebilir.”²⁷⁹

Halit Ziya, Servet-i Fünun döneminin öncü muharrirlerinden bir olmakla birlikte Batılı edebiyatın kaynaklarından en çok faydalanan yazarlardandır. Avrupa edebiyatında faydalanmakla birlikte Batılı yazarları tanıtmak, onlardan çeviriler yapmak gibi de bir misyonu benimseyen yazarlardandır. Batılı eserlerin tercümesi konusundaki fikirlerini *Kırk Yıl* adlı hatıratında şöyle ifade eder:

“Mevsimden mevsime tahavvül eden bu sergüzeşt sayfalarının bu yazılarla bir alakası olmadığından yalnız edebî hayatına taalluk eden hasbîhal esnasından bir vakayı hikâyeye etmek kâfidir:

Bizde roman tercümelerine dair aramızda cereyan eden hasbîhal esasından birden bire ayağa kalkarak:

—Hakkın var azizim, dedi; ortada hep Fransız ediplerinden bahisler var da bunlardan te bir tercüme yok. Haniya Balzac, haniya Zola, haniya Daudet?.. Bunların sade isimlerini tekrar etmekle iktifa ediyoruz.

Münci Fikri doğru söylüyordu. O zaman cihan romancılığına hakim olan natüraliste mektebinin üstatlarını bize tanıtacak teşebbüs olamamıştı.”²⁸⁰

Fransız edebiyatına bu denli duyarlı olan Halit Ziya, romanlarında Batılı yazarlardan sıkça söz eder. Bu sayede Avrupa edebiyatını tanıtmış olur ve okurlara bu eserlerin okunmasına dair telkinlerde bulunur, denilebilir.

Nesl-i Ahîr'de İrfan, Şevket ve Şadi Revnak Bey arasında geçen bir sohbetle Şadi Revnak, hafiyelik teşkilatına yönelik olarak Max Nordou'nun kitaplarını tavsiye eder. Söz konusu kitapta hafiyelik felsefesi ile ilgili bütün malumatlara rastlanabileceğini telkin etmektedir. “Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı toplumsal

---

²⁷⁹ Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, s. 157.

²⁸⁰ Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 597.

yapısında hemen her alanda ‘ikilik’ler başlayacak ve bu ikilikler, çeşitli sorunlara yol açacaktır.”²⁸¹ Bu temel sorunlardan biri de kültürel alandaki kontrolsüz değişkenliklerdir. Türk-İslam kültürüyle yoğrulan Osmanlı toplumu bu yeni yönelimle birlikte bütün toplum tabakalarında olmasa bile Avrupa kültürüne çeşitli yönlerden bulaşmaya başlamıştır. Son derece karışık bir toplum yapısında, dış devletlerin müdahaleleri, dünyaya yayılan yeni sanat ve siyasal görüşlerin insanlar tarafından öğrenilmesi toplumdaki sosyal-kültürel sapmaları da tetikleyecektir. Nitekim Avrupa’dan memlekete dönen genç bir nesil hem yönetime hem de yerleşik geleneklere, inançlara karşı bir tutum sergileyecek ve memnun olacakları bir düzen kurmanın yollarını arayacaklardır. İşte Halit Ziya’nın romanda Hüseyin Nüzhet’in ağzıyla tasvir ettiği İrfan ve Şakir gibi gençler bu anlayışta kişilerdir. Niyazi Berkes,

“Siyasal baskı rejimi, önleyemediği dış etkilerin yardımıyla, onun özelliklerine karşı çıkacak bir kuşağın yetişmekte olacağını öngörememişti. Dinden, şeriattan, gelenekten, maneviyattan o denli çok söz edilen bir dönemde, karanlık fikir ve inançlara isyan eden bir kuşak yetişiyordu. Bu kuşağın başlıca özelliği de inançları inkâr ve materyalizmdi.”²⁸² sözleriyle işte tamda bu nesli kastetmektedir.

Kültürel kimliğin bazı toplum tabakalarında hızlı bir şekilde değişmeye başlaması dönemin eğitim anlayışıyla da yakından ilgilidir. Romanlarda genç kızların ve erkeklerin eğitiminde yabancı okulların ve yabancı yazarların eserleri ön plandadır. Roman kişilerinin çoğu siyasi ve sosyal fikirlerinin yanı sıra sanat anlayışlarını da okudukları Batılı eserlerden faydalanarak oluştururlar. Servet-i Fünun aydınlarının hemen hemen hepsi Batılı alanda eğitim veren kurumlardan mezun olmuş, çoğu Avrupa’da birçok yeri gezmiş ve Batıyı yakından tanımışlardır. *Nesl-i Ahîr*’in başkışisi olan Süleyman Nüzhet’in eğitim serüveni romanda şöyle anlatılmaktadır:

“Küçük yaşından itibaren Fransa’dan suret-i mahsusada celb edilmiş (özel olarak getirilmiş) bir mürebbiye ile başlayarak gençliğinin birkaç senesini Mekteb-i Sultanî’de geçirdikten sonra Lycee Condorcet’ye gönderilmiş ve avdetinde Hariviye Nezaretine intisab ettirildikten sonra bir netice-i fecia ile

---

²⁸¹ Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset* (1870-1877), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 39.

²⁸² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul 2003, s. 376.

(Dış İşleri Bakanlığı'nda göreve başladıktan sonra acıklı bir neticeyle) biten izdivacını müteakip muhtelif sefaret maiyetlerinde, bazen Petesburg'da, bazzen Madrid'de, bir müddet Viyana'da, bir müddet Berlin'de, bir uzun zaman Paris'te en küçük memuriyetlerden başlayarak müsteşarlığa kadar çıkmış, nihayet sefaretlerin hükümet-i merkeziye ile revabıt u münasebatı bir devre-i müşevveşeye (sefaretlerin hükümet merkeziyle bağlantı ve münasebetleri karışık bir döneme) gitmek istidatlarını (eğilimini) gösterirken İstanbul'a avdet ederek İstişâre Odası'nda kalmaya rıza göstermiş idi.”²⁸³

İrfan'ın piyano eğitimi almak için tasavvur ettiği kentler yine Avrupa'nın başkentlerinden bazılarıdır. Hatta İrfan, sanat eğitimini hayal ettiği bu Avrupa şehirlerinde almanın çok büyük bir ihtiyaç olduğunu ve bir dönem bundan başka bir şey düşünmediğini belirtir. Bu düşünceler aslında bu dönemdeki yüksek zümre gençlerinin Batı ve Batı tarzı eğitime bakış açılarını ortaya koyuyor.

Nesl-i Ahîr'de idealize edilen genç kız tipi Süleyman Nüzhet'in kızı Azra'dır. Küçük yaşta annesini kaybeden Azra yatılı okulda okumakta, piyano çalmakta ve daha sonra babasıyla birlikte adaya yerleşmektedir. Zeynep Kerman, Azra'nın bazı millî duyguları annesinden öğrenmesine rağmen bazı fikirleri ile örf ve adetlere ters düşen düşüncelerinin olduğunu belirtir.

“Azra, annesinin tesiri ile memleketinin hayatıyla, milliyetinin hissiyatı ile yaşamakta lezaiz-i ferîha bulacak bir insan olmasına rağmen, okuduğu İngiliz okulu dolayısıyla bazı temel meselelerde, örf ve adetlere ters düşen yeni fikirlere de sahiptir. Ona göre, genç yaşta evlenmek, hele birbirini tanımadan evlenmek tabiat kanunlarına olduğu kadar insan haysiyetine de aykırıdır. Görücüye çıkmayı ise “tahkir” olarak kabul eder.”²⁸⁴

Görüldüğü gibi bireyin kültürel kimliğinin değişmesi aldığı eğitimin niteliği ile yakından ilgilidir. Halit Ziya da roman kişileri gibi Batılı tarzda eğitim veren okullarda okumuş, yabancı yazarları ilgi ile takip etmiş ve dünya görüşün buna göre oluşturmuş bir yazardır.

Kültürel anlamda Halit Ziya, yaşamının neredeyse her evresinde Avrupa ile ilişki içerisinde. Kendi yaşantısına dair birçok ihtiyacı da Avrupa'dan sağladığını görmekteyiz. Servet-i Fünun'un önde gelen yazarlarından bir olan Hüseyin Cahit

---

²⁸³ Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 26.

²⁸⁴ Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 110.

Yalçın, *Edebiyat Anıları* adlı eserinde bu ifadelerimize destek olan açıklamalarda bulunur.

“Onu, bu eski yıllar gibi şimdiki dünyadan uzaklaşmış duygusunu veren Yeşilköy'deki köşkte bulurum. Bu evin yapıldığı zaman, bu bahçenin Avrupa'dan çiçeklerinin getirildiği günlen de bilirim. O zamanki yaşam yeniliğinin yerine şimdi o bahçede bile bir hüznün ve toplumdan uzaklık havası vardır.”²⁸⁵

Görüldüğü gibi Halit Ziya'nın romanları bir yönü ile yazarın kendi hayatı ile paralellik gösterir. İlk romanlarından başlayarak git gide belirginleşen bir kültürel değişim görülmektedir. Romanlarda tasvir edilen yaşantılar bütün bir toplumun kültürel yapısını yansıtmıyor olsa da Halit Ziya'nın bilinçli olarak anlatmak istediği zümre hayatını yansıtıyor diyebiliriz. Her alanda bir değişime yönelen toplumda kadın-erkek ilişkilerinin, dünya görüşünün, siyasi anlayışların, giyim-kuşamın, musiki ve eğlence hayatının, eşyanın değiştiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde ilk adımda askerî alanda görülen yenilikler bir sonraki evrede bütün toplum hayatına yansiyacaktır. Bu hızlı değişimde sanat hayatının, gazetenin etkisi büyüktür. İnsanlara ulaşma yolları arttıkça yeni fikirlerin, yeni hayat tarzlarının tanıtılması da kolaylaşmıştır. Mehmet Narlı, Batılılaşma döneminde aydınların Osmanlı toplumunu siyasal ve kültürel alanda bir dönüştürmeye tabi tuttuklarını, Halit Ziya'nın romanlarının da bu dönüştürme stratejinin yansımaları olduğunu belirtir.²⁸⁶ Bu noktada Servet-i Fünun romanlarının çoğu Avrupa'dan çok çeşitli kanallarla gelen bu yeni kültür stratejisinin anlatım alanlarıdır, denilebilir.

---

²⁸⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 81.

²⁸⁶ Mehmet Narlı, *40 Soruda Türk Romanı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 153.

SONUÇ

Servet-i Fünun romanında ilk başarılı örneklerini veren Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında aidiyet ve kimlik üzerine yaptığımız bu çalışmada ulaştığımız sonuçları romanların genel atmosferine uygun olarak şöyle sıralamak mümkündür.

Halit Ziya, romanlarında zamanının siyasî ve toplumsal yaşantılarını anlatmış, bunu yaparken de gerçekçi bir bakış açısı kullanmaya gayret etmiştir. Romanlarında genel olarak Osmanlı İstanbul'unun kadın-erkek ilişkilerini, Avrupaî tarzdaki yaşam biçimini benimseyen muhitlerdeki insanları, edebiyat-sanat alanındaki gelişmeleri, basın-yayın faaliyetlerini ve siyasal gelişmeleri konu etmiştir. Bunları anlatırken kendi aile çevresinden, gözlemlerinden ve okuduğu eserlerden faydalanmıştır.

Millî aidiyet duygusu kendi içerisinde bir tutarlılık ve süreklilik gerektiren bir duygu durumudur. Millî duyguları güçlü olan insanlar bunu düşünce ve davranışlarında ortaya koymaktan çekinmezler. Türk-İslam kültürüyle yetişmiş bir toplum içerisinde çıkan yeni bir nesil Batı kültürüyle tanışma sürecinde gözle görülür bir bocalama yaşamaktadır. Bu anlamda Halit Ziya'nın roman kişileri ifade ettikleri düşünceler ve sergiledikleri davranışlar yönüyle millî aidiyet duygusundan uzaklaşmış karakterlerdir, diyebiliriz.

Dinî aidiyet duygusu bireyin inandığı dini benimsemesi ve gereklerini yerine getirmesi ile ortaya çıkar. Halit Ziya'nın romanlarında dinî aidiyet duygusuna sahip olan kişiler genellikle namaz kılmak, Kur'an okumak gibi davranışlar sergileyen yaşlı kadınlardır. Buna karşın erkek olan roman kişilerinde dinî bir aidiyet duygusunu gösteren davranışlara hemen hemen hiç rastlanmaz. Denilebilir ki Halit Ziya'nın penceresinden seyredilen toplumda maddi dünyanın bütün yaşantıları, zevkleri, eğlenceleri, acıları, mutlulukları görünürken bireyin yaşamını anlamlı kılan, insana kuvvetli bir sorumluluk bilinci yükleyen dinî aidiyet duygusu görülememektedir. Bu noktada Halit Ziya, Osmanlı toplumunu dinî aidiyet duygusundan uzaklaştırarak seküler bir çerçevede ele almıştır. Bir anlamda Osmanlı Türk'ünün dinî aidiyet duygusunu kırmış, romanın asli kişilerini bu duygudan uzaklaştırmıştır.

Halit Ziya, romanlarında birçok meslekten ve meslek erbabından bahsetmiştir. Bu mesleklerden bazıları idealize edilen, kişiye maddî yönden rahatlık sağlayan hekimlik, mühendislik, hukuk gibi mesleklerdir. Özellikle de hekimlik, Halit Ziya romanlarındaki ideal meslektir. Romanlarda memuriyete dayanan mesleklerin dışında insanların çeşitli sebeplerle yönelmek zorunda kaldığı birçok meslekten de söz edilir. Özellikle bu dönemde özel teşebbüse dayanan ticaret, matbaacılık, dava vekilliği, özel derse dayanan öğretmenlik, kâtiplik, mümeyyizlik, sarraf yazıcılığı, simsar çıraklığı, çalgıcılık, şarkıcılık, hafiyelik, nighbanlık gibi birçok meslek koluna rastlarız. Saydığımız mesleklerin bazıları idealize edilen meslekler olup belli bir eğitimden geçerek elde edilebilecek mesleklerdir. Bu meslekteki kişiler genellikle Avrupaî tarzda bir yaşamı benimseyen, zengin, köşk, yalı sahibi kimselerin Avrupaî tarzda eğitim görmüş fertleridir. İdealize edilen mesleklerin dışındaki meslekler ise geçim sıkıntısı ve çaresizlik sebebi ile tercih edilmek zorunda kalınan mesleklerdir. Bu dönemde dikkat çeken yönlerin başında artık özel teşebbüse bağlı, kurumsal anlamda bir meslek anlayışının yaygınlaşmasıdır. Yabancı ürünler satan mağazalar, özel teşebbüse bağlı matbaa ve yayın evleri, ticarethaneler bunlara örnek gösterilebilecek başlıca meslek kollarıdır. Romanlarda gözlemlenen mesleki aidiyet duygusu, birey ve meslek arasındaki maddi ve manevi beklentiler doğrultusunda şekillenmektedir. Romanlarda bahsedilen kişiler genellikle mesleklerinden bağımsız kişilerdir. Romanlarda meslekleri ile bütünleşmiş, iş ve kazanç sürecini davranışa dönüştürüp bütüncül bir kişilik sergileyen tiplere rastlamak oldukça zordur. Kişiler mesleki anlamda birbirinin benzeri, geçinmek için bir şekilde kazanç sağlamayı amaçlayan sıradan karakterlerdir.

Romalardaki cinsiyet yönüyle aidiyet duygusunu hem kadın hem erkek tipolojisi üzerinden değerlendirdiğimizde cinsel rollerde herhangi bir sapma görülmez, aşırı uçlardaki cinsel tiplere rastlanmaz. Özellikle yazarın romanlarındaki bazı erkek ve kadın tipleri cinsel yönden bağımlılık düzeyinde bir şehvet duygusuna sahiptirler. Romanlarda cinselliğin bu kadar rahat yaşanması ve cinsellik ile ilgili davranışların ön plana çıkarılması, Avrupaî tarzda bir hayatı benimseyen toplum tabakasının kadın-erkek ilişkileri ve cinsellik alanındaki yeni davranış biçimlerinin göstergesidir.

Çok uluslu bir yapıya yönelik toplumsal gözlem yapan Halit Ziya, romanlarında Yahudi, Habeş, Türk, Macar, Fransız gibi birçok millî kimlikten bahseder. Ancak romanlarında millî kimliğin ne olduğu, ideal bir millî kimliğin nasıl olması gerektiği gibi konularda görüş bildiren kişilere ya da bu anlamda davranış sergileyen kahramanlara yer vermez. Osmanlı toplumsal-sosyal yapısı din unsuruna göre şekillenmiş bir özelliğe sahiptir. Romanlarda sergilenen birkaç davranış ve ifade edilen bazı düşünceler millî aidiyet duygusunun göstergesi olsa da geniş anlamda içinde bulunulan kültürel çatışma yazarın kahramanlarını millî aidiyet duygusundan uzaklaştırmıştır, denilebilir.

Halit Ziya'nın romanlarında millî kimlik düşüncesine dayanan izlerine oldukça az rastlanmaktadır. Türkçenin sadeleşmesi konusundaki çelişkili düşünceler, Türklerin Orta Asya hayatı ve Türk ırkı hakkındaki tespitler millî kimlik açısından son derece dikkat çekicidir. Romanların asli kişilerinin bu yöndeki düşünce ve davranışları gerçek anlamda millî kimlik kaybına işaret etmektedir. Öyle ki Avrupaî yaşam ve düşünce tarzının koşulsuz bir şekilde benimsendiği bu dönemde güçlü bir millî kimlik duygusu inşa etmek nerdeyse imkânsızdır.

Halit Ziya'nın roman kişilerinin ahlakî yönden en büyük zayıflıkları kadın-erkek ilişkilerindeki davranışlarıdır. Ahlak kavramını cinsel bir içeriğe hapsetmek doğru olmasa da yazarın roman kişileri ahlaki yönden zayıf karakterlerdir. Romanlarda, kadın ve erkelerin eşlerini aldatmaları, nikâhsız yaşanan ilişkiler, enest ilişkiler, yaşlı erkelerin küçük yaşlardaki kızlarla beraber olmaları gibi Osmanlı toplumunun ahlak yapısına ters düşen birçok davranışla karşılaşırız. Öyle ki Halit Ziya'nın idealize ettiği karakterler bile şehvet duygularına hâkim olamayarak ahlak dışı davranışlar sergilerler. Özellikle Halit Ziya'nın içerisinde yaşadığı Avrupaî yaşam tarzını benimsemiş toplum tabakasının ahlak konusundaki düşünceleri, davranışları Doğu-Batı kültürü arasında sıkışmış bir toplumun yozlaşan değer yargılarını göstermektedir. Romanlardaki ahlakî izler o dönem toplumunun genel ahlak yapısını yansıtmasa da yazar, bu tarzdaki ahlakî davranışları anlatmayı tercih etmiştir.

Romanlarını realist bir sanat anlayışıyla yazan Halit Ziya, gözlemlediği ve yarattığı karakterlerin dinî kimlikleri üzerinde pek durmamıştır. Oysa bireyin davranışları, düşüncesi, dünya görüşü üzerinde etkili olan din olgusu her yönüyle tasvir edilen roman kişilerinin ihmal edilen tarafını oluşturur. Yazar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak toplumdaki bu yöne uzak kalmıştır, denilebilir. Halit Ziya'nın romanlarında, dinî kimliği tahlil edebileceğimiz göstergeler oldukça sınırlıdır. Bunlar camiler, mescitler, namaz kılp Kur'an okuyan kadınlar ve bazı davranışların günah olduğunu belirten birkaç karakter cümlesidir. Din anlayışına göre şekillenen bir toplumsal yapı içerisinde yazar bu yönü gölgede bırakarak Osmanlı Türk'ünü dinî kimliğinden uzaklaştırmıştır.

İnsanlar duygularına, hayat tarzlarına uygun meslekleri seçme eğilimindedirler. Bu bağlamda Halit Ziya'nın romanlarında mesleki kimlik olgusunun en dikkat çekici yönü bazı mesleklerin sadece yabancılar tarafından icra ediliyor olmasıdır. Eğlence merkezlerindeki şarkıcı kadınlar, operet kumpanyalarındaki yabancı kişiler, uşaklar, mürebbiyeler, dadılar çoğunlukla yabancı kişilerdir. Bir diğer dikkat çekici yön ise hekimlikle şairlik gibi mesleklerin karşılaştırılarak bu mesleklerle ilgili fikirlerin ortaya konmasıdır. İdeal bir mesleki kimliğin gerektirdiği en önemli gösterge icra edilen mesleğin gereklerine, ruhuna uygun davranmaktır. Romanda idealize edilen ana meslek hekimliktir. Neredeyse her romanda tasvir edilmiş bir hekim tipi vardır. Bu denli idealize edilmesine rağmen mesleğin gerektirdiği davranışlara uymayan birçok fiili de görmek mümkündür.

Halit Ziya'nın romanlarında çizilen kadın kimlikleri edilgen kimliklerdir. Erkekler karşısında kırılgan bir yapıya sahiplerdir. Romanlarda birçok kadın kimliği ile karşılaşmaktayız. Avrupaî yaşam tarzının benimsendiği köşlerde, yalılarda yaşayan kadınlar kimlik açısından anne, hala, mürebbiye, hizmetçi, eş gibi birçok rolü temsil eder. Halit Ziya'nın romanlarındaki kadın kimliklerini iki tabakaya ayırmak mümkündür. Romanlarda üst tabakaya mensup kadınlar, genellikle Avrupaî yaşam tarzını benimsemiş, Batı felsefesinin kadınlar hakkındaki görüşlerini yansıtan ve sosyal hayatın içine dahil edilmiş kadın karakterlerdir. Alt tabakaya mensup kadınlar ise daha çok geleneksel kültürün etkisiyle düşünen, üst tabakadaki

kadınların hizmetine bakan güçsüz tiplerdir. Kadın karşısında daha güçlü bir konumda bulunan erkek kimliği ise romanların genelinde kadın kimliğini edilgen bir yapıya dönüştürmüştür.

Belki de ifade edilen bütün kimlik alanlarını kapsayan kültürel kimlik çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sanat, edebiyat, musiki, eğlence, inanç, ahlak, giyim-kuşam bu çoklu yapının sacayaklarını oluşturur. Halit Ziya'nın romanlarında görülen kültürel kimlik saydığımız bu alanların neredeyse bütününde Batılı bir insan tipini temsil eder. Romanlarda idealize edilen kişiler Avrupaî tarzda eğitim almış, yabancı dil bilen ve Batılı yazarları okuyan tiplerdir. Avrupa'nın birçok ülkesini gezerek Batı'nın kültürünü yakından tanımışlardır. İstanbul'un zengin muhitlerindeki köşklere ve yalılarda yaşarlar. Tanzimat'la beraber yeni bir medeniyet etkisine giren modern insan muhafaza ettiği birçok değeri kaybederek bunların yerini ithal ettiği yüzeysel yaşantılarla doldurur. İlk önce yabancı bir mürebbiye gözetiminde terbiye edilir, Fransızca öğrenir, Avrupaî ürünler satan mağazalardan alınan kıyafetleri giyer. Piyano başta olmak üzere Batılı tarzdaki musiki aletlerini çalmayı öğrenirler. Yazarın romanlarındaki kişi kadrosu oldukça kalabalıktır. Çok tabakalı bir sosyal yapıya sahip olan İstanbul toplumunu anlatmak için böyle geniş bir kişi kadrosu zaruridir. Romanlardaki asıl karakterler Avrupaî yaşam tarzını benimseyen yeni insan tipleridir. Düşünceleri, sanat anlayışları, giyim-kuşamları ve davranışları yönüyle birer Batılıdırlar.

Sonuç olarak çocukluğundan beri yaşadığı hayatın her yönünü gözlemleyen Halit Ziya, romanlarında da yaşantısına benzer olay örgüleri kurmuştur. Varlıklı bir ailede mürebbiyeli, dadılı bir hayat yaşayan, Avrupa tarzı eğitim veren okullarda okuyan yazar bu yeni hayat tarzına hiç yabancı değildir. Bu nedenle romanlarının genelinde İstanbul'un zengin muhitlerinde yaşayan bu insanların serüvenlerini başarı ile anlatmıştır. Kültürel bir geçişin yaşandığı Tanzimat Döneminin bir bakiyesi olan Servet-i Fünun yazarlarının çoğu da buna benzer bir Batılı anlayışa sahiptir. Halit Ziya, İzmir dönemi romanlarında daha çok aile içi küçük vakaları anlatmış, İstanbul dönemi romanların da ise kültürel bir değişim süreci içerisindeki Osmanlı toplumunu anlatmıştır. Romanların taşıyıcısı olan ve idealize edilen karakterler açısından

değerlendirdiğimizde Halit Ziya'nın asli kişileri aidiyet duygusu bakımından Batıya daha yakın karakterlerdir. Edebî tercihleri, davranışları, musiki ve eğlence anlayışları, giyim-kuşamları açısından da Batılı bir kimlik örüntüsüne çok daha yakın olduklarını söyleyebiliriz. Bu anlamda insana dair çok çeşitli yaşantıları barındıran romanları her açıdan incelemek dönemin özelliklerini, yaşantılarını, davranış şekillerini değerlendirmek açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmamızın bir dönemin sanat ve hayat alanındaki düşünce seyrini o dönemde yazılan eserlerden hareketle belirlemek amacı taşıyan yeni çalışmalara örnek oluşturabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

A. İncelenen Romanlar

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, haz. Muharrem Kaya, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2008.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Bir Ölüünün Defteri*, haz. Orhan Oğuz, Özgür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2005.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Ferdi ve Şürekâsı*, haz. Samet Öz, Özgür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2011.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırık Hayatlar*, haz. Seval Karadeniz, Özgür Yayınları, 4. bs., İstanbul 2014.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Mai ve Siyah*, haz. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, 23. bs., İstanbul 2016.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Nemide*, haz. Berna Sarıoğlu, Özgür Yayınları, 1. bs., İstanbul 2005.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*, haz. Alev Sınar Uğurlu, Özgür Yayınları, 1. bs., İstanbul 2009.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Sefile*, haz. Ö. Faruk Huyugüzel Özgür Yayınları, 2. bs, İstanbul 2016.

B. Diğer Kitaplar

ANADOL, Cemal, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1991.

ANDI, M. Fatih, *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, 3. bs., İstanbul, 2010.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. bs., İstanbul 2003.

BİLGİN, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar Yayınları, İzmir 2007.

- CEBECİ, Dilaver, *Divan Şiirinde Kadın*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 24.
- CONNELL, Raewyn, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.
- ÇAĞLAYAN, Ahmet, *Ahlâk Pusulası, Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2013.
- ÇIKLA, Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- DURKHEİM, Emile, *Meslek Ahlakı*, (çev. Mehmet Karasan), Milli Eğitim Basımevi, 6. bs., İstanbul 1986.
- ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, 4. bs., İstanbul 2009.
- FİNN, Robert P., *Türk Romanı: İlk Dönem 1872-1900*, (çev. Tomris Uyar), Agora Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 155.
- FORSTER, E. M., *Roman Sanatı*, (çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2001.
- FREUD, Sigmund, *Cinsel Yasaklar ve Normal Dışı Davranışlar*, Ara Yayıncılık, İstanbul 1989.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s. 68.
- GÜNEŞ, Ahmet, *Tutunma Çabası Aidiyet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1995.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, 1. bs., İstanbul 2013.
- JUSDANİS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, (çev. Tuncay Birkan) Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*,

- Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. bs., C. VIII, Ankara 2007.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, 6. bs., İstanbul 2017.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, 1. bs., Ankara 2006.
- KAVCAR, Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.
- KAYAN, Ramazan, *Vahyin Gölgesinde Kimlik İnşası*, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.
- KERMAN, Zeynep, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008.
- KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Olmak Ya Da Olmamak, Millî Kültür, Mozaik Kültür, Etnisite*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev: Prof. Dr. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. bs., Ankara 1993.
- MAALOUF, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, (çev: Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, 1. bs., İstanbul 2000.
- MİYASOĞLU, Mustafa, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- NACİ, Fethi, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, İş Bankası Kültür Yayınları, 8. bs., İstanbul 2007.
- NARLI, Mehmet, *40 Soruda Türk Romanı*, Ketebe Yayınları, 1. bs., İstanbul 2018.
- NUTTALL, Jon, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.
- OKAY, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 260.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, 2. bs., İstanbul 1987.

- ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007.
- ÖNERTOY, Olcay, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. bs., Ankara 1995.
- ÖZDİŞ, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- POUSSARD, Jale Minibaş, Marina Bastounis, “*Kimlik ve Sosyal Temsiller: İçimizdeki Ezikli*”, *Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? / Toplumsal Yaşamda Kimlik İzdüşümleri*, (Editör; Hülya Uğur Tanrıöver), Hil Yayın, İstanbul 2008.
- SEN, Amartya, *Kimlik ve Şiddet Kader Yanılsaması*, (çev. Ahmet Kardan), Türk Henkel Yayınları, İstanbul 2006.
- SMİTH, Anthony D., *Millî Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim yayınları, 1. bs., İstanbul 1994.
- TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı ve Romanın Unsurları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul 1986.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1991.
- TOFFLER, Alvin, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*, (çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1977.
- TOPÇU, Nurettin, *Ahlâk Nizâmı*, haz. Ezel Erverdi, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, 5. bs., İstanbul 2008.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1981.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, Özgür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2014.
- WILLIAMS, Raymond, *Kültür ve Toplum:1780-1950*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları,1. bs., İstanbul 1975.

2. MAKALELER

ALVER, Ahmet, “İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Samsun 2012, s. 27-36.

ALVER, Köksal “Edebiyat ve Kimlik”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2., İstanbul 2006, s. 32-43.

AYSAL, Necdet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 22, İzmir 2011, s. 3-32.

ABUZAR, Celal, “Dinin Toplum Üzerindeki Etkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, S.26, Urfa 2011, s. 143-153.

ARGUNŞAH, Hülya, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Romanı”, *Türkiye Araştırmaları, Literatür Dergisi*, C. 4, S. 8, İstanbul 2006, s. 23-100.

BAYCANLAR, Sema Ç., “Halit Ziya’nın Romanlarında Yalnızlık ve Ölüm Çemberinde “Tutunamayanlar”, *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer 2011, p. 615-622.

COŞKUN, Ali, “Din ve Kimlik.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2003, s. 5-6.

ÇETİN, Veysel, “Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiği”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 Ankara 2010, s. 49-76.

DOĞRU, Cem, “Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, s. 75-91.

ERSOY, Ersan, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, Elazığ 2009, s. 209-230.

ERTEN, Hayri, “Batılılaşmanın Dini Hayata Etkilerinin Halid Ziya Uşaklıgil’in Romanlarındaki Yansımaları”, *Marife*, C. 17, S. 1, Haziran 2017, s. 81-101.

FETTAHOĞLU, Selahattin, “Mahrem Namahrem İffet ve Namus Kavramlarının

Semantiği ve Kur'an'da Kullanılış Biçimleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/5 Winter 2016, p. 269-284.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, “Halit Ziya Uşaklıgil’in İzmir Devresi ve Bu Devrede Verdiği Eserler”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1984, S. 3, s. 69-86.

KALENDER, Ruhi, “Musiki ve İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 1, Ankara 1998, s. 263-272.

KARACA, Şahika, “İlk Dönem Türk Romanında Anne Kimliği”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 33, Kasım-Aralık 2012, Kırgızistan, s.1-17.

MUMCU, Yasemin, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Fizyoloji-Psikoloji İlişkisi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S.7, Erzurum 2018, s. 93-111.

SÖZEN, Edibe, “Kimlik Kavramının Yeniden Tanımlanması”, *Kimlik Tartışmaları ve Etnik Mesele Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 33, Mart-Nisan 1995, s. 111-116.

TÖKEL, Dursun, Ali, “Niyet Boyutundan Kurmacayı Okumak: Yazarın Niyeti Romanın Oluşumu”, *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı*, S. 65, 66, 67, Ankara 2002, s. 202-237.

ULU, Cafer, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)”, *Tarih Dergisi*, S. 58, İstanbul 2013, s. 87-129.

YAŞAR, Hüseyin, “Nesl-i Âhir’de Bir Meşrutiyet Aydını: Süleyman Nüzhet”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 33, Niğde 2013, s. 283-309.

YILDIRIM, Asiye Çığrı, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Kırık Hayatlar Romanında Trajik Durum”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, C. 5, S. 1, Bartın 2018, s. 158-176.

3. TEZLER

ALPTEKİN, Duygu, *Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Koçak), Selçuk

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2011.
- AĞCA, İmran, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Yapı Tema*, (Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- ALTUNBAŞ, Seveda, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.
- ARİŞ, Emine, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Karakter ve Tip Oluşumu*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karabulut), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2011.
- EREN, Nagihan, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Moda Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Azmi Özcan), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.
- GÖKER, Göksel, *Göç, Kimlik, Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Aytaç), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2013.
- KANTER, Beyhan, *Servet-İ Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2009.
- KIYAK, Hüseyin, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında İstanbul*, (Danışman: Prof. Dr. Sema Uğurcan), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- NACAR, Ayşe, *Divan Edebiyatında Aşk Redifli Gazeller ve Şerhleri*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yenikale), Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2011.

NAMLI, Tamer, *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*, (Danışman: Doç. Dr. Tarık Özcan), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010.

ORHAN, Filiz, *Ergenlerin Dinî Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi*, (Danışman: Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

ÖZDEMİR, Mine D., *Ziya Gökalp'in Şiirlerinde Dil, Milli Kültür ve Aidiyet Kavramlarının Göstergibilim Açısından İncelenmesi*, (Danışman: Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

ÖZGÜL, Gamze, *Rasim Özdenören'in Hikâyelerinde Moral Değerlerin Çözülüşü ve Kimlik Bunalımı*, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ŞEN, Serdar, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Anne-Mekân Algısı*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatih Arslan), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.

Kur'an-ı Kerim'de "Kendi nefislerine ihanet edenlerden yana mücadeleye girişme. Hiç şüphesiz Allah, ihanette ilerlemiş günahkârı sevmez." (Nisa Sûresi, 107. Ayet) ile "O gün, herkes kendi nefsi adına mücadele eder ve herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenir. Onlar zulme uğratılmazlar." (Nahl Sûresi, 111. Ayet) <http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=107> (22.05.2018)

4. İNTERNET KAYNAKLARI

Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>.(05,11,2018)

<http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=107> (22.05.2018)